

BATAVIA ACADEMICA

BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

X (1992-1993)

APA - HOLLAND UNIVERSITY PRESS
AMSTERDAM & MAARSSEN

BATAVIA ACADEMICA

BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

X (1992-1993)

APA-HOLLAND UNIVERSITY PRESS
AMSTERDAM & MAARSSEN

BATAVIA ACADEMICA
BULLETIN VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

JAARGANG X (1992-1993) (Dubbele aflevering)

* * *

REDACTIE

J.A.H. Bots, R. Feenstra, W.Th.M. Frijhoff,
A.M. Luyendijk-Elshout, C.M. Ridderikhoff en
H. de Ridder-Symoens

REDACTIE-SECRETARIAAT

J.A.H. Bots, Erasmusplein 1, Postbus 9103,
6500 HD Nijmegen

SECRETARIAAT-WERKGROEP

Mevr. C.M. Ridderikhoff, Marijkestraat 79,
1111 EJ Diemen, tel. 020-995302

* * *

Contributie: lidmaatschap van de Werkgroep f 30,-; studenten f 17,50. Het lidmaatschap van de Werkgroep geeft recht op het Bulletin.
Alle betalingen op bankrekeningnummer 42 60 49 519 van de Amro-Bank te Rotterdam (postgiro van de bank: 3016), ten name van de Stichting Batavia Academica.

* * *

Prijs per jaargang voor bibliotheken en instellingen f 25,-; losse nummers f 15,- (exclusief BTW)

Besteladres:

APA / POSTBUS 122 / NL-3600 AC MAARSSSEN / HOLLAND

© 1994 Holland University Press bv, Amsterdam & Maarssen

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd of openbaar gemaakt door druk, fotodruk, fotocopie, microfilm, of op andere wijze, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be translated or reproduced in any form by print, photoprint, photocopying, microfilm, or any other means, without the written permission from the publisher.

ISSN 0168-7212

BATAVIA ACADEMICA X (1992-1993)

J. ROELEVINK

HET RAPPORT VAN DE COMMISSIE VAN DER DUYN VAN
MAASDAM OVER HET HOGER ONDERWIJS UIT 1814¹

Als schokgolven gingen de plannen voor herstel van de oude luister van de Nederlandse universiteiten door de achttiende eeuw heen. Goede voornemens ontstonden steeds bij de instellingen afzonderlijk, soms in de boezem van het college van curatoren, soms onder de professoren. Het begon meestal met een bezorgde blik op de eigen studentenaantallen, gevolgd door bespieding van de concurrenten. Als eenmaal was vastgesteld dat de toestand minder rooskleurig was, werd de schuld vaak niet zozeer gezocht bij algemene ontwikkelingen of bij gebreken in de organisatie, als wel bij de kwaliteit van de eigen staf en de aantrekkelijkheid van de stad van vestiging. Ten slotte ebde dan het enthousiasme weer weg na de mismoedige constatering dat een nijpend gebrek aan financiële middelen alle vernieuwing in de weg stond, zodat het onmogelijk viel de bestaande impasse te doorbreken.

In de loop van de eeuw had echter ook de publieke opinie zich meester gemaakt van het vraagstuk. Buitenstaanders uitten hun kritiek onder meer algemene gezichtspunten. Er waren te veel universiteiten, dus centralisatie zou wenselijk zijn. Het onderwijsaanbod voldeed niet en de schooltypen sloten minder goed op elkaar aan. Een trapsgewijze indeling van het onderwijs zou daarom bepaald aanbeveling verdienen en er zou ook meer rekening moeten worden gehouden met de behoeften van de maatschappij. De uitwerking van al deze mooie gedachten in een goed, breed aanvaardbaar plan liet evenwel op zich wachten. Stellig zou ook deze grotere golf opnieuw op de weerbarstige praktijk van federalisme en particuliere belangen gebroken zijn, als zich met de Bataafse omwenteling geen politieke mogelijkheden hadden voorgedaan om te streven naar een landelijke wetgeving.

1) Gaarne dank ik op deze plaats de medewerkers van de (nu voormalige) Ite Afdeling van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag voor hun welwillendheid, hun belangstelling en hun onmisbare hulp bij dit onderzoek. Eveneens dank ik mijn collegae aan het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis G. J. Hooykaas en F. J. P. Santegeerts voor hulp vanuit hun brede kennis van negentiende-eeuws Nederland.

Initiatieven in de Bataafse-Franse tijd

Aan initiatieven ontbrak het op zich na 1795 bepaald niet. De Nationale Vergadering besteedde uitvoerig aandacht aan het probleem van het hoger onderwijs, dat men terecht als dringend ervoer en dat in dezelfde periode trouwens in alle Westeuropese landen aan de orde kwam. Het beleid ten aanzien van het lager onderwijs kreeg echter voorrang. De eerste wetgeving in 1806 had dan ook daarop betrekking. Maar koning Lodewijk Napoleon vatte de draad weer op. In 1807 benoemde hij een commissie onder leiding van J. Meerman. Tot de leden behoorden tevens N. Calkoen, F. van Leyden, W. E. de Perponcher, A. G. Camper, B. P. van Wesele Scholten, H. J. Wijckerslooth van Weerdesteyn, G. A. M. van Bommel, M. van Marum en H. Collot d'Escury, die als secretaris optrad. Deze commissie rapporteerde op 28 april 1807 over de oprichting van een Koninklijke Maatschappij der Wetenschappen en op 11 juni 1807 over de hogescholen en de aanmoediging van de wetenschappen.² Dit rapport bestond uit een tamelijk kort en zakelijk betoog, uitmondend in een ontwerp-decreet. De zaak bleef echter in advies.

Vervolgens werd besloten een nieuwe commissie in te stellen, die het gehele onderwijs, uitgezonderd het lagere, zou bestrijken. Op 22 april 1809 bracht dit veel kleinere gremium met de leden J. H. van Swinden, J. A. Bennet, J. Valckenaer en J. F. van Beeck Calkoen een lijvig en sterk beschouwend rapport uit. Terecht stelde dit gezelschap: "Deze memorie bevat de ontwikkeling van alle de grondbeginselen, welke wij gemeend hebben te moeten vaststellen, en naar welke het gemakkelijk zijn zal, zoo Uwe Majesteit goedvindt dezelve goed te keuren, de reglementaire bepalingen voor ieder onderwerp op te maken".³ Helaas deed het er in deze periode bitter weinig meer toe wat Lodewijk Napoleon op dit punt dacht. Keizer Napoleon had zo zijn eigen voornemens voor een keizerlijke universiteit en in 1811 kwam het Franse tweetal M. Cuvier en M. Noel het Nederlandse onderwijs doorlichten. Ook hun rapport, overigens helder en op naar verhouding solide gegevens gebaseerd⁴, kwam bij de inmiddels indrukwekkende stapel onderwijskundig gedachtengoed terecht.

2) Algemeen Rijksarchief, Ite Afdeling, Collectie W. F. baron Röell, nr. 138 (gedrukt). Het origineel van het eerstgenoemde rapport over de Koninklijke Maatschappij bevindt zich in ARA, Staatssecretarie onder Lodewijk Napoleon nr. 336, In advies gehouden stukken 1807, 8 mei 1807 nr. 27.

3) *Verloof over de universiteiten, met betrekking tot het stelsel van openbaar onderwijs, en tot alle de inrigtingen die tot hetzelfde, middellijk of onmiddellijk behooren, aangeboden aan Zijne Majesteit den Koning van Holland door eene daartoe opzettelijk benoemde commissie* [1809], p. 153.

4) M. Cuvier en M. Noel, *Rapport sur les établissements d' instruction publique en Hollande, et sur les moyens de les réunir à l' université impériale, fait en execution de l' article 50 du décret impérial du 18 octobre 1810* [1811].

Maar tussen voornemen en uitvoering gaapte een politieke afgrond. Telkens als er iets op gang leek te komen, werden de machthebbers van het moment weer ingehaald door stormachtige staatkundige ontwikkelingen. Uiteindelijk zou het aan koning Willem I voorbehouden zijn, de negentiende eeuw te dienen met een regeling van het hoger onderwijs die in zijn geringe avontuurlijkheid heel redelijk voldeed, maar, *défaut de ses qualités*, op den duur werd ervaren als een stilstaande poel.

De Commissie-Van der Duyn van Maasdam

De basis voor de wetgeving van 1815 werd gelegd door een commissie onder voorzitterschap van Adam François Jules Armand van der Duyn van Maasdam (1771-1848). Willem benoemde deze bij Souverein Besluit van 18 januari 1814 nr. 66.⁵ De overige leden waren F. W. Boers (1743-1815), M. van Marum (1750-1837), H. Collot d'Escury van Heinenoord (1773-1845), H. Tollius (1742-1822), J. M. Kemper (1776-1824), D. J. van Lennep (1774-1853) en de secretaris J. L. W. de Geer (1784-1857). Dit gezelschap bestond dus uit een drietal oudgedienden die het oude academische bestel van de Republiek nog in volle werking hadden gezien, plus een viertal mannen van rond de veertig, die met hun tien jaar jongere secretaris in de Bataafse tijd hun opleiding hadden ontvangen. Allen hadden, behalve formele of affectieve banden met het Oranjehuis, een geleerde en een bestuurlijke achtergrond. Daarnaast vertegenwoordigden zij zowel verschillende wetenschappen als uiteenlopende geleerde milieus. Zo hadden Boers en Van Marum banden met de grote genootschappen, namelijk de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in Leiden, de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en Teylers Genootschap in Haarlem. Tollius, Kemper en Van Lennep waren in 1814 hoogleraar, de twee eerstgenoemden in Leiden, de laatste in Amsterdam. Collot d'Escury en De Geer, de laatstgenoemde uit Utrecht, waren evenals Van der Duyn bestuurders met een geleerde habitus. De beslist eenzijdig Hollandse achtergrond van de leden werd enigermate gecorrigeerd doordat hetzelfde benoemingsbesluit J. F. W. van Spaen van Biljoen uit Gelderland, A. G. Camper uit Friesland en H. Muntinghe uit Groningen uitnodigde om de beraadslagingen bij te wonen als zij in Den Haag waren, dan wel schriftelijk deel te nemen aan de gedachtenwisseling. Het gezelschap als geheel ademde een orangistische en gematigd verlichte sfeer. Persoonlijke overlapping met vorige

5) Algemeen Rijksarchief Den Haag, Ite Afdeling, Staatssecretarie 1813-1840 (hierna af te korten als SSWI), nr. 4, minuut. Gedrukt in *Nederlandsche Staats-Courant* 26 januari 1814 no. 21 en in *Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden* I, 1813-1814 (Dordrecht, 1816) p. 58-60.

commissies deed zich dan ook alleen voor met Camper, Van Marum en Collot d'Escury die reeds zitting hadden gehad in de commissie-Meerman.

De taak van de commissie-Van der Duyn sloot aan bij de bevindingen van de voorgaande commissies, maar ook bij de gewijzigde omstandigheden. De opdracht was recht te doen aan de geest van de Nederlandse natie en de "aloude instellingen", maar tegelijk ook nieuwer gedachten goed niet uit het oog te verliezen. De commissie toog hierop aan het werk en kwam, dankbaar voortbouwend op de arbeid van haar voorgangers, reeds snel tot resultaat. Er was dan ook een zeer praktische, intussen al eerder beproefde werkwijze, gekozen. In tegenstelling tot de commissie-Van Swinden kwam de commissie-Van der Duyn niet met een uitvoerige beschouwing, maar met een concept voor een wetstekst, vergezeld van een memorie van toelichting. Het is deze toelichting die hierna wordt uitgegeven. De wetstekst zelf is niet in de oorspronkelijke vorm bewaard gebleven, evenmin als het verslag van de beraadslagingen en de bijbehorende stukken, hetgeen hier deels nader kan worden verklaard.

Ofschoon De Geer secretaris van de commissie-Van der Duyn was, staat het wel genoegzaam vast dat J. M. Kemper de memorie van toelichting heeft opgesteld. J. de Bosch Kemper schrijft in 1836 dat zijn vader in de beide staatscommissies waarin hij zitting had, die voor het hoger onderwijs en die voor de organisatie van de Lutherse Kerk, "de ophelderende en geleidende Missiven voor de ontworpen besluiten aan Zijne Majesteit opstelde".⁶ De Bosch Kemper citeert vervolgens ook stukken uit de hier uitgegeven memorie, maar hier en daar met kleine afwijkingen. Misschien had hij de beschikking over een concept.⁷ Kemper toonde zich in zijn rede bij de heropening van de Leidse universiteit in 1815 trots op zijn zojuist voltooide werk. Wel verweerde hij zich tegen verwijten van eenzijdige bevoordeling. Inderdaad "de meerderheid der Commissie moest persoonlijk in den bloei van Leiden belang stellen", maar toch had er geen hogeschool méér bij de regeling gewonnen dan juist Utrecht.⁸ Het heeft weinig zin te beoordelen welke invloed het Organiek Besluit op deze eeuwenoude rivaliteit heeft gehad. Duidelijk is wel dat de scherpzinnige, goed formulerende en zeer deskundige jurist Kemper de Commissie-Van der Duyn als *primus inter pares* een heldere synthese gaf van de latent aanwezige opvattingen. Zijn koninklijke opdrachtgever was met het resultaat in eerste instantie zeer tevreden en zijn voorzichtige ambtenaren

6) *Verhandelingen, redevoeringen en staatkundige geschriften van Jhr. Joan Melchior Kemper*, verzameld door J. de Bosch Kemper, III (Amsterdam, 1836) p. 168.

7) Een dergelijke tekst is tot nu toe niet teruggevonden.

8) *Verhandelingen Kemper*, deel II (Amsterdam, 1836) p. 119-143. Het citaat op p. 139 noot 1.

zouden dat nog veel langer blijven.⁹ In technische zin heeft de wet uitstekend voldaan, totdat inhoudelijke wijzigingen rond 1860 onontkoombaar werden. Wat de uitvoerbaarheid betreft, valt moeilijk te zeggen of Kemper de intellectuele en morele krachten van de docenten te sterk overschatte dan wel de vindingrijkheid van de studenten om met minimale inspanning maximale resultaten te behalen fataal onderschatte. In ieder geval mag de Nederlandse professorenstand hem als de grondlegger van haar sterke ambtelijke en financiële positie eren. Het lijkt geen twijfel dat koning Willem I, geheel aan zijn eigen neigingen en aan de wensen van zijn ministers overgelaten, in beide opzichten minder genereus zou zijn geweest.

De administratieve voorgeschiedenis van het KB van 2 augustus 1815

Het Koninklijk Besluit van 2 augustus 1815 nr. 14¹⁰, ook bekend als het Organiek Besluit, dat de wensen van de koning en zijn ministers gestalte gaf, was in zoverre het de onderwijskundige inhoud betreft het produkt van de over een lange periode gevoerde discussie. Daarentegen kwam de uiteindelijke bestuurlijke inkleding tot stand als een gehaaste reactie onder tijdsdruk. Deze ontstond door snelle veranderingen in de politieke omstandigheden, die een nieuw grondwettelijk kader voor noord en zuid vereisten, en dankzij de praktische noodzaak nog voor het begin van het nieuwe academiejaar een wettelijke regeling te treffen. Het is hier uiteraard onmogelijk de gehele wordingsgeschiedenis van deze onderwijs-wetgeving inhoudelijk te analyseren. Daarom wordt in het vervolg volstaan met enkele themata. Eerst echter is het noodzakelijk de formele en de administratieve facetten van het ontstaan van de wetstekst te belichten.

Aan de voorgeschiedenis van de Koninklijk Besluit van 2 augustus 1815 werd namelijk lange tijd weinig aandacht besteed. Om te beginnen was het rapport van de commissie-Van der Duyn nooit gedrukt, hetgeen gezien de omstandigheden en de vorm achteraf ook niet verwonderlijk mag heten. Maar de belangrijkste hinderpaal voor nader onderzoek was ongetwijfeld de omstandigheid dat ook de geschreven tekst scheen te zijn zoekgeraakt, althans niet meer te bestemder plaatse aanwezig was in het archief van de Staatssecretarie of in het archief van het Ministerie van Binnenlandse

9) J. Roelevink, "Eenen eik, die hondert jaren behoefde, om groot te worden". Koning Willem I en de universiteiten van het Verenigd Koninkrijk" in: C. A. Tamse en E. Witte (eds.), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk* (Brussel, 1992), p. 286-309.

10) SSWI nr. 127 (minuut). De tekst is gedrukt in het *Bijvoegsel tot de Nederlandse Staats-Courant*, 12 oktober 1815 nr. 242 en 13 oktober 1815 nr. 243 en in het *Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, II, 1815 (Dordrecht, 1817), p. 52-120.

Zaken, afdeling Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.¹¹ De Geer, die in 1869 een artikel over de materie schreef, schaatst vrijwel ongemerkt om dit wak heen, al citeert hij wel een verslag van de beraadslagingen van de commissie, waarvan de verblijfplaats mij op dit moment helaas onbekend is.¹² Bolkestein kwam, toen hij in 1914 een boek over het middelbaar onderwijs publiceerde, op de proppen met een kopie uit de Universiteitsbibliotheek in Amsterdam. Helaas echter valt deze kopie daar intussen evenmin meer op te sporen.¹³ Bolkestein beperkte zich in zijn citaten tot passages over het middelbaar onderwijs, zodat zijn boek zelf niet als bronnenuitgave kon fungeren.

Alsof de verdwijning van het rapport nog niet voldoende was, ging allengs tevens het misverstand heersen dat de basistekst van het genoemde Organiek Besluit van augustus 1815, die nog wel aanwezig is in de Staatssecretarie, rechtstreeks van de commissie-Van der Duyn afkomstig was. Alleen zou secretaris van Staat Falck er nog enige wijziging in hebben aangebracht.¹⁴ Aldus ontstond op den duur de indruk dat de commissie-Van der Duyn zich minder breed zou hebben georiënteerd dan haar onmiddellijke voorgangers in de Bataafse tijd. Deze is echter onjuist. Nu de tekst van de rapportage door mij in het kader van een breder onderzoek werd opgespoord¹⁵, lijkt het mij zinvol deze alsnog uit te geven.

Het is gezien de omstandigheden nuttig te beginnen met een reconstructie van de administratieve gang van zaken. Deze zal helaas onvolledig moeten blijven zolang het verslag van de commissievergaderingen en de bijlagen bij het rapport nog niet zijn teruggevonden. Het rapport van de commissie-Van der Duyn als zodanig bestond, zoals al vermeld, uit een wetsontwerp met memoriën van toelichting. Uit de index van het verbaal-

11) M. Groen, *Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1980. Een onderwijskundig overzicht*, I, Wetgeving. Civiel Effect. Godgeleerdheid. Rechtsgeleerdheid. Indologie. Geneeskunde (Eindhoven, 1987) p. 5.

12) B. J. L. de Geer, "De regeling van het hooger onderwijs in Nederland in 1814" in: *Nieuwe bijdragen voor regtsgeleerdheid en wetgeving* XIX (1869), p. 212-272. Op p. 224 spreekt hij over "drie inleidende memoriën, door Kemper opgesteld", waaruit hij niet citeert. Wel geeft hij de citaten uit de beraadslagingen van de commissie weer op p. 219-224.

13) G. Bolkestein, *De voorgeschiedenis van het middelbaar onderwijs 1796-1863* (Amerongen, 1914) p. 97: "Het schijnt, al lijkt het hoogst zonderling, dat dit rapport niet is gedrukt; een geschreven kopie vond ik in de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek".

14) E. M. Meyers, "De Leidsche universiteit als zelfstandig lichaam" in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden, 1925) 39-57 en H. de Vries, "Centralisatie van beleid. De colleges van curatoren aan de Nederlandse universiteiten van 1815-1940" in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 43 (1989) 221-249.

15) J. Roelevink, "Eenen eik" p. 290.

archief van de Staatssecretarie valt af te leiden dat het de koning met het bijbehorende concept-besluit bereikte op 11 juli 1814 onder nr. 2.¹⁶ Maar onder dit exhibitum blijkt het niet te zijn opgeborgen. Dit is op zich wel begrijpelijk omdat in een verbaalarchief de stukken als bijlagen bij het afdoeningsbesluit werden gelegd. Helaas echter bevindt het rapport zich evenmin bij de minuut van het Koninklijk Besluit van 2 augustus 1815, nr. 14 waar het wel thuishoort. Op die plek ligt een laconiek briefje met de mededeling: "Relatif 2 bijlagen nr. 14 van 2 augustus 1815 gezonden aan directeur-generaal der Kunsten en het Onderwijs, den heer Repelaer van Driel, den 17 oktober 1815".¹⁷ Een lichting van stukken ten behoeve van Repelaer kan op zich gemakkelijk worden verklaard. Hij was toen zojuist belast met de voorbereiding van een Reglement voor het Zuiden, dat congruent moest zijn met dat voor het Noorden. Maar om welke twee "bijlagen" ging het precies? Mijns inziens moet hier worden gedacht aan het rapport van de commissie-Van der Duyn en aan een advies dat minister Röell uitbracht over de voorlaatste versie van de concept-wetstekst.¹⁸ Op dat laatste wordt uiteraard hierna teruggekomen. Theoretisch kan echter ook het originele advies van de Raad van State bedoeld zijn, dat niet elders in de archieven werd aangetroffen. Dit is echter over het geheel genomen minder waarschijnlijk, omdat er sindsdien, mede onder invloed van Röell, organisatorisch zoveel gewijzigd was, dat het advies van de Raad van State, die zich ook op dit punt geconcentreerd had, intussen verouderd mocht heten.

Gaf de index voor 1815¹⁹ al geen uitsluitsel om welke stukken het eigenlijk ging, eveneens ontbrak daarin elke aanwijzing voor een zoektocht. Interessanter was gelukkig de al genoemde index van 1814.²⁰ Daarin stond bij de relevante data tweemaal met potlood vermeld: "zie 2 aug. 1815 en Onderwijs nr. 2648". Dit laatste betrof, zoals al wel te verwachten viel, geen nummer uit een moderne archiefinventaris. Gelukkig herinnerde drs. M. G. H. A. de Graaff, medewerker van de Ite Afdeling van het ARA, zich dergelijke potloodnummers te hebben gezien in een reeks dossiers in het Archief van Binnenlandse Zaken, afdeling OKW 1815-1848. Daartoe behoorde het moderne nr. 2985, Hoger Onderwijs

16) ARA, SSWI nr. 5064, Index 1814, p. 348.

17) ARA, SSWI nr. 127.

18) ARA, Ite Afdeling, Archief van het Departement van Binnenlandse Zaken, afdeling Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen 1815-1848 (hierna: BiZa, OKW), nr. 2985.

19) ARA, SSWI nr. 5065, p. 499.

20) ARA, SSWI nr. 5064, p. 110 (exh. 18 jan. nr. 166, benoeming Commissie Van der Duyn) en p. 348 (exh. 11 juli 1814 nr. 2, indiening rapport Commissie Van der Duyn).

Noordelijke en Zuidelijke Provincies 1 okt. 1815-31 maart 1818 dat reeds door mij en vele anderen op dit punt tevergeefs was doorzocht. Toch kwam hierin inderdaad het potloodnummer 2648 voor.

Het spoor leek dus dood te lopen. Maar mijn veronderstelling dat het stuk ooit, vermoedelijk al in een vroeg stadium, verkeerd was weggelegd, leidde gelukkig tot de ontdekking van het gezochte in de bundel nr. 4014 uit de reeks die vanwege het enigszins misleidende opschrift Commissiën van Onderwijs van de Noordelijke Provinciën in aanmerking kwam. De bedoeling was natuurlijk dat deze slechts stukken over het lager onderwijs zou bevatten. Hierin lag evenwel, in een omslag van een gedrukt vroeg Belgisch stuk en dus onherkenbaar, de hier uitgegeven kopie van het rapport van de commissie-Van der Duyn. Deze droeg ook werkelijk het potloodnummer 2648. Vermoedelijk is de kopie later met andere ambtelijke stukken van Repelaer van Driel in de reeks van Binnenlandse Zaken, Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen 1815-1848 terecht gekomen. De fout moet al vroeg gemaakt zijn, denkelijk al in de jaren dertig of veertig van de negentiende eeuw, want er is niets dat er op wijst dat De Geer in 1869 de vindplaats en de tekst van het rapport kende. Alle passages die hij citeert zijn eveneens aangehaald in het (minuut)-advies van de Raad van State. De kopie van het rapport-Van der Duyn is vanaf nu weer ondergebracht in het Algemeen Rijksarchief, Ite Afdeling, Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken, afdeling OKW 1815-1848 nr. 3985.

Nu de rest van de administratieve geschiedenis. Het rapport van de commissie-Van der Duyn, dat blijkens de tekst bestond uit de memorie zelf en een concept-wet van 458 artikelen, ging voor advies naar de Raad van State. Deze bracht dit uit op 28 september 1814, nr. 1. Van dit advies is de expeditie tot nu toe niet in de Staatssecretarie of in het Archief van Binnenlandse Zaken, afdeling OKW teruggevonden, maar de minuut bevindt zich in het archief van de Raad van State.²¹ De Raad had geen overwegende bezwaren ten aanzien van de onderwijskundige inhoud van het stuk. Over organisatorische punten werden een aantal opmerkingen gemaakt, maar deze stonden afhandeling niet in de weg. Niettemin leidde het advies, ongetwijfeld mede door de politieke omstandigheden, pas op 14 januari 1815 tot een administratief vervolg.²² Op die dag werd het rapport van de Raad voor consideratie en advies opgezonden naar Binnenlandse Zaken.

21) ARA, Ite Afdeling, Archief van de Raad van State, nr. 3, exh. 28 september 1814 nr. 1. Het advies is verder uitgebreid geciteerd door De Geer, "Regeling", 225-251.

22) ARA, SSWI nr. 5065, Index 1815, p. 92, exh. 14 januari 1815 nr. 10.

Intussen had zich echter een ontwikkeling voorgedaan. Dit blijkt uit de begeleidende brief²³ die Secretaris van Staat Anton Reinhard Falck meezond aan de secretaris van Staat voor Binnenlandse Zaken, Willem Fredrik Röell. Falck deelt daarin formeel mee dat reeds vóór het aantreden van Röell een commissie – uiteraard de commissie Van der Duyn – opdracht had ontvangen tot "een ontwerp .. van de inrigtingen die ten aanzien van het Hooger Onderwijs binnen de Vereenigde Nederlanden behoorden gemaakt te worden". Hieraan was intussen voldaan "door het uitgebreid rapport en daarop rustend besluit, die ik de eer heb hierbenevens" te sturen. "Maar de Raad van State op niet meenige punten van het gevoelen der speciale commissie verschild hebbende, zijn deszelfs consideratiën doorgaans door Zijne Koninklijke Hoogheid geagreed en ik heb den last ontvangen om, naar aanleiding daarvan, *eene nieuwe redactie van het te nemen besluit te vervaardigen* [cursief van mij, JR] en vervolgens aan U mede te delen, speciaal ook ten einde door U overwogen worden de door de commissie voorgedragene montanten ende de traktementen en pensioenen der hoogleraars, de jaarlijksche onkosten van de materiële subsidiën van het Hooger Onderwijs en generalijk alle pecuniele schikkingen uit het nieuw ontwerp resulterende. De Raad van State is tamelijk breedvoerig geweest in derzelver vergelijking met de voorstellen die bij vorige gelegenheden gedaan zijn. Zijne Koninklijke Hoogheid, zoo ik overigens de intentie wel begrepen heb, is daarenboven bijzonder gesteld op eene vergelijking met de kosten die tot dusverre wegens het Hooger Onderwijs te laste der publieke schatkist gekomen zijn; en zullen ten einde zich te verzekeren dat de meerdere uitgaven met de nieuwe inrigtingen moettende resulteren de evenredigheid niet doen te buiten gaan die er tusschen het te verwachten nut en het bezwaar zijn moet. Ik heb bij de vorenstaande ophelderingen nog deze te voegen dat *in de nieuwe redactie alle vermeldingen van den inhoud der laatste Afdeelingen des Ontwerps voorbedachtelijk weggelaten zijn* [cursief van mij, JR]; eensdeels omdat deselve niet tot het hoofdoogmerk strekkende, en mitsdien voor eene afzonderlijke behandeling vatbaar zijn, en ten anderen om dus doende de inconveniënten die aan een al te volumineus besluit verbonden zijn, immers voor een gedeelte te vermijden".

Deze brief is tot nu toe veronachtzaamd, zodat de gedachte kon ontstaan dat de bewaard gebleven minuut van het KB van 2 augustus 1815 op enkele wijzigingen na berustte op de tekst van de commissie-Van der Duyn. Uit het schrijven van Falck wordt echter duidelijk dat de wijzigingen van organisatorische aard substantieel waren en dat de bekorting een

23) BiZa, OKW, nr. 3985, A. R. Falck aan W. F. baron Röell, dd. 14 jan. 1815. De minuut in SSWI nr. 5923, Verbaal van de Secretaris van Staat.

flinke beperking van het onderwijskundige draagvlak van de wetgeving inhield. Het nieuwe, veel kortere ontwerp-besluit had immers alleen betrekking op de Latijnse scholen, de athenaea en de universiteiten. De overige onderdelen dienden het belangrijkste doel niet.

Röell leverde zijn commentaar op de basistekst van Falck in een schrijven van 24 juli 1815²⁴, vlak na de totstandkoming van de nieuwe Grondwet. Hij schreef, zich te zullen beperken tot de financiële gevolgen van de voorgestelde maatregelen. In werkelijkheid echter noemde deze voorstander van een efficiënt functionerende eenheidsstaat toch wel wat meer bezwaren, die ook grotendeels werden overgenomen. Falck heeft ze eigenhandig aangebracht op de tekst van zijn eigen concept, dat vervolgens ging dienen als minuut van het Organiek Besluit van 2 augustus.

Hier kan niet worden ingegaan op de politieke achtergronden van deze gang van zaken, die ten nauwste samenhangen met de elkaar snel opvolgende internationale gebeurtenissen in deze veelbewogen jaren. De essentie is, dat de tekst van het Organiek Besluit van 1815 bepaald niet samenvalt met het wetsvoorstel van de commissie-Van der Duyn. Ook in bestuurlijk opzicht werden wijzigingen aangebracht en alle gedeelten die geen betrekking hadden op het hoger onderwijs in strikte zin, liet men bewust weg. Het ligt daarom ook tamelijk voor de hand dat de tekst van het feitelijke wetsvoorstel Van der Duyn niet in het archief van de Staatssecretarie bewaard is gebleven, of althans niet in nu nog als zodanig herkenbare onderdelen. Het spreekt eveneens vanzelf dat Johan Melchior Kemper, anders zo trots op zijn vele verdiensten, de zaak van juist dit rapport nooit uitgebreid aanroerde. Latere negentiende-eeuwse schrijvers hebben er wijselijk nooit over gespeculeerd wie veranderingen zou kunnen hebben aangebracht en waarom. Dit was ook niet zozeer nodig, omdat de essentie van de onderwijskundige voorstellen van de commissie-Van der Duyn bewaard bleef in het Organiek Besluit van 2 augustus 1815 en op dat punt richtte men zich meestal.

Ook deze voorstellen, hoewel helder van lijn en goed doordacht, waren niet geheel nieuw. De commissie-Van der Duyn bouwde immers, zoals eerder vermeld, voort op het werk van voorgangers. Helaas is de geschiedenis van de verschillende pogingen tot hervorming van het hoger onderwijs van vóór 1815 evenmin ooit grondig onderzocht. Daarom nu slechts enkele inleidende opmerkingen over enkele problemen die speelden.

De thema's van het rapport

De vraagstukken rond de universiteiten die aan het einde van de achttiende eeuw steeds nijpender werden, waren vóór 1813 niet tot een oplos-

24) BiZa, OKW, nr. 3985, W. F. baron Röell aan Willem I, dd. 24 juli 1815 nr. 86.

sing gekomen. Ze behoorden tot een aantal sectoren die door elk van de ingestelde commissies, dus ook door die van Van der Duyn werden besproken. Het ging om de universiteiten in de maatschappij, hun plaats in het staatsbestel, hun rol in de wetenschap, hun positie binnen het geheel van het onderwijs, hun interne organisatie en de inrichting van het onderwijs zelf. Over elk van deze punten kan hier slechts zeer in het kort worden gesproken. Voor het overige zij verwezen naar literatuur.²⁵

Aan het einde van de achttiende eeuw leidde het naar verhouding grote aantal universiteiten in de Republiek, evenals in de Duitse landen, een bedreigd bestaan. De aantallen studenten waren om allerlei redenen zienderogen afgenomen. Buitenlanders kwamen er veel minder, Latijnse scholen en kostscholen hielden jonge leerlingen steeds langer vast voordat ze naar de akademie gingen en de studie werd relatief steeds duurder, zodat velen het geheel lieten afweten. In de achttiende eeuw waren hervormingsplannen er dan ook vaak op gericht buitenlanders te trekken met kwaliteit en nieuwe stof. Na 1795 legde men zich meestal gemakkelijker bij de feiten neer. De deur liet men bewust open voor buitenlanders, maar de hoop hen in groten getale te lokken, liet men varen. Evenmin werd gestreefd naar hoger onderwijs voor bredere lagen van de bevolking. Dat zou maar een gevaarlijke groep academici zonder passende levensvulling opleveren. Integendeel, men zocht het, in navolging van voorbeelden als de universiteit van Göttingen, in een sociaal select publiek, aangevuld met een intellectueel en moreel select publiek uit de minder gegoede lagen van de bevolking, dat op beurzen aanspraak mocht maken.

Op het punt van de concurrentie met andere schooltypen diende zich uiteraard allereerst de vraag aan hoeveel universiteiten er dienden te zijn, en waar men ze zou moeten vestigen. Moest er één grote, internationaal concurrerende universiteit komen, waar de meeste studenten ver van eigen huis en haard vertoefden, of dienden juist kleinschaliger universiteiten en athenaea verspreid te blijven over het hele land om zo het onderwijs dicht bij huis te houden? Het spreekt vanzelf dat achter deze verheven vragen

25) Behalve de reeds genoemd werken van Groen, De Vries en Roelevink eveneens: J. Roelevink, *Gedictieerd verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de universiteit te Utrecht, 1735-1839* Amsterdam & Maarssen, 1986; J. Roelevink, "Het Babel van de geleerden. Latijn in het Nederlandse universitaire onderwijs van de achttiende en de negentiende eeuw" in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1989-1990* (Leiden, 1991), p. 33-43; J. C. M. Wachelder, *Universiteit tussen vorming en opleiding. De modernisering van de Nederlandse universiteiten in de negentiende eeuw*. Hilversum, 1992; J. Roelevink, "Alte Liebe, neue Initiativen. Deutsche und niederländische Universitäten im 18. und frühen 19. Jahrhundert" in: *Jahrbuch des Zentrums für Niederlande Studien III* (1992), p. 53-66 en W. Otterspeer, *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw*. Den Haag, 1992.

kwesties van financiële aard en wensen van provinciaal en stedelijk particularisme schuil gingen. In dit mijnenveld moest elke onderwijscommissie zich opnieuw begeven. Eenvoudiger was het in hetzelfde kader openlijk te streven naar een duidelijke geleiding en opklimming binnen het onderwijs als geheel en naar een verstevigde positie van de universitaire propaedeuse. De oude faculteit van de *artes*, in de achttiende eeuw filosofische faculteit genoemd, die in bevoegdheden en mogelijkheden achter stond bij de theologen, de juristen en de medici, werd nu naar Frans voorbeeld gesplitst in een faculteit voor wis- en natuurkunde en een faculteit voor letteren en wijsbegeerte, die aan de andere geheel waren gelijkgesteld. Hier lag voor de onderwijscommissie een veel dankbaarder taak, aangezien allen het er wel over eens waren dat wetenschappelijke vernieuwing geleid had tot een andere indeling en gelijkstelling van de vakken.

Ook de rechten en de bevoegdheden van de universiteiten ten opzichte van de maatschappij in het algemeen en de medeburgers in het bijzonder kwamen in een ander daglicht te staan. Tijdens het *ancien régime* was het voor een geslaagd verblijf aan de universiteit niet noodzakelijk een graad te behalen. Sterker nog, wie de graad van doctor wel behaalde, had daarmee op zichzelf zijn kundigheid niet aangetoond. Het was namelijk maar de vraag wie het proefschrift had geschreven. Aan het einde van de achttiende eeuw rees tegen deze gang van zaken krachtig verzet. Een graad diende een waarborg van deskundigheid te zijn. Daarom moesten de eisen duidelijk gedefinieerd worden en de beoordeling krachtig toegepast. Op het eerste punt heeft de negentiende eeuw de gewenste vernieuwing gebracht, op het tweede aanvankelijk niet.

Vanouds nam de wetenschapsbeoefening aan de universiteiten van de Republiek een grote plaats in. Hogescholen waren volgens de commissie-Van Swinden niet slechts onderwijzende maar ook "geleerde lichamen".²⁶ De andere commissies volgden deze lijn eveneens. Daarbij trok men terecht de conclusie dat succesvolle Duitse universiteiten zoals die van Göttingen mede op het Nederlandse voorbeeld steunden.²⁷ Of zoals de commissie-Van Swinden het stelde: "zouden wij ons hier niet herinneren, dat er onder de buitenlandsche universiteiten sommige thans van de meest beroemde zijn, die geheel en al op den voet van de onzen zijn ingerigt, of meer en meer tot volmaaktheid gebragt worden" door oud-studenten van Nederlandse hogescholen²⁸? Deze visie beïnvloedde niet alleen de omschrijving van de taak van de professoren, maar bijvoorbeeld ook de lengte

26) *Vertoog over de universiteiten*, p. 27.

27) Zie ook J. Roelevink, "Alte Liebe", p. 62, 63.

28) *Vertoog over de universiteiten*, p. 27.

van de academische vakanties. Dan kon men zich bezinnen, onderzoek doen en de resultaten op papier zetten. Het ging dus niet slechts om de vakmatige vorming van theologen, juristen, medici en leraren. Daarnaast werd ruime betekenis toegekend aan geleerdheid als dynamisch element in het academische leven en in de maatschappij. Wie de zaak zo bezag, was weinig geneigd Frankrijk als lichtend voorbeeld te volgen. En wat Duitsland betreft, heerste de mening dat het ten aanzien van de eigen universiteiten in essentie op Nederlandse tradities teruggreep. Inderdaad kan de conclusie achteraf ook zijn dat de wetgever van 1815 er vooral in is geslaagd het bestaande te systematiseren en te volmaken, zodat het jaartal een scharnierpunt en geen breuk vormt in het universitaire leven.

Een regelmatig terugkerend probleem voor de opeenvolgende commissies was ook de plaats van de universiteiten in het staatsbestel. In een eenheidsstaat pasten geen colleges van curatoren die, hoewel mede bemand met leden van provinciale of stedelijke bestuurscolleges, toch geheel zelfstandig hun algemene en financiële beleid konden bepalen. Evenmin kon de juridische uitzonderingspositie van een universiteit, vroeger tot uitdrukking gekomen in een eigen *forum academicum*, in dezelfde vorm worden gehandhaafd. Wel was het daarentegen gewenst precies te weten, wie student waren en wie niet. Dit vereiste een liefst waterdichte registratie. Het vraagstuk hoe de universiteiten konden worden ingepast in het landelijk bestuur kwam op de commissie-Van der Duyn nog sterker af dan op haar voorgangers in de Bataafs-Franse tijd. Zij moest in elk geval nieuwe wegen inslaan. Koning Willem I was immers bezig zijn eigen staat te vormen op grond van zowel Duits-landesväterliche als napoleontische elementen. Bestuurlijk-ambtelijk was er het probleem van de benoeming en de status van de curatoren en professoren, juridisch de vraag welke rechterlijke bevoegdheden de universiteiten zouden behouden of krijgen. Duidelijk diende verder te worden wie de universitaire gebouwen en verzamelingen zou beheren en bekostigen en hoe de inkomsten van de hoogleraren zouden zijn samengesteld. Uiteindelijk verloren curatoren in 1815 hun zelfstandigheid tegenover koning en departement. De professoren kregen de status van rechtstreeks door de kroon aangestelde ambtenaren met een vast salaris, aangevuld met de variabele collegegelden, en een weduwenpensioen. Juist op dit vlak wijzigden de bevoegde bestuurlijke instanties de voorstellen van de commissie-Van der Duyn sterk.

De tijd was bovendien rijp voor een nieuwe indeling van het hele onderwijs in lagen, zoals ook in Frankrijk en Duitsland gebeurde. In dit opzicht werd de systematiserende en sturende rol van de wetgever terecht hoog aangeslagen. Niettemin zou het in Nederland lang duren voordat "middelbaar" onderwijs als tussenlaag een eigen plek kreeg en beroepsonderwijs als opleiding in het pakket werd geïntegreerd. De opeenvolgende commissies voor het hoger onderwijs hadden wel oog voor de problema-

tiek, maar verder dan een theoretische visie op het onderwijs als totaliteit en het aftasten van de mogelijkheden kwam men niet. Met het lager onderwijs, in ons land al twee eeuwen naar verhouding van goede kwaliteit en intussen geregeld in de befaamde wet van 1806, behoefde men zich naar verhouding niet diepgaand bezig te houden. Wel viel er veel te regelen voor het voortgezette onderwijs van Franse en Latijnse scholen, van beroepsonderwijs en van universiteit. De commissie-Van Swinden kwam aldus tot een indeling in het "eerste openbaar onderwijs", het "middelbaar of tweede openbaar onderwijs" en het "eindeling onderwijs". Ook de commissie-Van der Duyn worstelde met het probleem van indeling. Zij eindigde ermee de Latijnse school bij het hoger onderwijs te rangschikken. Dit trajectdenken, mede voortgekomen uit de beperking van de opdracht van deze commissie tot alleen dit hoger onderwijs, maakte het de wetgever zelf gemakkelijk de praktische politieke omstandigheden te laten overwegen en alle andere voorstellen betreffende beroepsonderwijs op de lange baan schuiven.²⁹ Aldus verdween tevens een integrale aanpak van het "middelbaar onderwijs" als laag van de politieke agenda, hoewel, naar de commissie-Van Ewijck in 1849 opmerkte, de grondwetgever wel degelijk de mogelijkheid had geschapen om in dit opzicht vernieuwing aan te brengen.³⁰ Het is overigens een van de meest intrigerende problemen van de Nederlandse onderwijsgeschiedenis van de eerste helft van de negentiende eeuw, waarom het zo lang moest duren voordat hier inderdaad van een samenhangend en doelgericht beleid sprake was.

Ook de opbouw en de doelstellingen van het universitaire onderwijs vroegen de aandacht van de verschillende commissies. Verlicht denken over wetenschap en onderwijs en een rationele inrichting van de maatschappij maakten niet alleen in Frankrijk, maar ook in Duitsland en Engeland, voorgoed een einde aan de vrije toelating van studenten, aan vrije curricula volgens achtergrond en doel van de studenten en aan de daarbij behorende weinig strenge examens bij afsluiting van de studie. De inhoud en zwaarte van een academische graad diende aan de maatschappij te worden gewaarborgd. Dit vereiste in elk geval een drempel voor de toelating, alsook verzwaring van de studievoorschriften en de examens, of van beide. Het probleem van de selectie was geboren, evenals dat van het stellen en toepassen van landelijk gelijke eisen. Vandaar ook dat de

29) Zie Roelevink, "Eenen Eik".

30) *Ontwerp van wet op het Hooger Onderwijs, met bijgevoegd rapport en memorie van toelichting, aan den Koning ingediend door de Staats-Commissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van 15 januarij 1849 (Staatsblad no. 3) ('s-Gravenhage, 1849) p. 17.* Ook op p. 7 had de Commissie al gesproken van een "gebrek aan behoorlijk verband tusschen Lager, Middelbaar en Hooger Onderwijs" dat in veel opzichten schadelijk heeft gewerkt.

commissies voorstellen deden inzake te doceren vakken en curricula. De voornaamste kwesties daarbij waren de keuze van de cursussen, de gestrengheid van de voorschriften en de positie van de individuele professoren binnen dat geheel.

Het uiteindelijke resultaat van de procedures, het Koninklijk Besluit van 2 augustus 1815, was als volgt ingedeeld. Na de algemene artikelen (art. 1-3) volgde het eerste hoofdstuk over de Latijnse scholen (art. 4-35), het tweede over de athenaea (art. 36-52), het derde over de hogescholen (art. 53-270). Van dit laatste en verreweg langste behandelde de eerste titel het onderwijs (art. 56-76), de tweede de academische graden (art. 77-137), de derde de professoren (art. 128-147), de vierde de studenten (art. 148-164), de vijfde de materiële subsidies (art. 165-203), de zesde de inrichtingen tot aanmoediging en ondersteuning van de studie (art. 204-288) en de zevende en laatste het academisch bestuur (art. 229-270).

Daarmee was het Organiek Besluit een bewerking van de acht titels van de eerste afdeling van het voorstel tot een besluit van de commissie-Van der Duyn. Deze acht titels hadden dezelfde volgorde en dezelfde benamingen als die van het Organiek Besluit. Slechts was de 5e titel inzake het academisch rechtsgebied nu weggelaten. Deze hele eerste afdeling, die in de versie van de commissie 345 artikelen telde, werd in de nieuwe versie-Falck gewijzigd en bekort. De gehele tweede afdeling betreffende vakken die niet academisch van aard werden geacht, maar wel wetenschappelijk genoeg om naast het academisch onderwijs te worden geplaatst, viel weg. Dit betrof het heel- en geneeskundig onderwijs in het Nederlands, het geneeskundig onderwijs ten dienste van het leger, het onderwijs in de verloskunde, in de farmacie, in de scheikunde, in de veeartsenij- en de landbouwkunde, in de wis-, zeevaart-, landmeet- en waterbouwkunde en ten slotte het onderwijs tot vorming van officieren voor de marine, de genie en artillerie. Deze arbeid van de commissie-Van der Duyn is daarom tot nu toe onopgemerkt gebleven. Ook hierin was zij gematigd conservatief. Maar dit doet niet af aan de prestatie dat op korte termijn ten aanzien van het universitaire onderwijs als zodanig een evenwichtige wetgeving werd geleverd, die met enige wijzigingen van 1816 tot 1830 ook in zuiden dienst zou doen en die in Nederland alleen zonder wijziging van fundamentele betekenis tot 1876 het beeld zou bepalen.

RAPPORT VAN DE COMMISSIE VAN DER DUYN VAN MAASDAM
Algemeen Rijksarchief, Ite Afdeling, Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken, OKW
1815-1848, nr. 3985 (voorheen 4014), kopie.

De Commissie tot het ontwerpen eener Organisatie van het Hooger Onderwijs binnen de Vereenigde Nederlanden

Aan Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins van Oranje Nassau, Souverein Vorst der Vereenigde Nederlanden enz. enz. enz.

Doorluchtigste Vorst en Heer!

Het Besluit van Uwe Koninklijke Hoogheid van den 18ⁿ januarij laatstleden numero 66 leide aan de ondergeteekende de vereerende maar tegelijk moeilijke taak op, om aan Hoogstdezelve het ontwerp aan te bieden eener verbeterde inrigting van het hooger onderwijs, en om tevens daarbij de middelen voor te dragen, waardoor het gouvernement meer onmiddellijk de wetenschappen en kunsten zoude kunnen ondersteunen en van nut zijn.

Het geheele vaderland bragt met ons de hulde van deszelfs welmeenende dankbaarheid aan den Vorst, die reeds in de eerste oogenblikken zijner naauwelijks aanvaardde regering bedacht was, niet alleen om de wetenschappen en kunsten van het juk te bevrijden, waaronder zij door een geweldenaar, voor wien alleen militaire inrigtingen waarde hadden, gebragt waren, maar ook tevens, om bij die hervorming de gelegenheid niet te laten ontslippen tot het bevestigen van reeds gemaakte, of het maken van nog ontbrekende verbeteringen.

Doch, waarom zouden wij het ontveinzen, juist deze nieuwe bevestiging van de strekking der gevoelens waarmede Uwe Koninklijke Hoogheid het werk onzer herstelling begonnen heeft, was het, die ons wel aan den eenen kant het belangrijke van onze roeping levendiger deed gevoelen, maar die ook aan de andere zijde onze geestdrift aanvuurde om op het spoor, ons door Uwe Koninklijke Hoogheid aangewezen, het zoo verre te brengen, als onze krachten dit zouden toelaten. Het hierbij gevoegde concept-besluit is de vrucht onzer pogingen en hoedanig deze dan ook meer of minder aan de algemeene verwachting mogen beantwoorden, wij weten dat zij in één punt op de goedkeuring van Uwe Koninklijke Hoogheid hopen mogen, dat is in de vasthouding dier van alle kleingeestigheid verwijderde beginselen door welke Hoogstdezelve zich van het eerste oogenblik van hare terugkeering af aan, de harten aller Nederlanders verzekerd heeft.

Wij gevoelen echter dat velen der door ons voorgestelde bepalingen eene nadere ontwikkeling noodig hebben, om derzelver geest en strekking

behoorlijk te doen kennen, en aan deze ontwikkeling is dan ook het volgend vertoog gewijd, waarin wij het concept-besluit op den voet volgen zullen, met aanwijzing, op de kant, van de artikelen waartoe elke redenering betrekking heeft.

Wij wijken hierin wel is waar eenigzins af, zoowel van den vorm welke door de heeren Meerman cum suis in hun rapport over een gelijksoortig onderwerp (in den jare 1807 uitgebragt) is in acht genomen, als van de manier op welke in het jaar 1809 deze zaak door de heeren van Swinden, Bennet, Valckenaar en Calkoen is behandeld; doch wij hebben gemeend, om het meerder gemak in de beoordeeling van de door ons voorgestelde inrigtingen, aan de thans gevolgde manier de voorkeur te moeten geven, terwijl de bijzondere bepalingen van ons concept-besluit genoegzaam bewijzen zullen, hoezeer wij de waarde dezer beide stukken erkennen.

Omvang der Wet

De eerste vraag, welke wij ons bij de aanvaarding onzer taak doen moesten, had natuurlijk betrekking tot den omvang van den ons opgedragen last. Wij zagen wel dat dezelve voornamelijk tot het onderwijs aan de hoogeschole betrekking had, maar de algemeene last om ook op andere inrigtingen tot bevordering van wetenschap en kunst bedacht te zijn, deed ons spoedig besluiten, om in het algemeen bij alles wat openbaar wetenschappelijk onderwijs kon genoemd worden stil te staan. Wij hadden daarenboven, tot bevestiging van dit gevoelen, het voorbeeld van het rapport des hoogleraars Van Swinden cum suis voor ons, en wij rekenden het beter iets overtolligs te doen dat gemakkelijk kon doorgehaald worden, dan iets over te slaan, hetwelk misschien in de bedoelingen van Uwe Koninklijke Hoogheid kon gelegen zijn.

Het onderwerp onzer raadplegingen verdeelde zich dus vanzelfs tot twee hoofdpunten, de vorming namelijk tot en de ondersteuning van de wetenschappen. Aan het eerste dezer hoofdpunten is het eerste deel van het concept-besluit gewijd, terwijl het andere in het tweede deel behandeld wordt.

Het eerste deel handelt dan over het onderwijs, en wel in twee afdeelingen:

- 1° Over het onderwijs dat men akademisch noemt of daartoe betrekkelijk is, wijl de standen tot welke hetzelfde voorbereidt, academische graden vorderen en,
- 2° Over die afzonderlijke vakken van onderwijs, welke zonder academische genoemd te kunnen worden, echter hetzij geheel hetzij gedeeltelijk, te wetenschappelijk zijn om onder het lager of middelbaar onderwijs te kunnen begrepen worden.

Artikel 1-4

De eerste afdeeling moest uit haren aard het breedvoerigste deel van dit concept-besluit worden, en de eerste vraag welke zich hier natuurlijk aan ons moest opdoen, was deze of men ook bij dit hooger onderwijs den regel zoude aannemen, dat alleen de van landswege daartoe geroepen of gemagtigde onderwijzers dit onderwijs zouden mogen geven. De eenvoudigheid met de bepalingen op het lager onderwijs scheen ons hiertoe te roepen, maar wij oordeelden echter dit alleen niet genoeg, om het minder bekrompen en met onzen geest meer overeenkomstig beginsel te verzaken, volgens hetwelk ieder man van talenten vrijheid heeft om zijne kundigheden ook voor anderen van nut te doen zijn, en, terwijl wij aan den anderen kant mogelijkheid zagen om de misbruiken daarvan door het vermoeijelijken der examina voor te komen, aarzelden wij dan ook niet langer om den hatelijken geest van monopolie te laten varen, welke voorzeker nergens minder dan in het vrije gebied der letteren en der kunsten heerschen moet.

Artikel 5-54

Doch nu ontstond bij den aanvang eener meer ontwikkelde beschouwing van onze taak eene tweede zwarigheid. De vraag namelijk, of de hervorming onzer Latijnsche scholen ook tot het aan ons opgedragen werk behoorde. Ook ten dezen aanzien echter stonden wij niet lang in twijfel. Vooreerst toch kwamen hier alle de zoo evengenoemde bedenkingen in aanmerking, maar bij dezen voegde zich nu ook het belang der zaak zelve, waarop wij eenigzins breeder moeten stilstaan.

De verdeeling van lager, middelbaar en hooger onderwijs was bij ons, gelijk bijna overal waar men op verbetering van het opvoedingswezen is bedacht geweest, aangenomen, maar de juiste grensscheiding tusschen deze afzonderlijke takken van onderwijs was, zooverre wij weten nergens naauwkeurig bepaald, en de vergelijking der bestaande en door Uwe Koninklijke Hoogheid bevestigde wetten leerde ons alleen dat gelijk het lager onderwijs verstaan wordt de kundigheden te omvatten welke in alle standen met de belangen van het gemeene leven in verband staan, als daar zijn lezen, schrijven, rekenen enzovoort, alzoo ook het middelbaar onderwijs meer bepaald tot die kundigheden moest geacht worden betrekking te hebben, welke bij de meer beschaafdheid vorderende standen behoefte zijn, als bijvoorbeeld het aanleeren van vreemde levende talen, van aardrijkskunde, van geschiedkunde enzovoort, terwijl men eindelijk onder hooger onderwijs die kundigheden begripen moest, welke tot eenen wetenschappelijken stand in de maatschappij gevorderd worden.

De beantwoording der vraag of de Latijnsche scholen uit dit oogpunt beschouwd tot het hooger dan wel tot het middelbaar onderwijs behoorden, bleef dus hierdoor onbeslist, en het eenige wat ons overbleef was derhalve den aard der zaak en het algemeen belang tot rigtsnoer te nemen, en de

behandeling van een vraagstuk, welks beantwoording, hoe onverschillig ook in den eersten opslag, op de soort der voor te dragen verbeteringen van de Latijnsche scholen den grootsten invloed hebben moest. Zoodra men toch deze Latijnsche scholen als een deel van het middelbaar onderwijs beschouwde, moest het onderwijs daarop van zelf zoodanig worden ingerigt dat het op generlei wijze aan de overige deelen der kundigheden welke den beschaafden man in de maatschappij vormen, eenige afbreuk deed. Het moest dan met het aanleeren van levende vreemde talen en van alle die wetenschappelijke kundigheden vereenigd worden, welke thans tot een verbeterd middelbaar onderwijs gerekend worden te behoren, en de slotsom was dan deze, dat de *Lycées* en *Collèges* in Frankrijk en de *Realschulen* in Duitschland, wanneer men aan de eerste slechts het krijgshaftige of aan de laatste het minder nationale ontnam dat haar kenschetst, inderdaad die oordeelkundige verbeteringen bevatteden welke onze Latijnsche scholen noodig hadden.

Waren daarentegen de Latijnsche scholen als den eerste graad van het hooger onderwijs te beschouwen, dan was weder het geleerd onderwijs het voornamelijk doel waarvoor al het overige moest achterstaan, of ten minsten slechts in zooverre kon in aanmerking komen als noodig was om het vroeger geleerde en voor de volgende geleerde vorming nuttige niet weder te vergeten. Voor beide gevoelens, wij ontkennen het niet, zijn gronden bij te brengen, doch, daar in allen geval algemeene beschaafdheid ook zonder kennis der latijnsche taal verkrijgbaar was, maar geene grondige geleerdheid zonder grondige kennis der oude talen, en de vermenging van ongelijksoortig onderwijs altijd verwaarlozing van het een of ander met zich voert, om nu niet te spreken van de zwarigheden, aan welke het tegenovergestelde systema *in de uitvoering* bij ons zoude onderworpen zijn, hebben wij eindelijk niet gearzeld de laatste manier van beschouwen als de onze aan te nemen, de Latijnsche scholen als den eersten trap van het hooger onderwijs aan te merken en uit dit oogpunt de verbeteringen te beoordeelen voor welke die scholen zouden vatbaar zijn.

Naar ons oordeel moet dus het lager en middelbaar onderwijs dat der Latijnsche scholen vooraf gaan, maar het laatste niet met het middelbaar onderwijs ondereen gemengd worden.

Reeds de verschillende geest der oude en nieuwe talen maakt het nadeel dezer ineensmelting voor het aanleeren der geleerde talen duidelijk, maar ook de ondervinding aan volstrekt alle hoogeschole in ons vaderland waar zich immer kweekelingen op deze wijze gevormd bevonden hebben, heeft de noodzakelijkheid dezer afscheiding bevestigd.

Wij zijn echter zoo zeer als iemand overtuigd, dat ook in den geleerden stand algemeene beschaving niet alleen een uitstekend sieraad, maar inderdaad eene dringende behoefte is. Wij gelooven met de voorstanders van de met onze inzichten strijdige leerwijze, dat bij vele geleerden het gebrek aan algemeene kennis en beschaving eene voornamelijk oorzaak is

waarom zij in hunne betrekkingen niet al dat nut stichten hetwelk zij anders misschien stichten konden, maar wij gelooven niet dat juist daarom deze vermenging van ongelijksoortig onderwijs noodzakelijk is.

Hetzelfde doel toch wordt bereikt door eenen zekeren graad van beschaafde opvoeding te vorderen alvorens men tot het geleerd onderwijs zoude kunnen toegelaten worden, en deze vordering had nog daarenboven dit voordeel dat zij het kiezen van de geleerde loopbaan eenigzins vermoeijelijkte voor diegenen, welke zonder bijzonderen aanleg, alleen uit eene verkeerde trotsheid hunner ouderen of uitzigt om spoedig eenig vast inkomen te verkrijgen, de geleerde, meestal theologische loopbaan inslaan.

Zoude echter dit oogmerk bereikt en eene tweede bedenking van de voorstanders der gemengde leerwijze geheel weggenomen worden, dan behoorde men tevens toe te zien dat dit vroeger geleerde niet geheel weder uit het geheugen verloren ging, en het onderwijs in de geleerde talen ten minsten met het onderwijs in die vakken vereenigd werd welke niet alleen aan de beoefening dier talen geen nadeel toebagten, maar het groote doel der geleerde vorming ondersteunden en bevorderden, gelijk dit de bedoeling van art. 11, 28, 32, 35, 38 en 40 van het concept-besluit is.

Wij zouden dus nu tot de verdeeling van het onderwijs op de Latijnsche scholen moeten overgaan, doch de gronden voor de door ons aangenomen leerwijze liggen zoo duidelijk in de voorgestelde bepalingen zelve, dat wij niet gelooven daarbij te moeten blijven stilstaan.

Ook ten aanzien van het toezigt en bestuur dezer scholen zullen wij slechts zeer kort behoeven te zijn. Wij hebben hetzelfde aan de curatoren, door de stedelijke regering benoemd, overgelaten, omdat dit vooreerst overeenkomstig met onze oude gewoonten, ten tweede voordeelig voor de behartiging van de belangen der scholen en ten derden niet strijdig met de algemeene belangen is, daar de weinige invloed door ons aan den Directeur Generaal der Wetenschappen en Kunsten op dit bestuur gegeven genoegzaam, maar ook noodzakelijk is om de door ons bedoelde onmisbare eenheid niet langzamerhand geheel te doen verloren gaan.

Het eenige dus, dat omtrent dit onderwerp nog eenige opheldering zoude behoeven, is de door ons voorgestelde nieuwe bepaling om ook op de Latijnsche scholen tot het onderwijs niet dan alleen akademisch gegraduateerde personen toe te laten, doch daar wij hierover in het algemeen nader zullen moeten spreken wanneer wij tot het hoofdstuk over de academische graden zullen gekomen zijn, gelooven wij met verwijzing tot het aldaar over dit stuk voorkomende van het hoofdstuk over de Latijnsche scholen te kunnen afstappen om tot het meer eigenlijk gezegd academische onderwijs te komen.

Artikel 55 en 70

Wij kunnen echter hier niet tot die ontwikkeling onzer bijzondere voorgestelde bepalingen overgaan zonder in het algemeen bij het grondbe-

ginsel te hebben stilgestaan, hetwelk wij gemeend hebben bij onze voorstellen tot vestiging en verdeeling der inrigtingen voor dit hooger onderwijs over het grondgebied van ons vaderland te moeten in het oog houden. De vragen toch: zal er slechts eene of zullen er meerdere hoogeschoolen zijn? en zullen deze hoogeschoolen of hoogeschool alleen als gewettigde inrigtingen voor het hooger onderwijs erkend worden? of behooren er naast dezelve ook nog andere inrigtingen ten behoeve van het akademische onderwijs onder den naam van athenaea of illustre scholen te bestaan? en zoo ja, hoe ver moet zich dan het onderwijs op die athenaea uitbreiden, moesten zich hier dadelijk aan onzen geest opdoen, en wij achten het om meer dan eene reden van onze plicht, de gronden, welke ons in de behandeling dezer vragen geleid hebben, zoowel om der zaak als om onzentwille eenigzins nader te ontwikkelen.

De noodzakelijkheid of overbodigheid en zelfs schadelijkheid van het aanhouden van meer dan eene hoogeschool in ons vaderland is gedurende de laatste twintig jaren meer dan eens het onderwerp van geschil geweest; doch de ondervinding heeft ten dezen aanzien niet evenzeer eene bepaalde overtuiging voortgebracht als zij dit ten aanzien van zoo vele andere onderwerpen van staatkunde en openbaar bestuur gedaan heeft. Het verschil van gevoelen is nog hetzelfde als te voren, zoodat zelfs beide partijen verklaren zich niet te kunnen voorstellen hoe nog iemand van een ander gevoelen zijn kan. De reden ondertusschen van dit voortdurend verschil is in den aard van het verschil zelve, in het dubbeld oogpunt waaruit men hetzelfde beschouwen kan, gelegen.

Zij toch, die bij het behandelen van dit onderwerp alleen in het afgetrokken op de uitgebreidheid van ons grondgebied en het getal der bewoners van hetzelfde letteden en daarbij tevens andere staten in vergelijking bragten, zonder op de bestaande inrigtingen in ons vaderland en de voormalige nu ineengesmoltenere soevereiniteiten der bijzondere gewesten waaraan die vermenigvuldiging van academische inrigtingen haren oorsprong te danken had acht te slaan, moesten noodzakelijk tot de gevolgtrekking komen dat men ja wel de hulpmiddelen van *algemeene beschaving* niet te veel vermenigvuldigen kon, en dat uit dit oogpunt athenaea in elk der gewesten gevestigd hunne voordeelige zijde hadden, maar dat wat het eigenlijk hooger wetenschappelijk akademisch onderwijs betrof ééne hoogeschool, maar dan tot denzelfden graad van volkomenheid gebracht waarop zich thans de hoogeschoolen in andere landen bevinden, voor ons vaderland volkomen genoegzaam was, daar het, bovenal bij de tegenwoordige uitgeputheid van 's lands middelen, onmogelijk was meer dan ééne zulk eene volkomene inrigting te doen bestaan, en de wetenschappen zoowel als de letterkundige roem des lands er bij leden wanneer de vermenigvuldiging dezer inrigtingen aller onvolkomenheid ten gevolge had. De voorstanders daarentegen van het tegenovergestelde gevoelen

beriepen zich op de oude gewoonten, op de verkregene regten der gewesten, op het belang der steden en op de moeilijkheid, zoo niet onmogelijkheid, waarin zich vele bewoners der landgewesten bevonden om hunne kinderen op eene meer verwijderde en meer kostbare akademie te zenden en het gevolg dezer manier van beschouwen, waarop de vorige redeneringen slechts geringen invloed konden hebben, moest natuurlijk het behoud, zooniet de vermeerdering, van alle de thans bestaande inrigtingen zijn.

Wij ontkenpen het niet dat ook ons uit het eerste oogpunt van beschouwing het denkbeeld van eene akademie ondersteund door een athenaeum in elk gewest meest aannemelijk, meer overeenkomstig met onze beginselen en volkomen genoegzaam zoude voorgekomen zijn. Doch de geest van vereeniging, welke de laatste verandering van zaken in ons vaderland kenschetst, zoowel als ons eigen hart en de last aan ons door Uwe Koninklijke Hoogheid opgedragen, schenen het ons ten pligt te maken ook vooral uit het tweede oogpunt de zaak te beschouwen, en nu was dan ook de gevolgtrekking om ten minsten die akademiën te behouden welke tot op dit oogenblik voor de stormen der omwenteling niet bezweken waren spoedig opgemaakt, en de vraag bleef alleen of wij ook op de reeds door Frankrijk vernietigde hoogeschoolen van Franeker en Harderwijk deze beginselen van toepassing zouden maken. Wanneer wij volstrekt geen ander middel gezien hadden om het daardoor aan die steden en aan de gewesten waartoe zij behooren toegebracht nadeel te herstellen, zouden wij misschien, hoezeer dan ook met huivering, ook hiertoe zijn overgegaan, doch de slag was hier eenmaal gegeven en nu wogen tegen het herstel der akademiën alle de gronden zooeven uit het afgetrokken oogpunt van beschouwing ontleend, vereenigd met de kostbaarheid eener volkomene herstelling, terwijl het geven van een athenaeum aan elk dier plaatsen de zwarigheden zoo al niet geheel dan ten minsten voor het grootste gedeelte ophief, welke men tegen het bevestigen der opheffing van die beide akademiën uit het tweede oogpunt zoude kunnen bijbrengen. Schoon ook deze gronden zelven niet genoegzaam zijn geweest om den heer Camper van de aantekening te doen afzien welke wij op zijne vordering de eer hebben bij dat rapport overteleggen.

Artikel 55-69

Wij kwamen dus langs dezen weg van zelfs tot de tweede vraag of het voor de wetenschappen nuttig dan wel nadeelig ware naast de hoogeschool of hoogeschoolen ook nog inrigtingen van mindere omvang en kostbaarheid te hebben welke aan de moeilijkheid van een meer verwijderd onderwijs zouden kunnen tegemoetkomen.

De oppervlakkigste beschouwing zelve moest ons reeds tot het bevestigend beantwoorden dezer vraag brengen, daar het verspreiden van beschaving en letterkunde altijd voordeelig is, en de ondervinding van alle tijden

geleerd heeft hoe veel groote mannen in ons vaderland op deze wijze voor de letteren en de geleerdheid zijn bewaard gebleven, welke omstandigheden hen anders tot geheel andere standen zouden bepaald hebben, om nu niet te spreken van het voordeel dat men hieruit voor den naijver en het gedurig aankweeken van uitstekende geleerden in ons eigen vaderland trekken kon.

Wij besloten dus spoedig niet alleen het behouden der tegenwoordig bestaande athenaea te Amsterdam en te Deventer aan Uwe Koninklijke Hoogheid voor te stellen, maar ook op grond van dezelfde drangredenen het vestigen van een zodanig athenaeum in elk landdrostambt (gouvernement) aan Haar voortedragen, met uitzondering alleen van die landdrostambten waar zich eene hoogeschool bevond, en ook van het landdrostambt van Drenthe, voor welks letterkundige behoeften door het naburige Groningen of Deventer genoegzaam gezorgd was.

Bij het aannemen dus van de onderstelling dat Utrecht en Groningen op grond van hun tegenwoordig bezit de aldaar gevestigde hoogeschoolen moesten blijven behouden, en de universiteit te Leyden als de oudste en beroemdste hoogeschool van ons land gehandhaafd bleef, vorderde dit ons gevoelen één athenaeum voor Gelderland, één voor Vriesland, één voor Overijssel, één voor Hollands Noorderkwartier, één voor Zeeland en één voor Braband, en wij waren te gereeder de voordragt hiertoe aan Uwe Koninklijke Hoogheid te doen daar in de meeste dezer gewesten reeds zoodanige athenaea bestonden en zij in alle de overige gewesten slechts door verloop en veranderde omstandigheden verdrongen waren, gelijk dit laatste met het athenaeum van Middelburg en reeds vroeger met het door Uwe Koninklijke Hoogheid doorluchtigen voorganger Frederik Hendrik te Breda gevestigd athenaeum het geval is geweest.

Het kwam er dus nu op aan de plaats te bepalen waar deze athenaea zouden gevestigd worden, en ook hier meenden wij ons door hetzelfde beginsel van liberaliteit en schikking naar de meest uitgedrukte algemene wenschen te moeten laten geleiden, hetwelk wij in ons geheele concept-besluit nergens uit het oog meenen verloren te hebben.

Op zichzelf toch waren wij overtuigd dat deze athenaea het meest aan hun doel beantwoordden, wanneer zij in eene der hoofdsteden van het gewest gevestigd waren, gelijk dit te Amsterdam en te Deventer het geval is, en gelijk wij dit voor Zeeland en Braband hebben in het oog gehouden, maar de vorige academische inrigtingen waren te Franeker en te Harderwijk, niet te Leeuwarden en te Arnhem gevestigd geweest, en wij meenden dus die plaatsen ook nu te moeten opgeven, schoon wij het omtrent Vriesland meer dan omtrent Gelderland in het midden gelaten hebben omdat velen der voornaamste Vriesen zelve het voor hun gewest nuttiger oordeelden, indien dit athenaeum naar Leeuwarden werd overgebracht.

Er bleef dus nu de vraag over tot hoeverre zich het onderwijs aan deze athenaea behoorde uit te strekken; en ook deze vraag zelve kon uit twee-

derlei oogpunt beschouwd worden, daar zij of op de onderwerpen of op de uitgebreidheid van het onderwijs kon toepaslijk gemaakt worden.

In den eersten zin meenden wij geen vak der wetenschappelijke kennis te moeten uitsluiten dan alleen de geneeskundige wetenschappen. Deze toch vorderen, als zij goed en behoorlijk zullen onderwezen worden, een getal van onderwijzers en eene uitgebreidheid van subsidiën, welke zonder onnoodige verspilling van 's lands geld niet aan alle athenaea konden toegestaan worden, terwijl de zaak te gewigtig was om het hier op gebrek-kig onderwijs te laten aankomen; schoon wij ook de gestrengheid van dit beginsel daar getemperd hebben, waar het aanwezen van een stedelijk geneeskundig onderwijs ons toescheen dit mogelijk te maken, of waar vroegere regten eenige tempering schenen te billijken.

In den tweeden zin daarentegen was de beantwoording dezer vraag omtrent de uitgebreidheid van het onderwijs aan deze athenaea zooveel moeilijker. Voor de onbegrensde vrijheid toch om van het onderwijs van de hoogeschoolen al of niet naar willekeur gebruik te maken, zoo men slechts bij het aanzoek om eenigen graad in het daartoe noodig examen bestaan kon, moesten hier in aanmerking komen niet alleen de oude gewoonten hier te lande, maar ook de beroemdheid van zoo menigen geleerden welke aan een dezer athenaea gevormd was, en de omstandighe-den van velen die na eene vlijtige beoefening der wetenschappen aan eenig athenaeum wel niet den geleerden stand kiezen, maar echter gaarne eenige vrucht van hunne studiën zouden inoogsten, om nu niet te spreken van de bekrompenheid der zoo dikwijls te regt veroordeelden Fransche beginsels, hetwelk de bekoming van elken graad aan zeker aantal inscriptiën verbindende, ook den bekwaamsten man bij mangel daarvan uitsloot, en langs dezen weg de geleerdheid zelve tot eene monopolie van hare universiteit maakte. Reeds bij onze eerste beraadslagingen hieromtrent kwamen ons deze bedenkingen voor den geest en zij werden slechts versterkt door eene memorie van de stedelijke regering van Amsterdam zoowel als door eenen brief van den hoogleeraar Van Swinden over dit onderwerp.

Dan wij mogten ons echter ook aan den anderen kant niet ontveinzen dat de meerdere uitgebreidheid van het onderwijs aan de hoogeschoolen voor een groot gedeelte nutteloos werd, zoo men daar ten minste niet eenige verplichting om van dit uitgebreidere onderwijs gebruik te maken voor hen bijvoegde die naderhand eenen geleerden stand zoeken, terwijl hier zeker het examen waarop men zich dan vooral beroept slechts een zeer gebrekkig hulpmiddel is, daar toch inderdaad in elken man van letteren veel meer wetenschap mag en moet ondersteld worden dan het-geen stipt in een examen tot bekoming van den akademischen graad kan gevorderd worden, al ware het dan ook niet dat de kieschheid zelve en de vrees van of partijdig of belangzoekend verklaard te worden de examinato-res omtrent zoodanige kweekelingen die aan de hoogeschool niet geweest zijn vaak inschikkelijker maakte dan zij inderdaad behoorden te zijn.

Wij zouden dus hier waarlijk over het kiezen van eene partij verlegen zijn geweest, zo wij niet den door ons voorgestelden middelweg gevonden hadden welke aan den eenen kant ter bekoming van den graad niets dan *welbewezene* kunde, waar en op wat wijze dan ook verkregen, vordert en aan den anderen kant tegelijk met het belang der letteren en der hooge-schoolen overeenkomstig is. Het geheele tweede hoofdstuk is slechts toepassing van dit groote beginsel op alle de bijzonderheden, terwijl de overige bepalingen zoo zeer uit den aard der zaak zelve voortvloeijen dat wij thans gerust tot de hoogeschoolen meenen te kunnen overgaan.

Artikel 70-74

Het kenmerk van dezelve was naar ons inzien tweeledig, het regt namelijk om de akademische graden toe te kennen en den geheelen omvang van het akademisch onderwijs. De benaming toch van akademiën, zooals ze de Fransche universiteitswetten in sommige departementen aan [een] hoogeschool geven waar zich het onderwijs slechts tot een of twee faculteiten bepaalt, kwam ons even weinig strokende voor met de thans algemeen aangenomene betekenis van het woord *akademie* als zij ons bij het onderling naauw verband van alle wetenschappen overeenkomstig scheen met dien vrijen en onbekrompen geest in de behandeling der wetenschappen, welke meestal onze Hollandsche geleerden kenschetst, en waardoor alleen aan de vordering van den grootsten Romeinschen redenaar en wijsgeer kan voldaan worden dat een waar geleerde in zijn eigen bijzonder vak groot, maar in geen der vakken van menschelijke kennis geheel vreemdeling behoort te zijn. Uit deze wijze nu van beschouwing moest natuurlijk voortvloeijen dat, zoodra men eenmaal de voortdoring van de akademiën te Utrecht en te Groningen als hoogeschoolen naast en benevens de hoogeschool te Leyden aannam, ook de gelijkheid van alle regten naar buiten tusschen deze drie hoogeschoolen moest aangenomen worden.

Wij meenden echter ook tusschen deze hoogeschoolen geene volkomene gelijkheid te moeten voorstellen. De letterkundige roem des lands toch vorderde dringend dat er ook in ons vaderland eindelijk eens ééne hooge-school bestond die door uitgebreidheid van inrigtingen en omvang van onderwijs met de ons op dit punt lang voorbijgesnelde hoogeschoolen in andere landen kon wedijveren, en alzoo bij den tegenwoordigen stand der wetenschappen eenen roem kon levendig houden welken zich onze voorou-deren naar den staat der kennis van hunnen tijd zoo luisterrijk verworven hadden, maar waarop wij ook nu langzamerhand, het is niet te ontkennen, begonnen voort te leven, gelijk wij gedurende Frankrijks overheersching op het voorschot der ouderlijke fortuinen voortleefden, gelijk wij dan ook in die laatste tijden om misschien diezelfde rede meer en liever van den roem der vaderen spraken, om welke langzamerhand verarmde en verach-

terde personen en familiën meer dan anderen van hunnen ouden luister spreken.

Maar hoe zouden wij er nu bij den tegenwoordigen toestand des lands aan hebben kunnen denken om dit beginsel gelijkelijk op drie hoogeschoolen tevens toe te passen, daar derzelver gezamenlijke voortdurend alleen op den eerbied voor het tegenwoordig bezit gegrond was. Hoezeer dus ook in onze oogen uitbreiding en verbetering van toestand behoefte voor allen was, en er diensgevolge geen der oude inrigtingen is welke niet door het van ons voorgeslagene winnen zal, meenden wij echter bij de opvolging der verplichting om voor den letterkundigen roem des lands, in vergelijking van het bestaande in de meeste andere landen van Europa, te zorgen, ons bijzonder bij ééne hoogeschool te moeten bepalen, en nu kon toch wel geene andere in aanmerking komen dan de hoogeschool te Leyden, als welke en door haren hooger en ouderdom en door haren van oudsher erkenden rang in ons vaderland, en door hare uitgebreiden roem buitenslands, op die onderscheiding aanspraak maakte.

Maar langs welken weg konden wij nu dit oogmerk anders en beter bereiken, dan door het voorstellen en van uitgebreidere *subsidiën* voor het onderwijs en van meer krachtdadige middelen om deze hoogeschool op den duur van zoodanige mannen te verzekeren welker roem en geleerdheid ook den luister van dezelve vermeederen moest. Het eerste kon natuurlijk alleen het gevolg van grootere toelagen ten behoeve dier subsidiën zijn, schoon ook hier onze voorstellen ten voordeele van Utrecht en Groningen zoodanig zijn dat zij in vergelijking van het tegenwoordig bestaande niet anders dan als ten hoogste liberaal en weldadig kunnen beschouwd worden. Ten aanzien van het tweede konden wij ja wel op gelijke wijze voorstellen om door het overwigt van traktement de aanneming van het beroep te Leyden verkieslijk te maken voor allen, welke men aan genoemde school immer zoude willen verbinden, maar alleen het duurere leven in de laatstgenoemde stad vorderde reeds eenige verhooging tot handhaving eener betrekkelijke gelijkheid, en wij mogten op het tegenwoordig oogenblik den toestand van 's lands geldmiddelen niet uit het oog verliezen.

Wij meenden dus hier door *eer* te moeten vergoeden hetgeen wij alleen door *geld* niet konden doen, en het eerste gevolg van dit besluit was het voorstel om aan Leyden den uitsluitenden titel te geven van *Universiteit der Vereenigde Nederlanden*, doch de heeren Camper en Muntinghe verzochten hiertegen de aantekening welke wij de eer hebben hierbij over te leggen: en hoezeer zij ook naderhand de groote aanleiding dezer aantekening hebben me[e]genomen door de woorden *der Vereenigde Nederlanden* uit te schrappen, hebben wij echter genoemde heeren niet kunnen overhalen daarom van hunne aantekening terug te komen, terwijl wij aan den anderen kant meenden niet meer te mogen opofferen daar *en* Leyden

reeds te voren dezen titel bekomen en gedragen had, *en* geen onderscheidingsteken minder onaangenaamheden hebben kon dan een zoodanig hetwelk noch door de onmatige verheffing van het één noch door de onmatige besnoeiing van het ander, maar alleen door het opwekken eener onschadelijke eerezucht, het doel dat men zich voorstelde deed bereiken.

Na de ontwikkelingen dezer gronden voor ons gevoelen ten aanzien van het getal en de zetel der hoogeschoolen in ons vaderland zullen wij nu naar den inhoud van het 74 artikel bij de voornaamste bijzonderheden stilstaan welke deze hoogeschoolen kenschetsen.

Artikel 75-95

Hier nu moest natuurlijk in de eerste plaats het onderwijs en deszelfs verdeeling in aanmerking komen. Het is bekend dat ook hier te lande vóór de vereeniging met Frankrijk slechts vier faculteiten bestonden, doch het herstellen dezer verdeeling kon bij ons in geene aanmerking komen. Wien toch is de letterkundige geschiedenis der akademiën zoo vreemd dat hij niet wete, dat bij deze vier faculteiten de vierde eigenlijk nimmer den naam eener faculteit verdiend heeft, daar zij inderdaad slechts eene afdeeling was waarin men zonder eenigen geest van wetenschappelijke onderscheiding dat alles bijeenbragt wat niet tot eene der drie overige faculteiten kon gebragt worden, hoe ongelijksoortig het dan ook wezen mogt. Wij aarzelden dus niet het voetspoor eener Fransche universiteit in dezen te volgen en in plaats der oude vier faculteiten, door het splitsen der voormalige vierde, vijf faculteiten aan te nemen, niet omdat wij van oordeel waren dat met deze splitsing alleen alle zwarigheden waren weggenomen (dit toch maakt reeds de verdeeling in faculteiten op zichzelf onmogelijk,) maar omdat langs dezen weg de meest in het oog lopende verwarring van ongelijksoortige onderwerpen kon voorgekomen worden.

Met deze aanneming van vijf faculteiten was echter de vraag omtrent de verdeeling van het onderwijs niet geheel afgedaan, daar er nog overbleef te bepalen wat wel tot elke faculteit in het bijzonder zoude gebragt worden. Ten aanzien der eigenlijke godgeleerde, regtsgeleerde en geneeskundige vakken van kennis had dit wel geene zwarigheid, maar er zijn bij elk dezer wetenschappen kundigheden noodig in vakken welke, hoezeer ook met die wetenschappen in het naauwste verband staande, op zichzelf echter niet meer godgeleerd, regtsgeleerd of geneeskundig zijn, dan de meest daarvan verschillende wetenschappen, gelijk wij hiervan bij de godgeleerde studiën in de Oosterse talen, en bij de geneeskundige studiën in de onderscheidene deelen der natuurlijke geschiedenis en in de scheikunde, twee in het oog loopende voorbeelden hebben.

Spoedig echter was ook ten dezen aanzien onze keus bepaald. De eenige zwarigheid toch die hier tegen de wetenschappelijke rangschikking kon zijn, was de toevallige betrekking waarin zich de onderwijzenden in die

vakken tot de faculteit waartoe hun onderwijs eigenlijk niet behoorde, konden bevinden en door in die bijzondere gevallen aan curatoren het regt over te laten zoodanigen persoon in de aanverwandte faculteit te plaatsen, konden wij voor het overige als regel de verdeling der wetenschappen naar hunnen eigenlijken aard behouden.

Er bleef nu nog overig te beslissen op wat wijze wij de splitsing doen zouden welke ons naar het hier bovengezegde voor de voormalige vierde faculteit noodig scheen. Hier toch lagen twee wegen voor ons of de vierde faculteit onder den naam van philosophische faculteit alle de zoowel natuurlijke als bespiegelend wijsgerige vakken te doen omvatten, ofwel, even gelijk dat bij de Fransche universiteit plaats heeft, de bespiegelende wijsbegeerte met de letteren in eene faculteit te vereenigen, en de wis- en natuurkundige wetenschappen alzoo afzonderlijk te houden.

Wij zijn bij het laatste gevoelen bepaald geworden, zoowel omdat het tegenovergesteld gevoelen bij de propaedeutische examina volgens art. 89 de vereeniging van verschillende faculteiten of liever van examinatoren uit verschillende faculteiten zoude noodzakelijk maken, hetgeen in de praktijk aan meer dan eene zwaarigheid onderworpen was, alsook vooral omdat de door ons voorgestelde vereeniging van de studie der letteren met die der wijsbegeerte en van derzelver geschiedenis ons voor de behandeling der letterkundige studie uit veele oogpunten ten uitersten voordeelig voorkwam, daar het toch zeker minder vreemd was aan eenen meetkundigen, natuurkundigen, starrenkundigen of kruidkundigen te denken, welke zich minder met de fijnheden der bespiegelende wijsbegeerte had opgehouden, dan het ongerijmd is zich eenen uitlegger van Plato of Cicero voor den geest te brengen welke in de bespiegelende wijsbegeerte of derzelver geschiedenis een vreemdeling zij, om nu niet te spreken van het geringen voordeel, hetwelk in eene zooveel mogelijk gelijkmatige verdeling der personen over de verschillende faculteiten gelegen was.

Wij hadden dus nu de algemeene verdeling van het onderwijs op de naar ons inzien beste wijze bepaald, maar nu scheen ons, terwijl de omvang der andere faculteiten uit zichzelf duidelijk genoeg was, alleen nog eene bepaling noodig omtrent den aard en bedoeling der godgeleerde faculteit. Wij gelooven in het daaromtrent door ons voorgestelde de beginselen van liberaliteit getrouw te zijn gebleven welke onze grondwet van staat zoo voordeelig onderscheiden. Wij hebben bovenal gezorgd voor de behoeften van het kerkgenootschap welks belijders in de meeste gewesten verre weg het grootst getal bedragen, maar wij hebben ook de andere gezindheden niet uit het oog verloren, en wij durven ons veilig beloven dat er bij de vergelijking van art. 76 en 138 geen kerkelijk genootschap in ons vaderland zich bevindt hetwelk zich billijkerwijze zal te beklagen hebben.

Voor al echter kwam het ons voor dat wij hier de belangen van het Luthersch kerkgenootschap niet behoorden uit het oog te verliezen. Tegen-

woordig toch ontvangen de kerkleeraren bij die gezindte hunne voorname vorming of buitenslands of bij niet altijd even goed daartoe geschikte predikanten, en het kan toch wel geen betoog behoeven dat zoo min het eerste staatkundig verkieslijk, als het eerste en laatste beide tot bekoming of van goede *Nederduitsche* kerkleeraren of van bekwame predikanten wetenschappelijk en letterkundig verkieslijk is.

Wij hebben dus gemeend binnenslands de bekoming eener gelegenheid te moeten voorstellen welke thans alleen uit behoefte buitenslands gezocht wordt, terwijl wij hier alleen nog bijvoegen dat ten aanzien der vestiging van het onderwijs ten behoeve der Lutherschen te Groningen onze keus bepaald is, zoowel door het vroeger op gelijke wijze gedaan voorstel door onze voorgangers, alsook door de bedenking dat Utrecht naar ons plan genoegzaam door de vestiging der landbouw- en veeartsenijkundige scholen aldaar bevoorrecht was.

Op deze wijze was dus nu het groote doel der faculteiten genoegzaam in het licht geplaatst, maar wat moest er nu in elk dezer faculteiten onderwezen worden? Wij ontveinzen niet dat wij over den vorm van de beantwoording dezer vraag eenigen tijd gearzeld hebben. Aan den eenen kant toch wilden wij door het vermelden van sommige onderwerpen niet gerekend worden of anderen uit te sluiten, of onkundig te zijn der splitsing van zoo vele onderdeelen der wetenschappen in afzonderlijke vakken *van behandeling* welke evenzeer de vrucht als het bewijs van vordering in die wetenschappen is, maar aan den anderen kant wilden wij nog veel minder door het opgeven van alle de onderdeelen waarin men vooral in Duitschland de wetenschappen verdeeld heeft, eene splitsing *in het onderwijs* wettigen welke bij vroegere proeven zoo zeer den algemeenen geest tegen zich had gehad, maar welke, ook wij verzwijgen het niet, ons voor dat akademisch onderwijs even gevaarlijk en nadeelig voorkwam als zij na het voleindigen der academische loopbaan bij eene naauwkeurige behandeling voordelig en noodzakelijk is.

Wij gelooven den middelweg gevonden te hebben door te bepalen dat elke faculteit volstrekt alle deelen en onderdeelen der wetenschappen tot dezelve behoorende moet omvatten, maar dat het aan het oordeel der hoogleeraren overgelaten blijft die deelen en onderdeelen, wat het onderwijs betreft, zoodanig in hunne lessen te vereenigen of te splitsen als het belang der studierenden, met inachtneming van omstandigheden, dit zoude vorderen, met behoorlijke voorziening echter dat de studenten welke op een meer ontwikkeld onderrigt mogten prijs stellen, hier evenmin van de mogelijke traagheid hunner onderwijzers iets leden als dat de onderwijzers ten speelbal worden konden van de dikwijls dwaze luimen hunner kwekelingen.

Ten aanzien der taal van het onderwijs zijn wij zonder bedenking getrouw gebleven aan de gewoonte onzer voorouders omdat dezelve ons inderdaad voor de handhaving van grondige geleerdheid geschikter voor-

kwam dan de manier om in de landstaal te onderwijzen welke thans bijna bij alle volken aangenomen, maar ons desalniettemin voorkomt op eene verwarring van denkbeelden van beschaafdheid en geleerdheid te berusten, welke voor de laatste en misschien zelfs, naar eene grootere schaal berekend, ook voor de eerste op den duur niet dan nadeelig zijn kan.

Van meer bedenking daarentegen was de verdeeling van den omvang der wetenschappen tot elke faculteit behoorende over de personen welke in die faculteiten tot het onderwijs geroepen moesten worden, en het getal dier onderwijzers zelve. Wij hebben gemeend alleen het laatste te moeten voorstellen, omdat uit den aard der zaak deze verdeeling bij den verschillende aanleg van elken geleerden niet altijd even gepast is, en het toch zeeker dwaas zoude zijn een uitstekend man alleen daarom van de hoogeschool verwijderd te houden, omdat hij niet juist in zijne studiën dezelfde vakken vereenigd heeft welke men bij het eenmaal onveranderlijk bepalen der titels in den zelfden man zoude willen vorderen, terwijl daarentegen een ander lid der faculteit in dit aan den ander niet zoo volkomen eigen vak gemakkelijk zoude kunnen voorzien. Wij hebben dus gemeend best te doen daar op dezelfde wijze als wij even te voren den geheelen omvang der wetenschappen tot eene faculteit behoorende verklaard hadden het onderwerp van het onderwijs in die faculteit te moeten zijn, ook nu de verdeeling van dien geheelen omvang over het bepaald getal onderwijzers in elke faculteit aan curatoren over te laten.

Om echter eenigzins het beginsel te doen kennen waaraan wij ons bij het voorstellen van dat getal gehouden hebben, laten wij hier eene schets volgen naar welke die verdeeling thans zoude kunnen plaats hebben. Volgens dit plan zouden in de theologische faculteit van de vier personen door ons voorgesteld behalven het dogmatisch onderwijs, hetwelk naar ons inzien aan allen gemeen behoort te zijn, te Leyden één daarenboven met de kerkelijke historie, één met de gronden der uitlegkunde en de algemeene inleiding tot de theologische studiën (theologische encyclopaedie en methodologie), één met de christelijke zedekunde en één met de homiletiek en pastoraale wetenschap zich moeten bezig houden, terwijl buitendien nog aan één van dezen, waar dit noodig mogt geoordeeld worden, het onderwijs in de natuurlijke godgeleerdheid zoude *kunnen* en aan twee, waaronder echter altijd de onderwijzer in de theorie der uitlegkunde, het practisch exegetisch onderwijs zoude *moeten* opgedragen worden, gelijk deze zelfde school met vereeniging alleen der laatstgenoemde onderwerpen van onderwijs in één persoon ook op Utrecht en Groningen zoude toepasselijk zijn, in welke laatste plaats het getal alleen door den hoogleraar van het Lutherisch kerkgenootschap vermeerderd is.

In de regtsgeleerde studiën was daarentegen de schaal welke ons voor den geest zweefde deze, dat zich te Leyden een hoogleraar opzettelijk en alleen met het Romeinsch regt, één met het Romeinsch en hedendaags

burgerlijk regt gezamenlijk, één met het hedendaagsch burgerlijk regt, de algemeene geschiedenis van het regt en de algemeene inleiding tot de regtsgeleerde studiën, één met de staatkundige historie van Europa, de diplomatiek en statistiek en eindelijk één met het natuur-, staats- en volkenregt en de lijfstraffelijke regtsgeleerdheid zoude bezig houden. Terwijl te Utrecht en te Groningen de drie eerstgenoemde vakken gemakkelijk tusschen twee professoren verdeeld en de twee laatstgenoemde in één en dezelfde persoon zouden kunnen vereenigd worden.

In de geneeskundige faculteiten, waarvoor wij te Leyden vijf, te Utrecht en te Groningen drie personen gesteld hebben, dachten wij daarentegen aan eene zoodanige verdeeling dat zich te Leyden een hoogleraar met de anatomie en physiologie, twee met de pathologie, praktijk en het geneeskundig klinisch onderwijs, één met de chirurgie, verloskunde en het klinisch onderwijs in deze beide vakken en één met de geschiedenis der geneeskunde, de materies medica, de algemeene diaetetiek en de medicina legalis en forensis zoude bezig houden, terwijl te Utrecht en te Groningen deze vakken gemakkelijk over drie personen zouden kunnen verdeeld worden, doch altijd zoo dat het practisch gedeelte der geneeskunde door twee professoren onderwezen werd.

In de faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen was het verder deze verdeeling welke ons bij de voorstelling van het getal als geschikt voorkwam, namelijk dat zich van de vijf professoren één met de wiskunde, zoowel elementaire als hoogere, zoowel zuivere als op de waterloop-, waterweeg-, en waterbouwkunde toegepaste, één met de wiskundige en proefondervindelijke natuurkunde, één met de wiskundige en natuurkundige starrenkunde en de scheepvaartkunde, één met de chijmie, botanie en alle de overige deelen der natuurlijke historie, vergelijkende ontleedkunde en geologie daaronder begrepen, en eindelijk één met de algemeene en bijzondere huishoudkunde zouden moeten bezighouden, terwijl men te Utrecht en Groningen het derde door ons genoemde professoraat gemakkelijk met het eerste of tweede zoude kunnen vereenigen.

Er blijft ons derhalve nu alleen nog overig van de faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letteren te spreken, en ook hier zal het dadelijk blijken dat wij onze schaal niet te groot hebben genomen, wanneer men in aanmerking neemt dat wij hierbij aan eene verdeeling dachten volgens welke zich te Leyden één hoogleeraar met de onderscheidene vakken der bespiegelende wijsbegeerte, twee met de oude Grieksche en Latijnsche letterkunde en oudheden, één met de Oosterse letterkunde en oudheden, één met de algemeene staat- en letterkundige geschiedenis en één met de Nederlandsche letterkunde en vaderlandsche geschiedenis zouden onledig houden, terwijl te Utrecht en Groningen de algemeene geschiedenis gemakkelijk met een der professoraten in de Grieksche of Latijnsche letterkunde zouden kunnen vereenigd worden.

Wij moeten het echter hier nog eens herhalen, het is alleen te bewijzen dat wij inderdaad onze schaal niet te groot genomen hebben, dat wij hier de zooëvengenoemde schets van verdeeling hebben ontwikkeld, en wij weten maar al te wel hoeveel hier omstandigheden van plaatsen en personen af doen, om er geen prijs op te stellen dat zoowel de toepassing van art. 84 als de geheele of gedeeltelijke aanneming dier schets aan het oordeel van curatoren worde overgelaten, daar toch nu eens de toevallige vereeniging van onderscheidene talenten in één en denzelfden persoon evenzeer de vereeniging van twee vakken voor de wetenschappen en den roem der hoogeschoolen noodig en nuttig kan maken als derzelver splitsing in het tegenovergestelde geval voordelig en noodzakelijk zijn kan.

Het diep besef van de waarheid dezer redenering leide den grond tot art. 84, en wij behoeven er dan ook nu, geleid door dien zelfden geest, wel niet bij te voegen dat het nimmer aan curatoren betwist kan worden om, zoo dikwijls zij dit voor de bloei der hoogeschool of het belang der wetenschappen noodig oordeelen, ook aan eenen tweeden professor denzelfden titel te geven in welks bezit zich reeds een hoogleeraar bevindt, zonder dat zich de laatste daarover als eene verkorting van³¹ zijn verkregen regt beklagen kan. Het verkregen regt toch van den hoogleraar bestaat alleen daarin, dat hij zijn bekomen post behoudt zoolang er geene dadelijke redenen van verwijderingen aanwezig zijn, doch voorzeker kan het niet daarin bestaan dat hij zich ook dan op het uitsluitend regt van onderwijs zoude kunnen beroepen wanneer dit uitsluitend regt voor de hoogeschool of de wetenschappen nadeelig zoude kunnen zijn. De verdeeling derhalve van den geheelen omvang van het onderwijs over de personen der professoren behoort naar ons inzien geheel en onbepaald aan curatoren overgelaten te worden, maar ook hierbij meenden wij het niet te moeten laten berusten.

Van zeer langen tijd toch was de gewoonte aan Leydens hoogeschool in gebruik om behalve ordinaire professoren ook nog daarenboven van tijd tot tijd andere personen onder den titel van extraordinaire professoren of lectoren aan het onderwijs te verbinden. De bedoelingen dezer aanstellingen waren van onderscheiden aard, daar men door dezelve of aan sommige gewichtige doch tot nu toe niet opzettelijk genoeg onderwezene vakken bekwame onderwijzers bezorgde of aan bejaarde en door ongemakken belemmerde ordinaire professoren eenige verligting voegde ofwel, zonder het bestaan dezer behoeften, bekwame en uitstekende mannen aan het onderwijs voorlopig verbond welke zonder dit in den stroom der bemoeijingen van een praktisch leven voor de wetenschappen verloren geraakt zouden zijn, of ten minsten verloren zouden hebben kunnen geraken. Het belang eener dergelijke instelling scheen ons al te in het oog lopend om ook

31) Er staat: verkortingen.

hier niet het oude te behouden. Hoe nuttig dezelve zij willen wij maar in een voorbeeld als in het voorbij gaan aanwijzen. Wij schromen niet daartoe de noodzakelijkheid aan te halen om door eenen professor extraordinarius linguarum orientalium, onder het oog van den ordinair professor in dat vak, eindelijk eens den titel van *interpres legati Warneriani*³² eenig nut voor de letteren en wetenschappen te doen hebben; en wat het verligten van bejaarde of door ongemak verhinderde gewone onderwijzers betreft meenden wij zelfs deze instelling aan alle de hoogeschoolen gemeen te moeten maken, doch voor de twee andere doeleindens scheen ons, bij de aanhouding en vermeerdering van de athenaea, de handhaving derzelver in haar geheel te Leyden genoegzaam. Eene ongelegenheid waaraan zij bij de ondervinding maar al te dikwijls gebleken is onderworpen te zijn, oordeelden wij echter niet te moeten over het hoofd zien.

De gewoonte toch om juist deze in den aanvang buitengewone onderwijzers vervolgens bij de vacaturen te doen invallen had van langzamerhand het denkbeeld doen rijpen alsof deze invallen [sic] zelve een regt was. Dit kwam ons voor niet alleen ongegrond maar ook onregtvaardig en nadeelig te zijn, daar op deze wijze en de hoogleeraren op de andere hoogeschoolen en athenaea in hunne uitzigten op bevordering dikwijls zonder grond worden teleurgesteld, en de nu bevorderde professoren extraordinarii niet altijd den roem handhaafden welke zij bij hunne intrede in de loopbaan verkregen hadden, ja zelfs somtijds door het al te vroeg bereiken van den hoogsten trap of duizelig of vadzig wierden. Als regel van billijkheid meenden wij dan te moeten aannemen dat bij elke vacature in de eerste plaats de gewoone hoogleeraren aan de andere hoogeschoolen en athenaea dienden in aanmerking te komen en juist daarom hebben wij dan bij de voorstelling van een extraordinair professor tot opvolger van een ordinair professor het gemotiveerd advies gevord[erd] wijl wij in hetzelfde naar ons inzien ten minsten eenig middel zagen om de zooeven genoemde ongelegenheid voor te komen, terwijl het concours der Fransche Universiteit ons bij Hollandsche geleerden veel te scholastiek en vernederend voorkwam om een oogenblik als middel tot bekoming van waarlijk uitstekende mannen in aanmerking te komen.

32) Levinus Warner (1619-1665), resident van de Republiek in Constantinopel, liet zijn collectie handschriften na aan de Leidse universiteit. J. H. van der Palm droeg tot 1817 de titel *interpres* naast die van professor ordinarius. Hij werd als *interpres* opgevolgd door H. A. Hamaker, die tevens een benoeming ontving tot professor extraordinarius in de oosterse talen. Zie G. W. J. Drewes, "The legatum Warnerianum of Leiden University Library" in: *Levinus Warner and his legacy. Three centuries legatum Warnerianum in the Leiden university library. Catalogue of the commemorative exhibition held in the Bibliotheca Thysiana from April 27th till May 15th 1970* (Leiden, 1970), p. 21, 25.

Ten aanzien van het onderwijs zelve hebben wij verder geene bepalingen gemaakt dan die welke ons voorkwamen volstrekt noodzakelijk te zijn. Bij bekwame onderwijzers toch zijn deze banden niet alleen vernederend en onnoodig, maar integendeel bedenkelijk en schadelijk en bij anderen, zoo wij die dan al eens als mogelijk onderstellen konden, kan het beste en volledigste reglement toch wel niet het gebrek aan oordeel vergoeden.³³ Er bleef dus alleen over van de verplichtingen te spreken van hen die van het onderwijs gebruik maken, maar ook hier meenden wij, met daarlating van al dat slaafsch reglementaire hetwelk de Fransche universiteitswetten kenschetst en volkomen het merk eener exerceermethode draagt, waardoor alle vrije ontwikkeling van kracht belemmerd wordt, ons alleen bij datgeene te moeten bepalen hetwelk volstrekt noodzakelijk scheen om de maatschappij te verzekeren dat de vordering van eenen akademischen graad meer dan eene bloote plegtigheid was, terwijl aan den anderen kant geene wezenlijke verdiensten zich beklagen konden het slagtoffer van willekeurige bepalingen te zijn.

Als gevolg van dit beginsel was dan ook nu tevens het besluit spoedig opgemaakt om alle de inscriptiën der Fransche universiteiten, met de gevolgen van dien, geheel te laten varen, en het eenige wat wij op genoegzame gronden meenden te moeten overnemen, was de verplichting voor elk student in de regten om zijn candidaatschap in de letteren te bewijzen alvorens tot de eigenlijke regtsgeleerde lessen te kunnen worden toegelaten. Eene noodlottige ondervinding had ons meer dan genoegzaam geleerd hoe nadeelig het eensklaps overgaan tot de hoofdstudie was, terwijl de eenvoudige raad der professoren of van geene uitwerking bleef of, hetgeen nog erger was, het eerste jaar ongebruikt deed voorbijgaan omdat niets het wel besteden van dat jaar waarborgde. Daar echter ook diezelfde gronden voor de theologische en medische studiën golden, meenden wij hier insgelijks hetzelfde beginsel te moeten doen gelden en hiermede waren wij dan ook van oordeel omtrent het onderwijs genoeg gezegd te hebben, terwijl de volgende artikelen welke dezen titel besluiten in den tegenwoordigen staat van beschaving wel geene breede ontvouwing zullen noodig hebben.

Artikel 96-153

Na dus in den eersten titel van dit hoofdstuk het onderwijs te hebben behandeld, moest de tweede titel ons noodzakelijk tot de vrucht van dit onderwijs, dat is de akademische graden en derzelver voorregten, brengen.

Wij hebben ons bij de verdeeling en benaming dezer graden aan de oude gewoonten hier te lande gehouden wijl men daaraan gewoon was, en

33) Er staat: "vergoederen".

de nieuwe sedert onze overheersching ingevoerde benamingen in zichzelf niets hadden waarom zij de voorkeur verdienden, en wij behoeven dus ook bij de eerste 5 artikelen van dezen titel, als waarbij niets nieuws wordt vastgesteld, niet langer stil te staan.

Van gewigtigen aard waren de vragen:

1. aan welke faculteiten men wel het regt om akademische graden te geven toekennen zoude?
2. Waarin de voorwaarden bestaan zouden, zonder welke men op geen en akademischen graad zoude kunnen aanspraak maken?
3. Welke de regten zouden zijn aan die akademische graden te verbinden, en
4. tot welke standen men de akademische graden vorderen zoude.

Betrekkelijk de eerste vraag kon ons antwoord wel niet lang twijfelachtig zijn. De uitsluitende magt toch om slechts in sommige vakken van studie graden, dat is titels van beproefde bekwaamheid, te geven, was nimmer het gevolg van overleg of redenering geweest. Het verkeerde oogpunt om de letteren alleen als hulpmiddel of inleiding tot de studiën te beschouwen, was de oorzaak waarom zich in den beginne niet dadelijk ook de letterkundigen deze baan der eere geopend zagen, en het werd toch eindelijk ook wel eenmaal tijd deze voor de letteren zoo onteerende ongelijkheid weg te nemen.

Het besluit derhalve om alle faculteiten het regt van gradueren toe te kennen, was zeer spoedig bij ons opgemaakt, en ten aanzien der tweede vraag gelooven wij dat alles in het oog gehouden te hebben wat het belang van elke studie vorderde, gelijk wij insgelijks in het oog meenden te moeten houden die uitzonderingen, waarop vreemdelingen en die inlanders welke de akademische lessen niet gevolgd hadden, aanspraak maken konden. Ook de bepalingen, welke bij ons het gevolg van de behandeling der derde vraag geweest zijn, behoeven geene opheldering, daar zij of in den aard van het doctoraat gelegen, of zoodanig zijn dat zij geen bezwaar ter wereld hebben kunnen, en desniettemin aan den wetenschappelijken titel een gewigt hechten, hetwelk ook voor de wetenschappen niet dan voordeelig zijn kan.

En zoo blijven ons ook dan nu alleen de bepalingen over welke wij meenden te moeten voorstellen betrekkelijk de standen tot welke een akademische graad noodig zoude zijn; en Uwe Koninklijke Hoogheid zal het ons om het gewigt der zaak vergeven, wanneer wij hier bij elke der faculteiten een oogenblik stil staan.

Het vorderen van eenen akademischen graad bij theologanten is, wij bekennen het, eene nieuwigheid, maar was lang eene behoefte. De kerkelijke examina toch leverden sedert lang geen en genoegzamen waarborg op voor de bekwaamheid van hen die zich aan den godgeleerden stand toewijdden; en echter is er misschien geen stand aan welken den staat

meer onmiddellijk gelegen ligt, om nu niet te spreken van het ontmoedigende dat er in de dikwijls zonderlinge voorkeur van bevallige of vlugge, doch oppervlakkige kerkredenen welke zich aan de hoogeschool door niets voordeelig onderscheiden hadden, lag, vóór hen welke, zonder die uitwendige verdiensten te verwaarlozen, zich bijzonder op de geleerde behandeling hunner studiën hadden toegelegd.

Aan beide zwarigheden werd door het voorgestelde middel van akademische graduering tegemoet gekomen en daar deze ook de wenschen van alle godgeleerden van onderscheiding voor zich hadden, maakten wij dan ook geene zwarigheid om eene nieuwigheid voor te stellen welke ons eene tastbare verbetering toescheen, terwijl wij ons alleen beklagen deze heilzame instelling niet even onbepaald voor alle christelijke gezindten te kunnen voorstellen. Wij hebben echter ook voor de zoodanige welke niet ten kosten van den staat komen, gedaan wat wij konden en den voordeelingen invloed, welke deze instelling niet missen kan op den stand der godgeleerden bij het Hervormd en Luthersch kerkgenootschap te hebben, zal weldra, wij houden ons er van verzekerd, ook anderen aanmoedigen den gegeven wenk niet onopgemerkt te laten, vooral daar het onze bedoeling noch was noch zijn kon om de kerkelijke examina af te schaffen of te verlammen, maar om dezelve slechts voor hen toegankelijk te maken van welken algemeene bevoegdheid tot het leeraarambt zich de staat verzekerd konde houden.

Nader bij het oude zijn wij gelijk dat van zelfs spreekt ten aanzien der regtsgeleerde graden gebleven, en zooals ook hier eenige bepalingen nieuw mogten zijn, gelooven wij veilig te kunnen zeggen of dat dezelve slechts herstelling van oudere, doch niet altijd in acht genomene regten zijn, of de strekking moeten hebben van de regtsgeleerde studiën te verheffen en de belangen van den staat, hetzij dan algemeene, hetzij bijzondere tegen onkunde te waarborgen.

Wij meenen ook hetzelfde met gerustheid van de bepalingen te kunnen zeggen door ons ten aanzien der genees- en heelkundige of daarmede verwandte wetenschappen voorgeslagen, terwijl wij hier alleen nog tot opheldering bijvoegen dat wel degelijk bij art. 148 ons ook de geneeskundige departementale of plaatselijke commissiën voor den geest geweest zijn daar het toch inderdaad de hoogste tegenstrijdigheid en ongerijmdheid zoude zijn, aan een ander collegie nog eenmaal het regt toe te kennen om te onderzoeken of het door de akademiën afgegeven diploma op goede gronden rust, zonder dat hiertegen immer gelden kan de wel eens gemaakte aanmerking dat ook theologiae doctores van het classicaal examen niet ontslagen zijn; in het laatste geval toch zoude de kerk aan haren aanstaanden leeraar vorderingen kunnen doen, welke de akademie van hem als geleerden niet vordert, maar de kunde van een heel- of vroedmeester kan toch wel aan geene andere gronden dan aan zoodanige

getoetst worden, welke en bij de plaatselijke commissiën en bij de akademiën dezelfde zijn.

En hiermede zouden wij dan ook van dit onderwerp kunnen afstappen, daar de bepalingen omtrent de graden in de faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen uit den aard der zaak zelve voortvloeijen, en ten aanzien der letterkundige graden grootendeels hetzelfde geldt wat wij nog zooeven omtrent de noodzakelijkheid der theologische graden gezegd hebben, ware het niet dat wij hier nog met een woord over de kosten der bekoming dezer graden te spreken hadden. Wij hebben gemeend dezelve matig te moeten stellen omdat het belang der wetenschappen zelve dit scheen te vorderen. Wij hebben de prijzen en de faculteiten der theologie, der wis- en natuurwetenschappen, en der letteren minder dan in de twee overige gesteld omdat het getal der examina natuurlijk in die faculteiten grooter zal zijn en in alles hebben wij dit beginsel in het oog gehouden dat wij niet alleen ver onder de tegenwoordige kosten der Fransche Universiteit maar zelfs onder de oude voormalige kosten gebleven zijn.

Artikel 154-183

De gewigtigste twee titels van dit hoofdstuk zijn dus nu door ons afgehandeld en wij zullen uit den aard der zaak kort over den derden titel kunnen zijn welke over de professoren handelt. Wij hebben toch zeker bij Uwe Koninklijke Hoogheid niet noodig het gewigt van eenen stand te verheffen welks werkzaamheden in hare gevolgen zich tot op alle, zelfs de meest verwijderde takken des maatschappelijken levens, uitstrekken, en wij behoeven dus ook hier niet stil te staan op de verplichting om aan hen welke zich aan dezen stand toewijden, en gerekend moeten worden uit de verlichtste en geleerdste mannen gekozen te zijn, niet alleen een lot aan te bieden hetwelk hen boven de drukkende zorgen van het leven verheft, maar ook tevens zoodanige andere genoegens, onderscheidingen en uitzigten te verzekeren, welke hen met grond zouden kunnen doen besluiten andere en niet zelden dadelijk voordeelingen verwachtingen op te offeren.

Een enkel woord derhalve over dezen titel, welke alleen de uitbreiding, ontwikkeling en toepassing van dat beginsel is, zal genoegzaam zijn, daar hetzelfde alleen de gronden moet doen kennen waarom wij dit doel juist door de voorgestelde middelen getracht hebben te bereiken. De noodzakelijkheid van eene zoodanige bezoldiging welke ten minsten eenigzins in verband stond met de noodzakelijke uitgaven van een huishouden welks behoeften naar den tegenwoordigen stand van het burgerlijk leven hier te lande berekend waren, was natuurlijk hier het eerst en noodzakelijkst vereischte, en wij gelooven dezen maatstaf in de door ons voorgestelde traktementen, ondersteund door de in ons plan gewettigde emolumenten, in het oog te hebben gehouden, doch wij meenden ons niet enkel hierbij te moeten bepalen.

Behoorlijke belooning toch, naar den stand berekend, waartoe deze of geene werkzaamheid gerechtigd maakt, hetgeen bij elke post moet in aanmerking komen, en het kwam er hier ook boven al op aan de wetenschappen in derzelver beoefenaars te verheffen en de middelen te vinden, niet alleen om die beoefening zelve zooveel mogelijk aan te moedigen, maar ook om de voornaamste geleerden zoowel binnen als buiten 's lands het als wenschelijk te doen beschouwen aan het onderwijs hier te lande verbonden te worden.

Traktement alleen, hoe rijkelijk dan ook uitgelooft, kon hier in geene aanmerking komen, al had dan ook de uitgeputheid van 's lands kassen hier geene onoverkomelijke zwaarigheid opgeleverd. Voor eerst toch was ten dezen aanzien reeds zooveel in andere landen gedaan dat het eene onnutte poging zoude zijn alleen hierin het overwigt te vinden en bij velen die men immer aan het onderwijs zoude willen verbinden zou waarschijnlijk ook eene geringe verhoging van inkomen slechts zeer geringe werking doen. Wij meenden dus tegelijk op andere middelen te moeten bedacht zijn, en dezen gelooven wij dan ook gevonden te hebben, en de eer en het aanzien van den stand in de zekerheid van na een nuttig en werkzaam leven eenen gerusten ouderdom in de schoot der zijnen te zullen smaken en eindelijk in de gerustheid van bij het overlijden geene hulpeloze weduwe of wezen te zullen achterlaten.

Wij zullen na deze algemeene aanmerking met een woord bij elke dezer bijzonderheden in art. 154 opgegeven stilstaan. Het eerst dan wat in dezen titel voorkomt is de herstelling van sommige oude voorregten van den professoralen stand. De ondervinding toch van alle tijden heeft geleerd van hoeveel invloed deze voorregten altijd geweest zijn, en daar wij ons aan den anderen kant zorgvuldig gewacht hebben de herstelling van eenig voorregt voor te dragen welks behoud met de beginselen van een goed bestuur strijdig was, ja geen enkel voorregt hebben voorgedragen, voor hetwelk niet op zichzelf uit den aard der zaak bewijzen zijn bij te brengen, of van zelfs in het oog loopen, gelooven wij deze zaak gerust zonder eenige verdere ontwikkeling te kunnen voorbijgaan.

Ook ten aanzien van hetgeen wij vervolgens omtrent de pecuniaire voordeelen aan den stand der professoren te verbinden, hebben voorgedragen, zullen wij zeer kort kunnen zijn. De traktementen toch zijn niet hooger dan zij naar den tegenwoordigen toestand van het burgerlijk leven zijn moeten om den akademischen onderwijzer in zijnen stand boven de zorgen van het dagelijksch leven te verheffen, terwijl zij tevens in eene zoodanige betrekking tot elkander en tot de traktementen aan de athenaea staan dat er eenig overwigt en dus ook naijver tot bevordering is, zonder dat deze of onbillijke verdrukking aan den eenen of onmatige verheffing aan den anderen kant ten gevolge heeft; en ook de emolumenten zijn van dien aard dat zij zonder bezwarend voor den lande of drukkende voor

bijzondere personen te zijn, een kleine schadevergoeding geven voor buitengewone bezigheden, welke niet dadelijk tot het onderwijs behooren.

Alleen de vraag derhalve of dit onderwijs zelve geheel gratis dan wel tegen een gering honorarium diende gegeven te worden, kon nog eenige stof tot bedenking opleveren. Doch ook hier meenden wij tot het oude spoor te moeten wederkeeren, zoowel omdat dit honorarium op zichzelf voor de betalende inderdaad gering was, alsook bovenal omdat er door hetzelfde een verband tusschen het belang van den onderwijzer en deszelfs meerdere of mindere werkzaamheid gebragt werd, hetwelk door eene ondervinding van meer dan twee eeuwen bewezen was voordeelig voor de wetenschappen te zijn, gelijk dan ook ditzelfde door de heeren Cuvier en Noël zelve bij hun rapport aan den grootmeester der Fransche Universiteit over den staat van het onderwijs hier te lande alzo, ondanks het tegenovergestelde beginsel der Fransche Universiteit, beoordeeld is. Ten aanzien dus van den dadelijken dienst bleef ons geene twijfeling meer over, maar nu bragt ons dit denkbeeld van dadelijken dienst zelfs als van lieverlede tot het tijdstip of de omstandigheid wanneer de professor of ongeschikt of ten minste minder geschikt voor het onderwijs werd. Doch ook hier kwam ons de overtuiging dat een verdienstelijk man na een nuttig en werkzaam leven niet geheel aan het gebrek ten prooi moest gelaten worden zoo in het oog lopend, en zoozeer door de gewoonten van alle beschaafde volken bevestigd voor, dat er geen twijfel overschoot of ook wij moesten in zoodanig geval het toestaan van een emeritaat met pensioen voorstellen.

De inrigtingen toch der Fransche Universiteit voor welks Fransche leden misschien het denkbeeld van een vereenigd leven van *invalide* geleerden in eene zelfde stichting te Parijs aangenamer was dan voor ons het denkbeeld van een proveniershuis gepaard met verwijdering van den vaderlijken grond zijn kon, waren bij ons geheel ontoepasselijk en er bleef dus nu ook wel niets anders dan het door ons voorgestelde middel over.

Wij meenden echter ook hier nog iets verder te moeten gaan. Niet altijd toch is de man die in het geval zoude zijn om pensioen te kunnen vragen de bevoegdste regter van zijne eigene krachten, en maar al te dikwijls hadden wij een vak van onderwijs zien vervallen omdat of hij die zich in het bezit van dat onderwijs vond te naijverig op zijne regten, of het collegie waaraan het toestaan of voordragen van een pensioen toekwam, op dit stuk te vreesachtig was. De bepaling in art. 175 voorgesteld, moest deze zwaarigheid opheffen, en wanneer zich dan al het zeldzaam geval eens voordeed dat zich bij een zeventigjarigen ouderdom nog de volkomenste geschiktheid voor het onderwijs en de lust om hetzelfde aan te houden vereenigd vond, zou in dat geval een beredeneerd voorstel van curatoren aan den Souverein, om de werking van genoemd artikel nog eenigen tijd te schorsen gemakkelijk alle nog overige zwaarigheid wegnemen.

Ten aanzien van de hoegrootheid des pensioens gelooven wij niet noodig te hebben iets te zeggen. Hetzelve is buiten allen twijfel matig berekend en de verdere bepalingen daarbij gevoegd, stroken zoo zeer met de geest van liberaliteit en de bij andere volken in lateren tijd aangenomen beginsels, dat wij niet noodig hebben daarbij stil te staan. Er blijft dus nu ten aanzien van dezen titel alleen nog overig te spreken van het door ons omtrent de weduwen en minderjarige kinderen van professoren voorgeslagene.

Aan dezen voorslag toch moeten wij des te meer hechten daar er zeker wel geen tweede middel uit te denken is, meer geschikt om de beoefening der letteren en der wetenschappen aan te moedigen, en de meestal aanzienlijke winstgevende standen van doctor of pleitbezorger aan het akademisch onderwijs op te doen offeren, dan eene verordening welke de grootste zwaarigheid tegen het geletterd leven zoo al niet wegneemt, ten minste zeer aanzienlijk vermindert. Het grootste bezwaar toch daarentegen ligt ongetwijfeld in de onmogelijkheid of ten minsten overgrootte moeilijkheid om bij de meestal middelmatige inkomsten welke bij een huishouden geheel tot ophouding van den burgerlijken stand, de opvoeding der kinderen enzovoort noodig zijn, ook iets voor het tijdstip weg te leggen wanneer vrouw en kinderen bij het sterven van den man of vader van dien eenigen steun hunnes huisselijken voorspoeds beroofd worden.

De gewigtige invloed van dit bezwaar zoude door meer dan één voorbeeld kunnen bevestigd worden, en alleen de bepaling aan Leydens school dat het bijkomend traktement hetwelk vóór de overheersching van Frankrijk onder den titel van *dédommagement* voor de verlorene oude voorregten aan de professoren werd toegestaan ook na hun overlijden aan derzelver weduwen verblijven zoude, heeft reeds meer dan één professor aan die hoogeschool verbonden, welke zonder dat zijne roeping waarschijnlijk nimmer zoude gevolgd zijn.

Wij gelooven dientengevolge inderdaad eenen dienst aan de letteren en het akademiewezen in ons vaderland bewezen te hebben door een voorstel, welks bevestiging aan ons vaderland, aan de regering Uwer Koninklijke Hoogheid, den roem zal geven van eene instelling welke den verdienstelijken doch maar al te dikwijls niet bemiddelden geleerden de verzekering geeft, dat hij zonder vrees of bekommering zich ten behoeve van de wetenschappen aan een stand kan toewijden, welke nu niet langer met het uitzigt verbonden is van eenmaal echtgenoot of kinderen aan de ellende eener armoede of behoefte over te laten, te drukkender naarmate dezelve van den tot op het overlijden des huisvaders gehandhaafden stands meer onderscheiden is.

En hiermede gelooven wij dan ook over dezen titel genoeg gezegd te hebben, daar de door ons voorgestelde bepalingen omtrent den rang en het costuum der akademische onderwijzers niets anders zijn dan herhalingen

van oude regten en gewoonten welke alleen door de insmelting onzer hoogeschoolen in Frankrijks Universiteit verloren of in onbruik geraakt zijn.

Artikel 184-200

Wij komen dus nu tot den vierden titel welke over de wijze en den vorm handelt waarop iemand student wordt en blijft, tegelijk met opgave der regten en pligten van den student, voor zooverre deze laatste niet reeds in den titel van het onderwijs waren opgegeven.

Wij hebben echter van dezen titel niets te zeggen dan alleen dat de bepalingen daarin voorkomende of vanzelfs uit den aard van het studentenwezen voortvloeijen of geheel herstellingen bevatten van oude gewoonten welke nuttigheid door eene lange ondervinding bevestigd is, en aan welke wij ook daarom voornamelijk boven de nieuwere, gelijke bedoeling hebbende, Fransche instellingen de voorkeur gegeven hebben, omdat dezelve ons meest geschikt voor den geest van onzen landaard voorkwamen, terwijl wij ons alleen meer opzettelijk met de behoedmiddelen hebben bezig gehouden welke strekken moesten om voor te komen dat niet ook anderen zich de voorregten aanmatigden, voor welken geen[e] grond dan alleen in het dadelijk studentenleven was.

Artikel 201-231

Van meer bedenking daarentegen was in onze oogen het onderwerp van den volgende vijfden titel, waarin over het akademisch regtsgebied gehandeld wordt. Bij velen toch was dit onderwerp op lange na nog niet uitgemaakt, en terwijl aan den eenen kant vroegere stukken ons bewezen dat men te Leyden in de handhaving van het akademisch regtsgebied, en wel volkomen zooals het daar bestond, het hoogst gewigt stelde, zagen wij in andere stukken het volkomen gemis van een zoodanig regtsgebied als een voorregt en bijzonder geluk door andere hoogeschoolen aanhalen.

Wij besloten dus spoedig in dat stuk met daarlating van alle autoriteit alleen datgeene voor te stellen, wat ons voorkomen zou aan den eenen kant voor de belangen der akademiën noodig en nuttig en aan de andere zijde voor eene goede bediening van justitie niet nadeelig te zijn, zonder ons verder omtrent de beoordeeling van hetgeen door ons, als meest doelmatig in onze oogen, mogt worden voorgesteld te bekommeren.

De eerste vraag dan welke ons hier natuurlijk voor den geest moest komen, was deze, of er in het algemeen gronden voor een afzonderlijk akademisch regtsgebied bestonden. Eene onpartijdige overweging van alles wat hier immer voor en tegen gezegd of geschreven is, bragt ons eindelijk tot de overtuiging van het bevestigend gevoelen. Hoezeer wij het toch aan den eenen kant volkomen met diegeenen eens waren welke in het beoefenen der wetenschappen geen grond voor eene teugellooze losbandigheid zagen, maar ons integendeel met hen overtuigd hielden dat de eerste

vrucht dezer beoefening eene naauwkeurigere kennis moest zijn van hetgeen men aan den staat, zichzelf en de wetenschappen verplicht zij, geloofden wij echter aan den anderen kant dat alleen deze redeneringen geenen genoegzamen waarborg konden opleveren tegen de verleidingen welke een geheel onafhankelijk leven buiten het oog van ouders of voogden, in een niet altijd goed gekozene kring, aanboden of konden konden aanbieden, zoodat zeker de stelling met regt als te algemeen kan beschouwd worden dat er voor een afzonderlijk regtsgebied van studenten geene meerdere of andere gronden zijn dan die welke voor alle minderjarige op zichzelf levende personen gelden. De gewone regter toch kan geene andere bedenkingen laten werken dan die welke bij de wet zelve erkend worden en de wetgever kan toch zeker nimmer met naauwkeurigheid de grenzen bepalen binnen welke de overweging van den invloed des studentenlevens op deze of geene daad behoort bepaald te blijven. Een vaderlijk toezigt derhalve, hetwelk aan den eenen kant nimmer zich verder uitstreckte dan tot die daden welke waarlijk meer het onderwerp van tucht dan van strafoefening zijn, en aan den anderen kant meer de billijkheid en de kennis van personen en zaken dan de strenge wet tot rigtsnoer nam, kwam ons inderdaad in dezen niet alleen nuttig maar zelfs noodig voor, wilde men anders niet of die strengheid der wet ook op studenten toegepast of uit hoofde van het niet toepassen dier strengheid, bij het geheel ontbreken van eene andere manier van behandeling, eene volkomene straffeloosheid gewettigd zien, om nu niet te spreken van het uitlokken eener dergelijke bepaling voor vreemdelingen, welke op deze wijze alleen zeker zijn niet door onvoorzigtigheid of losheid zich aan regterlijke vervolging te zullen blootstellen.

Dan hoezeer dit ook ons besluit bepaalde om niet alle akademisch regtsgebied te verwerpen, was het echter al te duidelijk dat men alle deze redeneringen alleen op dadelijke studenten en op zaken tot het studentenleven bij uitsluiting betrekkelijk, of daarmede in verband staande, kon toepassen, dan dat wij niet gevoeld zouden hebben dat dit alles geenzins strekken kon om het akademisch regtsgebied, zoo al hetzelfde te voren, bovenal te Leyden, plaats vond, weder geheel te herstellen. Wij hebben dus naar andere gronden uitgezien waarom het wenschelijk zoude kunnen zijn deze oude inrigting te herstellen, maar wij moeten onpartijdig verklaren deze niet gevonden te hebben, maar integendeel vele om de uitbreiding van dit akademisch regtsgebied tot zaken en personen welke met het akademieleven en de akademie volstrekt niets gemeens hadden, als ongeëijmd en nadeelig te beschouwen.

De middeling is ons ook hier derhalve de beste voorgekomen, en wij durven ons vleyen in de bepaling der magt van dit akademisch regtsgebied zoowel de nadeelen van het eene als van het andere gevoelen, voor zooverre dit mogelijk was, vermijdt te hebben, terwijl wij hieromtrent de

zamenstelling van het collegie waaraan dit regtsgebied wordt toevertrouwd alleen nog herinneren dat wij ten dezen aanzien de gronden gevolgd hebben, op welke dat regtsgebied aan de hoogeschool te Leyden voormaals steunde, als welke ons na eene naauwkeurige vergelijking meest geschikt voorkwamen, en om de noodlottige twisten over partijdigheid voor te komen, en om de openbare rust tegen eene al te groote toegeeflijkheid van de zijde der professoren te waarborgen.

Artikel 231-278

Wij hebben dus naar ons inzien het inwendig bestaan van het akademie-geen genoegzaam geregeld, en het eerste waar zich nu natuurlijk onze aandacht toe bepalen moest, waren de materiële subsidiën welke tot dit akademisch onderwijs noodzakelijk waren. De bepalingen daaromtrent maken het onderwerp van den zesden titel uit, tot welken wij derhalven thans moeten overgaan.

De subsidiën waarvan wij hier spreken, zijn uit den aard der zaak tweederlei, de zoodanige namelijk welke gebruik of bestemming zich niet tot eenige faculteit in het bijzonder bepaalt, en de zoodanigen welke gebruik of bestemming meer bijzonder tot deze of geene faculteit behoort.

Ten aanzien van beiden geloofden wij aan de universiteit te Leyden eenigen voorrang te moeten geven om de gronden welke wij reeds hierboven ontwikkeld hebben en op het voorbeeld van de beide commissiën welke ons in deze loopbaan zijn voorafgegaan, schoon wij ook hier altijd de belangen van de beide andere hoogeschoolen zoozeer hebben in het oog gehouden, dat wij van derzelver tevredenheid bij het in aanmerking nemen van het tegenwoordige bestaande volkomen verzekerd zijn. Bij allen echter kwamen ons de bepalingen noodig voor welke wij in de 5 eerste artikelen van dezen titel hebben voorgesteld, daar de zekerheid van het onderwijs er niet anders dan ten hoogsten bij lijden kan, wanneer men niet eenmaal alle tot het onderwijs bestemde gebouwen buiten het bereik van de plaatselijke politieke magten stelt of ten minste derzelver bestemming verzekert.

Maar hoe konden wij hier van akademische gebouwen spreken, zonder op het reeds zoo dikwijls herhaalden behandeld denkbeeld terug te komen van de noodzakelijkheid van een geheel nieuw akademiegebouw voor de universiteit te Leyden. De behoefte toch van hetzelfde loopt bij den eersten opslag in het oog; en zoo immers aan eene goede rangschikking van verzamelingen, kabinetten en bibliotheek zal kunnen gedacht worden, zonder welke men zich echter een goed en oordeelkundig gebruik van dezelve naauwelijks denken kan, zal dezelve alleen de vrucht van eene zoodanige onderneming moeten zijn en wij vinden voor ons zelve iets streefends en grootsch in het denkbeeld dat gelijk de eerste oprigting van Leydens hoogeschool de eerste herleving onzer vrijheid onder Willem den Eersten gekenschetst heeft, alzoo de eindelijk volkomene hervorming van die hoogeschool

naar de behoefte van onze tijden de vruchten onzer tegenwoordige herstelling en het werk van Uwe Koninklijke Hoogheid zijn zoude.

Op den duur toch kan alleen eene zoodanige vereeniging van alles op eene plaats volkomen aan het oogmerk beantwoorden; en zoo al misschien voor de bibliotheek alleen door den aankoop van het thans verkrijgbare en zeker op zichzelf zeer geschikte Walsche Weeshuis te Leyden genoegzaam zoude kunnen gezorgd worden wanneer men de ongunstige plaats van dat gebouw wilde over het hoofd zien, zou dit echter geenzins alle behoeften bevredigen, en de kostbaarheid van het aankopen, verbouwen en inrigten van afzonderlijke lokalen zoude misschien eindelijk bij al het gebrekkelijke slechts weinig minder kostbaar zijn dan het eenmaal goed voorzien in eene behoefte welke sedert meer dan eene halve eeuw dringend was en bereids tot meer dan één ontwerp en berekening heeft aanleiding gegeven. Wij kenden echter ondanks alle deze behoeften den tegenwoordigen toestand van het vaderland te wel om op het tegenwoordig oogenblik aan de uitvoering van dit plan te durven denken, en het is dan ook dit gevoel alleen waardoor wij geleid zijn tot het voorstel om die uitvoering tot op drie jaren na den algemenen vrede te verschuiven.

Ten aanzien van het overig gedeelte van dezen titel behoeven wij niet breedvoerig te zijn. De sommen voor elk der opgegeven subsidiën voorgesteld zijn inderdaad naar den tegenwoordige staat waarin zich alles bevindt slechts matig, zeer matig gesteld, en ook bij het spaarzaamst en oordeelkundigst gebruik van dezelve zullen er zeker jaren noodig zijn eer wij ook hier met de meeste onzer naburen zullen kunnen wedijveren. Doch wij dorsten niet verder gaan en gelijk wij dit met gerustheid aan het oordeel van alle bevoegde beoordeelaars overlaten, waaronder wij ook ten dezen aanzien onze laatste voorganger stellen, zoo veilig kunnen wij ook de overige meestal administrative bepalingen aan de beoordeling van eene enkele lezing overlaten, daar er geene is welke niet dadelijk de in het oog lopende redenen harer wijziging met zich voert.

Artikel 279-303

En dit is dan ook bijna het geheel geval met het door ons in den zevenden titel betrekkelijk de inrigtingen tot ondersteuning en aanmoediging der akademische studiën voorgestelde. Het denkbeeld toch om ook door eer de akademische studiën aan te moedigen is te algemeen als doelmatig bekend, dan dat wij noodig zouden hebben ons ten aanzien van het beginsel zelve op de voorbeelden van Göttingen en andere Duitsche akademiën, ja van de Fransche Universiteit zelve, te beroepen. Wij hebben dus ook dit denkbeeld met onze voorgangers gemeen, schoon wij in het dadelijk tot werking brengen van hetzelfde gemeend hebben eene[n] anderen weg te moeten inslaan en aan de prijsvragen op het voorbeeld van Göttingen de voorkeur te moeten geven boven de getuigschriften en

aanteekeninglijsten der professoren, als welke, na de Fransche *certificats d'assiduité* ternauwernood op eene gunstige ontvangst rekenen konden, en toch altijd tot onaangename verdenkingen of beschuldigingen van partijdigheid en vooringenomenheid kunnen aanleiding geven. Ook kenden wij daarenboven in het zooeven aangehaald voorbeeld van Göttingen de voordeelen van het door ons voorgestelde middel bij ondervinding, en wij durven ons verzekerd houden, dat die voordeelen door de som van f 1.100 met welke de hiertoe noodige uitgaven kunnen bestreden worden, zeker niet te duur gekocht worden.

Doch het is niet alleen aanmoediging voor studerenden, het is ook ondersteuning van bekwame doch met middelen schaars bedeelde jonge lieden tot welke zich de zorg van een gouvernement uitstrekt hetwelk beschaving en geleerdheid op prijs stelt. En de reeks van groote mannen, welke ons vaderland eenmaal uit het voormalig Statencollegie te Leyden heeft zien voortkomen, bewijst genoeg hoe doelmatig dergelijke instellingen zijn. Er is dan ook, voor zooverre wij weten, volstrekt geen land waarin niet deze ondersteuning op de een of andere wijze plaats vindt, en zoo al deze instelling, welke ook hier te lande zoo oud als de akademiën zelve is, in de laatste jaren onder het Fransch bestuur bezwaken is, was dit niet omdat de zaak zelve in Frankrijk uit een tegenovergesteld oogpunt beschouwd werd (iets waarvan de universitaire wetten op meer dan eene plaats het tegendeel bewijzen) maar alleen, omdat men de oude inrigtingen in dit land door de Fransche wilde doen vervangen.

Wij hebben dus ten dezen aanzien slechts hersteld hetgeen de omstandigheden hadden doen stilstaan, en zoowel dit als het blijkbaar nut der zaak ontslaat ons van de verplichting om hieromtrent uitvoeriger te zijn, daar de reglementaire bepalingen op dit punt te duidelijk hunne gronden met zich brengen, gelijk dit zeker ook het geval is met de jaarboeken welke dezen titel besluiten.

Artikel 304-345

Er blijft ons dus alleen, wat de hoogeschole aangaat, over te spreken van hetgeen wij ten aanzien van het akademische bestuur hebben voorgesteld. De betrekkelijke waarde der oude, hier te lande altijd in gebruik geweest zijnde, akademische administratie door curatoren, en de nieuwe wijze van beheer door eenen rector is meermalen in de laatste tijden het onderwerp van geschil geweest, en voorzeker kan men aan de tegenwoordige manier de verdienste niet ontzeggen van eenvoudiger en sneller werkend te zijn. Doch hoe groot ook deze voortreffelijkheid op zichzelf zij, voor ons was zij niet genoegzaam om de voortdurende inrigting aan te raden.

Vooreerst toch bekwam hierdoor een professor werkzaamheden, welke niet nalaten konden voor zijne letterkundige bezigheden nadeelig te zijn,

en juist in diezelfde betrekking schadelijker voor de wetenschappen te worden naarmate hij zelf meer berekend was om voor den roem dier wetenschappen te werken; maar ten anderen gaf ook bij de hoogst mogelijke bescheidenheid deze verheffing, welke meestal duurzaam was, uit haren aard eene zoodanige aanleiding tot jalouzij en benijding, dat men reeds van zelf langzamerhand in Frankrijk op het denkbeeld gekomen was den rector aan den rei der onderwijzers te onttrekken door hem of geheel van het onderwijs te ontslaan of wel hem te magtigen tot het aanstellen van eenen suppleant, die wel zeer gemakkelijk het gemis van zijn persoon, maar niet even ligt dat zijner bekwaamheden, vergoeden kan. Wij besloten dus uit overtuiging de rectorale waardigheid tot het punt terug te brengen waarop zij zich voor de vereeniging met Frankrijk bevond en de administratie van het akademiewezen geheel aan een collegie van curatoren op den ouden voet weder te geven.

Doch nu sloten zich aan dit denkbeeld ook weder de oude denkbeelden van senaat, rector en assessoren, of liever met één woord, die der geheele voormalige huishoudelijke inrigting der akademiën aan, en daar wij inderdaad in die onderstelling niets doelmatiger wisten voor te stellen, werd op deze wijze deze geheele achtste titel, op zeer weinige ongewigtige veranderingen na, eene volkomene herstelling van dat oude systema waaronder de hoogeschoolen in ons vaderland zoolang voorspoedig en gelukkig geweest waren.

En hiermede geloven wij dan ook ons betoog over de door ons voorgestelde bepalingen omtrent het akademische onderwijs te kunnen besluiten. Het gezegde, hopen wij, zal genoeg zijn om te bewijzen hoezeer wij getracht hebben, aan de beide beginselen getrouw te blijven welke ons eigen hart zoowel als de last van Uwe Koninklijke Hoogheid ons ten rigtsnoer stelde en de strelendste belooning voor ons zoude zeker deze zijn, wanneer het goedkeurend besluit van Uwe Koninklijke Hoogheid ons overtuigde, dat wij in dit trachten niet volkomen ongelukkig geslaagd waren.

De tweede afdeeling is bestemd voor die bijzondere vakken van onderwijs welke, hoezeer dan ook niet academisch zijnde, echter te wetenschappelijk zijn om elders dan opzijde van dat academisch onderwijs te worden geplaatst. Als zoodanig hebben wij gemeend hier te moeten beschouwen het heel- en geneeskundig onderwijs in het Nederduitsch, het geneeskundig onderwijs ten dienst van het leger, het onderwijs in de verloskunde, dat in de apothekerskunst, dat in de scheikunde op fabrieken en handwerken toegepast, dat voor veeartsenij en practische landbouwkunde, dat in de wis-, zeevaart-, landmeet- en waterbouwkunde, eindelijk het onderwijs tot vorming van officieren voor de marine, de genie en artillerie. Het onderwijs toch hetgeen aan hoogeschoolen en athenaea gegeven wordt, kan niet worden bijgewoond door alle leerlingen die, om tot nuttige standen of

beroepen bekwaam te worden, onderwijs in de opgenoemde wetenschappen behoeven. Het is derhalven noodig dat er op verscheiden plaatsen onderwijs in onontbeerlijke wetenschappen gegeven worde voor zoodanige leerlingen die, om de een of andere reden, dat onderwijs aan eene hoogeschool niet genieten kunnen. Dit is in de eerste plaats zeer noodzakelijk voor de leerlingen in de heilkunde.

Artikel 346-361

Het kan immers van alle de leerlingen in de heilkunde niet geveerd worden dat zij de Latijnsche taal leeren teneinde de lessen over de hun noodige wetenschappen aan hoogeschoolen of athenaea te gaan horen, daarenboven kunnen de omstandigheden waarin de meeste leerlingen zich bevinden, al verstonden zij de taal, hun niet toelaten de lessen aan akademiën te gaan bijwonen. Er behoort derhalven voor het onderwijs der leerlingen in de heilkunde op de best mogelijke wijze gezorgd te worden op alle plaatsen waar zulks zal doenlijk zijn, ten einde te voorkomen zoovele ongelukken als men voorheen, eer men had aangevangen hier voor meer zorg te dragen, uit onkunde der heelmeeesters zoo dikwijls heeft zien gebeuren.

Het is voor de heelmeeesters die zich ten platten lande of in de dorpen nederzetten alwaar geene doctoren der geneeskunde wonen, niet genoeg dat zij in de heilkunde wel bedreven zijn. De dorpelingen en landlieden moeten dikwijls bij gemis van doctoren tot den naast bijwonenden chirurgijn hun toevlugt nemen, vooral in ziekten die eene vaardige hulp vorderen. Het is derhalven volstrekt noodzakelijk dat zoodanige leerlingen der heilkunde die reeds het voornemen [hebben] of ten eenigen tijd zouden kunnen besluiten om zich in dorpen neder te zetten, alwaar zij verplicht zouden zijn bij de beoefening der heilkunde ook inwendige ziekten te behandelen, gedurende hunne leerjaren in de heilkunde de gelegenheid hebben zich ook op de kennis en geneeswijze van inwendige ziekten toe te leggen, en wel vooral van zoodanige ziekten in welke spoedig geneesmiddelen behooren te worden toegediend.

Tot het onderwijs in de heel- en geneeskunst zijn alleen die steden geschikt waarin gasthuizen zijn, en naarmate in die gasthuizen doorgaans een grooter aantal van uit- en inwendige ziekten gevonden worden, geven zij gewisselijk des te beter toereikende hulpmiddelen aan de hand om de leerlingen bij het ziekenbed in het kennen en behandelen der uit- en inwendige ziekten te onderrigten, nadat zij vooraf een voor hun geschikt theoretisch onderwijs zullen hebben gehoord.

Daar nu te Amsterdam in het Binnen- en Buitengasthuis een veel grooter aantal van verschillende soorten van ziekten voorhanden is als ergens elders hier te lande, bedragende het getal der lijdende aan inwendige ziekten aldaar doorgaans in het Binnengasthuis alleen tusschen de 170

en 200 en veeltijds daarenboven, en dat der uitwendige ziekten 160, 180 of meerder, zoo kan om deze reden het praktisch onderwijs bij het ziekenbed aldaar ook veel beter dan elders gegeven worden, al ware het dat hiervoor geene andere redenen bestonden. Doch bij het gezegde groote hulpmiddel tot praktisch onderrigt hetgeen die beide gasthuizen aan de hand geven, vereenigen zich te Amsterdam nog verscheiden anderen, waardoor het Nederduitsch onderwijs in genees- en heelkunde aldaar tot geringe kosten veel grondiger kan zijn dan in eenige andere stad hier te lande. Tot de vorming van eenigzins bekwame genees- en heelkundigen wordt immers niet slechts ontleedkunde, maar ook bedrevenheid in eenige vakken van natuur- en scheikunde, natuurkennis van het menschelijk ligchaam (physiologia), kennis der geneesmiddelen en kruidkunde vereischt. In alle deze wetenschappen wordt door de professoren aan het athenaeum te Amsterdam onderwijs in het Nederduitsch gegeven, waarvan de leerlingen tot geringe kosten gebruik kunnen maken. Wij hebben uit overtuiging dat de gelegenheid tot theoretisch zoowel als praktisch onderwijs in genees- en heelkunde voor de gezegde leerlingen bij de gasthuizen van Amsterdam zoo uitnemend voortreffelijk kan zijn, ons verplicht geacht aan Uwe Koninklijke Hoogheid een concept-besluit voor te dragen waarbij die gasthuizen tot dat zoo nuttig onderwijs kunnen worden dienstbaar gemaakt door daarbij twee professoren op voordeelige voorwaarden aan te stellen, namelijk één in de heelkunde en één in de geneeskunde, die aldaar geheel en alleen de uit- en inwendige ziekten behooren te behandelen, en aan de leerlingen der heel- en geneeskunde bij het ziekenbed praktische lessen behooren te geven, met welk klinisch onderwijs zij ook theoretische lessen behooren te doen gepaard gaan.

De uitnemende gelegenheid tot praktisch heel- en geneeskundig onderwijs welke zoodanige inrigting bij de gasthuizen te Amsterdam zal aan de hand geven, zal gewis derwaarts vele leerlingen der heel- en geneeskunde uitlokken; en daar de regering van Amsterdam sedert lang de uitbreiding van het onderwijs aan het stads athenaeum zeer behartigd heeft, is het te verwachten dat dezelve geredelijk zich beijveren zal om deze inrigting tot stand te brengen. Daar echter deze heel- en geneeskundige school eene meer uitgebreide strekking heeft dan om Amsterdam en deszelfs omtrek van bekwame heelkundigen te voorzien, terwijl het te verwachten is dat de geoefende leerlingen uit deze school door geheel Nederland zullen gezocht worden, zoo hebben wij gemeend dat het billijk is dat uit 's landsch kas aan deze school een jaarlijks subsidie van f 4.000 worden toegestaan.

Dan niet alle leerlingen in de heelkunde kunnen zich tot het voor hun noodige onderwijs naar Amsterdam begeven, want behalven dat hunne omstandigheden dit meestal niet toelaten, zijn velen van derzelven aan de leermeesters verbonden door welke zij als leerlingen zijn aangenomen, bij welke zij wonen en aan welke zij dagelijks ten dienste moeten staan. Zij

kunnen ook van de meesters bij welke zij wonen, indien deze bekwame lieden zijn, inderdaad zeer veel leeren, zoo door de dagelijksche gesprekken en onderrigtingen als door het bijwonen van hun praktijk. Dan dit een en ander is zelden genoegzaam om een bekwaam heelmeester te vormen. Het is daarom noodig dat in steden waarin gasthuizen zijn die tot praktisch onderwijs gelegenheid kunnen geven, inrigtingen tot onderwijs der leerlingen in de heelkunde worden onderhouden.

In sommige dezer steden, zooals te Haarlem en Alkmaar, waren voor de laatste overweldiging van 1810 toereikende inrigtingen voorhanden welke hersteld kunnen worden. In andere steden waarin men, schoon er gasthuizen zijn, op dergelijke inrigtingen tot onderwijs van de leerlingen in de heelkunde nog niet is bedacht geweest, behooren zij te worden verordend, en waar de inrigtingen tot dat onderwijs voor verbetering vatbaar zijn, behooren zij te worden verbeterd zooveel de plaatselijke omstandigheden de steden dit zullen toelaten, opdat vele plaatsen van Nederland niet langer ten koste van het welzijn der ingezetenen van bekwame heelmeesters verstoken blijven.

Met dit inzicht stellen wij aan Uwe Koninklijke Hoogheid een concept-besluit voor ter oprigting van een niet zeer kostbaar genees- en heelkundig onderwijs in de meest voornamste steden van Nederland, en wij hebben tevens gemeend dat het belang der zaak vorderde dat hierbij aan de stedelijke regeringen de vrijheid gegeven werd om tot het inrigten van zoodanig onderwijs eenig subsidie uit 's lands kasse te vragen, wanneer zij zouden kunnen aantonen dat de onkosten daartoe noodig op geene andere wijze kunnen gevonden worden.

Artikel 362-367

Het stedelijk heel en geneeskundig onderwijs, hoe wel ook ingerigt, is evenmin als het akademisch onderwijs geschikt voor degenen die zich ten dienste der armee in genees- en heelkunde willen oefenen. Dit wordt zoo algemeen erkend dat men thans bij vele natiën afzonderlijke inrigtingen tot dat onderwijs vindt. Sedert 1795 heeft ook in Holland een school voor dit onderwijs te Leyden bestaan. Daar het ons bekend is dat deze school de beroemdheid verkregen had van op de beste wijze te zijn ingerigt, en zulks ook gebleken is door de bekwaamheid der militaire genees- en heelkundigen aldaar onderwezen, doch daar deze school onaan gezien derzelve voortreffelijke inrigtingen en het groot aantal uitmuntende chirurgenaanwettigen daaruit voortgekomen, reeds kort na de inlijving van Holland in Frankrijk door het Fransch gouvernement is vernietigd geworden, zoo hebben wij geoordeeld ten aanzien van het gezegde onderwijs ten dienste der armee niet beter te kunnen doen dan van den gewezen oprechter en bestuurder dezer school, den heer professor Brugmans, een verslag te vragen hoe deze school is ingerigt en bestuurd geweest.

Wij bieden aan Uwe Koninklijke Hoogheid dit verslag hiernevens eerbiedig aan, en wij achten ons verplicht aan Hoogst Dezelve in bedenking te geven of het niet geraden zoude zijn deze school op dezelfde plaats nabij de akademie van Leyden, van welke zij zeer veel nut gehad heeft, te laten herstellen en alzins zoodanig te doen inrigten als dezelve was toen zij bij de Fransche overheersching is vernietigd geworden. Wij hebben het overzulks onnoodig geacht bij dit ons rapport een breedvoerig concept-reglement voor zoodanig eene school aan te bieden. Wij hebben in het concept-besluit ter herstelling van deze geneeskundige school ten dienste der armee slechts eenige hoofdpunten uit het gemeld verslag overgenomen.

Artikel 368-389

Het stedelijk onderwijs in de verloskunde vereischt ook hier te lande aanmerkelijke verbetering. Dit onderwijs behoort niet slechts voor de vroedvrouwen gegeven te worden, zooals thans in vele steden gebruikelijk is, maar ook voor de aanstaande vroedmeesters die geen Latijn verstaan, en deswegens, alsook omdat hunne omstandigheden zulks niet dulden, het akademisch onderwijs niet genieten kunnen. Het gasthuis te Amsterdam, waarin jaarlijks omtrent 400 kraamvrouwen verlost worden, is gewisselijk eene bij uitnemendheid geschikte plaats om leerlingen, zoowel vrouwelijke als mannelijke, in de verloskunst binnen korten tijd zeer bekwaam te maken, vermits zij aldaar, na in de gronden dezer wetenschap wel onderwezen te zijn, niet alleen dagelijks gelegenheid hebben verlossingen met de daarmede gepaarde aanwijzingen en onderrigtingen bij te wonen, maar ook zichzelf, door verlossingen onder het opzicht van meer ervarenen zelve te doen, in deze kunst zoo verre te oefenen totdat zij in dezelve volkomen bedreven zijn. Van deze gelegenheid is echter tot nu toe alleen tot onderwijs van mannelijke leerlingen gebruik gemaakt. Wij hebben uit dat inzicht gemeend dat het belang der zaak van ons vorderde aan Uwe Koninklijke Hoogheid een concept-besluit voor te dragen, strekkende om de verloskundige school bij het gasthuis te Amsterdam, totdus verre alleen voor mannelijke leerlingen gediend hebbend, tot eene algemeene school van verloskunde uit te breiden.

Zoodanige praktische scholen voor de verloskunde bestaan thans in verscheiden groote steden van Europa. De *Ecole de Maternité* te Parijs geeft inzonderheid het voorbeeld van eene uitmuntende inrigting van deze aard, waarvan de nuttigheid ter vorming van alzins bekwame vroedvrouwen door de ondervinding overvloedig bewezen is. En waarom, dachten wij, zoude eene zoo nuttige inrigting ook bij ons niet worden gevolgd, zooverre zulks mogelijk of raadzaam zij, daar zich hiervoor te Amsterdam eene zoo uitmuntende gelegenheid aanbiedt.

Daar het wijders van zeer groot belang voor de ingezetenen dezer landen is dat uit eene zoo uitnemend voortreffelijke verloskundige school

welke in het gasthuis te Amsterdam kan worden opgericht, niet slechts wel geoefende vroedmeesters en vroedvrouwen voor die stad en derzelver omtrek voortkomen, maar dat ook dezelfde school zooveel mogelijk dienstbaar gemaakt voor alle de deelen van Nederland, zoo zijn wij bedacht geweest om bij dit concept-besluit zoodanige inrigtingen bij het gemeld gasthuis voor te stellen, waardoor de leerlingen in de verloskunst van beiderlei sekse gelegenheid kunnen vinden om tot matige kosten bij deze school zoo lang te verblijven, totdat zij in de verloskunst genoegzame bedrevenheid en geoefendheid zullen verkregen hebben, teneinde zij niet alleen door de voortreffelijkheid der school, maar ook door de geringheid der kosten tot hun verblijf en onderwijs aldaar noodig, uit alle oorden van Nederland worden uitgelokt om zich na dezelve te begeven, terwijl zij ook aldaar in den *kortsten* tijd de meeste bedrevenheid en geoefendheid zullen kunnen verkrijgen.

Dan ofschoon de gezegde verloskundige school, indien zij aldus werd ingerigt, genoegzaam zoude kunnen geacht worden voor het verloskundig onderwijs der leerlingen voor geheel Nederland, indien men namelijk alle de leerlingen in de verloskunde wilde verplichten zich derwaards te begeven, evenals dit elders plaats heeft, kunnen wij echter zoodanig eene verplichtende wet niet aanraden vermits dezelfde vooral in den aanvang wat veel strijden zoude met onze gewoonten. Welligt zouden ook sommige anderzins zeer geschikte, bijzonderlijk getrouwde vrouwen, die haar huis niet wel konden verlaten, bij zoodanig eene wet teruggehouden worden zich op de verloskunde toe te leggen, waarom het dan naar ons inzien raadzaam is dat het onderwijs hetgeen buiten Amsterdam in vele steden van dit land aan vroedvrouwen gegeven wordt, blijve voortduren en dat ook dat onderwijs op sommige plaatsen waar het gebrekkig is, door nieuwe reglementen daaromtrent, door de stedelijke regeringen met overleg van de departementale commissiën van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt vast te stellen, worde verbeterd.

Artikel 390-394

Voor de leerlingen der apothekerskunde (*ars pharmaceutica*) is ook stedelijk onderwijs in 't Nederduitsch noodig. Het is immers velen van dezelve niet te vergen dat zij tot het voor hun noodig onderwijs in kruidkunde en scheikunde naar akademiën of athenaea gaan, want behalven dat voor velen het verblijf aldaar te kostbaar zijn zoude, zoo zijn zij verbonden aan de apothekers bij welken zij zich als leerlingen in dienst begeven hebben. Aldaar kunnen zij eerst door oplettendheid op hetgeen er verrigt wordt, en vervolgens door eigen oefening inderdaad zeer veel leren van hetgeen er tot de apothekerskunst vereischt wordt, maar zij leren er de grondbeginselen der wetenschappen niet kennen waaruit deze kunst ontleend is, en deze wetenschappelijke grondbeginselen hunner kunst zijn

hun volstrekt onontbeerlijk, vermits zij bij gemis van dezelve, indien zij de apothekerskunst alleen in een winkel door de praktijk geleerd hebben, zeer dikwijls in eenigzins buitengewone gevallen, als bij het wel onderscheiden der medicinale kruiden, het onderzoek der geneesmiddelen die hun worden aangeboden, het ontdekken der verkeerde bereidingen of vervalschingen van chemische preparatie die zij niet verkiezen zelfs te bereiden, het vervaardigen van min gewone of niet van elders spoedig verkrijgbare bereidingen welke hun worden aanbevolen, het beproeven van hetgeen verdacht gehouden wordt eenig vergif te bevatten, en in vele andere gevallen, zich niet zeldzaam in groote verlegenheid bevinden moeten bij welke zij of hunne onkunde moeten bekennen, of, indien zij deze willen verbergen, als in den blinde moeten beslissen, waaruit dan dikwijls zeer nadeelige gevolgen moeten voortvloeijen.

Het is derhalven van groot belang dat er gezorgd worde dat de leerlingen der apothekerskunst in de steden zooveel mogelijk gelegenheid vinden tot onderwijs in die wetenschappen die voor hun volstrekt onontbeerlijk zijn, en wel voornamelijk in de botanische kennis der kruiden die als geneesmiddelen worden voorgeschreven, en in de scheikundige grondbeginselen zooverre dezelve voor de chemische bereidingen der *pharmacopaea batava* noodwendig zijn. Hiertoe strekt het concept-besluit tot het onderwijs voor de apothekerskunst welke wij Uwe Koninklijke Hoogheid aanbieden.

Artikel 395-397

De scheikundige lessen welke voor de leerlingen der apothekerskunst gegeven werden, behooren zich te bepalen tot hetgeen tot die kunst betrekking heeft, dan het Nederduitsch onderwijs in de scheikunde wordt ook in een ander opzigt vereischt. Het kan namelijk van groote nuttigheid zijn voor sommige fabrikanten dat aan hun onderwijs gegeven worde in de scheikundige grondbeginselen want:

1° De verrigtingen in zeer vele fabrieken en trafijken zijn of geheel of grotendeels chemische bewerkingen. De fabrikanten hier te lande kennen dezelve meest alleen door oefening of bij gewoonte, doch wat zij doen, of waarom de bewerking dus en niet anders moet zijn ingerigt, verstaat de meester even weinig als zijne knechten. Zoolang nu alle de stoffen welke in de fabriek gebezigd worden onveranderd aan zichzelve gelijk blijven, kan men aldus, den slenter volgende, goede bereidingen blijven verkrijgen. Doch daar men de natuur of den chemischen aard der stoffen die men berigt niet kent, staat men bij de minste verandering van ingrediënten, die door tijdsomstandigheden somwijlen te weeg gebragt of noodzakelijk gemaakt worden, al dikwerf verlegen. Men ziet dan dikwijls gebreken ontstaan, welker oorzaken men niet vat; en welke men dus niet weet te vermijden of te hulp te komen.

2° Wanneer men slechts weet een fabriek of trafijk bij gewoonte te drijven en alleenlijk met de daartoe gebruikelijke ingrediënten weet te werken, dan heeft men niet de minste kans om daarin eenige verbetering te maken. Want als men van den aard der ingrediënten en hunne chemische werking op elkander onkundig is, hoe zal men dan kunnen beoordeelen welke ingrediënten men in de plaats van anderen, hetzij ter verbetering of tot meerder voordeel, zoude kunnen in de plaats stellen?

De ondervinding heeft ook reeds genoegzaam geleerd dat verbeteringen in fabrieken en trafijken waarin chemische bewerkingen plaats hebben voornamelijk door diegeenen zijn uitgedacht, die in de scheikunde wel bedreven waren. De steden waarin vele fabrieken zijn in welke chemische bewerkingen gebeuren, zijn voornamelijk Amsterdam en Rotterdam. Aldaar zal het derhalve nuttig zijn dat er fabrikanten en trafijkanten vooreerst gelegenheid vinden van onderwijs te verkrijgen in de grondbeginselen der algemeene scheikunde. Want eene algemeene chemische kennis behoort bij den trafijkant vooraf te gaan, eer hij vatbaar is voor eenig chemisch onderrigt omtrent den aard van de bewerkingen in zijn trafijk gebruikelijk of van hetgeen daarop invloed heeft of ter verbetering derzelve dienen kan.

Ten anderen behooren de trafijkanten, na in de algemeene grondbeginselen te zijn onderwezen, zoodanige lessen te kunnen bijwonen waarin de chemische bewerkingen welke in hunne trafijken gebeuren, grondig worden verklaard, en waarbij tevens worde verslag gegeven van de pogingen en proeven die men tot verbetering van dergelijke trafijken elders heeft gedaan, en welke hiervan de gevolgen geweest zijn, opdat zij door de kennis van het een en ander des te beter in staat mogen zijn om met goed gevolg verbetering in hunne trafijken te zoeken en daarbij vruchteloze kosten te vermijden.

Daar echter de meeste trafijkanten alleen onderwijs verlangen zullen over zoodanige trafijken die door hun gedreven worden, zoo zal het genoegzaam zijn dat elke fabrikant, hetzij voor zichzelve alleen of met dengen met wien hij zich wil vereenigen, na in de grondbeginselen der scheikunde te zijn onderwezen bij den professor of lector der scheikunde in dezelfde stad wonende, gelegenheid vinde voor zich of voor hun een bijzonder onderrigt te verkrijgen over zoodanige trafijken welke door hem, of door hun gedreven worden. Bij den tegenwoordig werkenden professor in de scheikunde te Amsterdam zullen de trafijkanten de gelegenheid kunnen vinden omtrent hunne trafijken en hetgeen ter verbetering van dezelve zoude kunnen verstrekken uitvoerig onderwijs te verkrijgen, en vele zaken daartoe betrekkelijk door proeven bewezen te zien, indien hem een bekwaam chemisch laboratorium door de stadsregering wordt bezorgd, waartoe zijne pogingen voorals nog van de gewenschte uitwerking niet zijn geweest.

Het zal voor het overige naar ons inzien genoegzaam zijn dat er door de stadsregering te Rotterdam een lector in de scheikunde worde aangesteld, die er den trafijkanten de algemeene grondbeginselen der scheikunde leere en bij wien dezelve vervolgens zoodanig bijzonder onderwijs kunnen verkrijgen als zij ter bevordering van hunne trafijken zullen verlangen. In de overige steden van Nederland zijn, zooverre ons bekend is, thans nog te weinig trafijken om hiervoor de aanstelling van eenen lector in de scheikunde ter hunner onderrigting te kunnen aanraden.

Artikel 398-410

En zoo heeft ons nu de orde tot een geheel ander onderwerp gebragt, namelijk de veeartsenijkunde. Bij naburige natiën heeft men sedert een geruimen tijd veeartsenijscholen opgerigt, waarin geleerd wordt hoe de ziekten en gebreken van het rundvee, de paarden en schapen en andere huisselijke dieren te genezen of te voorkomen, en al wat bij derzelver behandeling behoort in acht genomen te worden om daarvan het meeste voordeel te trekken. De blijkbare nuttigheid van zoodanige scholen, die ook elders door de ondervinding bewezen is, deed sedert lang bij ons de wensch ontstaan dat ook zoodanig eene school hier te lande opgerigt werd.

De stad Utrecht zoude naar ons inzien voor zoodanig eene school de geschiktste plaats zijn, niet alleen omdat dezelve in 't midden van Nederland ligt, en dus het best gelegen is tot gemeenschap met alle oorden van dit land, maar ook omdat de nabuurschap van verschillende gronden aldaar tot het onderwijs van allen aard van landbouw, welk onderwijs bij de meeste veeartsenijscholen gegeven wordt, een uitnemend goede gelegenheid geeft. Hier komt nog bij dat de akademie te Utrecht, en wel bijzonderlijk de kruidtuin en hetgeen aldaar tot chemisch onderwijs voorhanden is, gelegenheid geven om de leerlingen van veeartsenij en landbouwkunde het hun noodige onderwijs in kruid- en scheikunde tot zeer geringe kosten te doen genieten.

Wij kunnen niet aanraden in dezen tijd voor een veeartsenij en landbouwkundige school zoodanige gebouwen en schuren op te rigten en tuinen aan te leggen als elders ten dienste van dezelve gevonden worden, daarvoor de eerste proeven ter oprigting van zoodanig eene school in de voorsteden van Utrecht waarschijnlijk de vereischte gebouwen en schuren en het noodige terrein voor het landbouwkundig onderwijs tot matigen prijs wel zullen kunnen verkregen of gehuurd worden. Wij achten het raadzaam bij het ontwerp van oprigting van eene veeartsenijschool te volgen zoodanig inrigting als bij de meeste buitenlandsche veeartsenijscholen plaats heeft en bij ondervinding gebleken is de meest geschiktste te zijn. Hierna is dan ook na rijpe overweging en vergelijking van alle onderrigting welke wij omtrent buitenlandsche veeartsenijscholen hebben kunnen verkrijgen, het concept-besluit gesteld welke wij aan Uwe Koninklijke Hoogheid aanbieden.

Aan deze veeartsenijschool behoort wijders naar ons inzien te worden toegevoegd een leeraar of professor in alles hetgeen allerlei aard van landbouw betreft. Waarbij ook tevens onderrigt en aanwijzing behoort gegeven te worden van alle soorten van verschillende werktuigen welke in den landbouw, zoo hier te lande als elders, gebruikt worden. Hiervan is eene voortreffelijke verzameling, op 's lands kosten gemaakt, reeds voorhanden, welke onder directie van den commissaris van landbouw sedert eenige jaren te Amsterdam is bijeengebragt. Deze verzameling behoort, naar ons inzien, te worden overgebragt naar de plaats waar de school voor veeartsenij en landbouw wordt opgerigt, om aldaar als een voortreffelijk hulpmiddel tot dat onderwijs te dienen.

Vermits het de jongelieden die genegen zullen zijn zich op veeartsenijkunde toe te leggen, dikwijls aan de middelen ontbreken zal om bij de veeartsenijschool ten hunnen kosten te verblijven, zal het, teneinde er bij deze school een voor dit land genoegzaam aantal veeartsen gevormd worde, noodig zijn dat er uit elk landdrostampt (gouvernement) een leerling op 's lands kosten door den gouverneur naar deze school gezonden worde, terwijl volgens ons inzien de commissie van landbouw in elk landdrostampt het meest in staat zal zijn om geschikte personen ter benoeming tot leerlingen der veeartsenijkunde aan den gouverneur aan te bevelen. Het opperbestuur over deze school van veeartsenij en landbouwkunde kan naar onze gedachten niet beter dan aan de commissie van landbouw der provincie van Utrecht worden aanbevolen.

Daar deze veeartsenij en landbouwkundige school geheel en al ten nutte van den landbouw wordt voorgesteld, en er voor deze landbouw een fonds bestaat uit de belasting van 2 stuivers op elk rund, paard en achttal schapen, dewelke bij publicatie van 7 maart laatstleden door Uwe Koninklijke Hoogheid gedurende de 7 eerste jaren op nieuw geheven wordt en welke jaarlijks, zooals wij onderrigt zijn, ons geven f 100.000.- opbrengst, en daar het fonds uit deze belasting ontstaande alleen tot nut van den landbouw mag gebruikt worden, zoo geven wij aan Uwe Koninklijke Hoogheid in bedenking of deze veeartsenij- en landbouwkundige school niet eigenaardig uit dat fonds zoude kunnen worden bekostigd.

Artikel 411-420

Er schiet eindelijk alleen nog over dat wij spreken over het onderwijs in eenige praktikale wiskundige wetenschappen, waartoe ook het onderwijs tot vorming van officieren voor de marine behoort. De zeevaartkunde is van te groot belang voor de bewoners van Nederland, om het onderwijs in deze wetenschap geheel over te laten aan degenen die zichzelf daartoe nederzetten en bekwaam achten, en waaronder gewisselijk zoodanigen gevonden worden die van dat onderwijs slechts eene kostwinning willende maken, daar voor zeer weinig bekwaamheid bezitten. Het is derhalven

noodig dat door het bestuur gezorgd worde, dat in de voornaamste steden uit welke veel zeevaart plaats heeft, bekwame onderwijzers in de zeevaarkunde gevonden worden, welke bij de professor in de starren- en zeevaarkunde aan een der akademiën of aan het athenaeum te Amsterdam, of bij den examiner-generaal der marine aldaar een examen ondergaan, en daarvan een voldoende getuigschrift bekomen hebben. Deze onderwijzers behooren niet slechts te leeren de theorie der stuurmanskunst maar ook de gronden der werktuigkunde en waterkrachtkunde, zoo verre die bij de zeevaart kunnen worden toegepast.

Om de theorie der stuurmanskunst wel te verstaan, en de daarvoor noodige berekeningen vaardiglijk te kunnen doen, behooren de leerlingen in de rekenkunde en in de grondbeginselen der meetkunde wel bedreven te zijn. De onderwijzer in de stuurmanskunst behoort derhalven lessen in de rekenkunde en grondbeginselen der meetkunde te geven, voornamelijk des winters ten dienste der zeevarende, ofwel op zoodanige tijden en uren als voor hun het meeste dienstig kan zijn, en welke lessen, zoowel als die in de stuurmanskunst zelve, door hun tot een geringen intekeningsprijs behooren te kunnen worden bijgewoond. Dezelfde onderwijzer behoort ook voor hun die zich in de zeevaarkunde wat verder oefenen willen, onderwijs te geven in dat gedeelte der starrenkunde hetgeen tot hooger onderwijs en oefening in de zeevaarkunde behoort. Vermits de grondbeginselen der wiskunde voor velerlei standen in de samenleving zeer nuttig zijn, zoo is het te wenschen dat aan een ieder die zich in deze wetenschap verlangt te oefenen hiertoe gelegenheid gegeven worde door lessen tot een geringen prijs te kunnen bijwonen. Daar de onderwijzer der zeevaarkunde dat onderwijs doorgaans het meest des winters zal kunnen geven, zal hij bij zijne aanstelling gevolgelijk kunnen verplicht worden gedurende de zomermaanden lessen in de grondbeginselen der wiskunde te geven.

De landmeetkunde is van zoodanig eene nuttigheid in de samenleving dat er ook voor derzelver grondig onderwijs in 't Nederduitsch behoort gezorgd te worden, vermits de jonge lieden die zich hier in willen oefenen doorgaans geene middelen hebben om naar eene akademie te gaan. Het is des te meer noodig dat in de landmeetkunst door daartoe aangestelde leeraars grondig onderwijs gegeven worde, vermits de landmeeters openbare ambtenaren zijn, wier uitspraak in regten geldt en van welke meermalen de beslissing van twistgedingen afhangt. Dat onderwijs kan des zomers gegeven worden door dezelfde leeraars die in de zeesteden tot het onderwijs in de zeevaarkunde zijn aangesteld, vermits de landmeetkunde op dezelfde wiskundige beginselen gegrond is. Wat aangaat het wiskundig of theoretisch onderwijs der waterloop- en waterbouwkunde, welke wetenschappen voor deze landen van zoo groot aanbelang zijn, dit onderwijs kan naar ons inzien het best aan onze akademiën worden gegeven, terwijl volgens dit ons plan aldaar hoogleeraren in de wiskunde, waterloop- en

waterbouwkunde zullen zijn, aan wie het zal worden aanbevolen de toepassing de[r] wiskundige grondbeginselen op deze wetenschappen en daartoe alleen ingerigte lessen grondig te onderwijzen, en aan wie tevens de middelen zullen worden in handen gegeven omdat onderwijs door modellen van waterwerktuigen op te helderen en vollediger te maken, en door proeven verder te staven.

Het is naar ons inzien des te meer aan te raden dat de jonge lieden die zich in de theorie der waterloop- en waterbouwkunde trachten bekwaam te maken, om bij den waterstaat aanzienlijke posten te verkrijgen, aan eene der akademiën gaan studeren, vermits zij aldaar de beste gelegenheid vinden om ook in andere wetenschappen die hun in hunnen toekomenden stand kunnen nuttig zijn eenige kunde te verkrijgen.

Het kan des niet te min nuttig zijn de wiskundige of theoretische grondbeginselen der waterloop- en waterbouwkunde ook te laten onderwijzen in steden die aan groote rivieren of aan zeeboezems gelegen zijn, en dat wel voor zoodanige lieden die bij den waterstaat eenige post verlangen of begonnen zijn uit te oefenen, en niet in de gelegenheid zijn ter verkrijging van meerder theoretische kennis naar eene akademie te gaan.

Wat de praktische kennis in waterloop- en waterbouwkunde betreft, deze kan gewisselijk niet wel aan eene akademie of bij eene bijzondere school worden geleerd, op welke plaats zij ook wierde opgericht, vermits bij zoodanig eene schaal wel eene inrigting tot eigenlijk praktisch onderwijs kan worden verordent. Praktische kennis in deze wetenschappen kan het best verkregen worden door het bijwonen der uitoefening van dezelve, bij het aanleggen van waterbouwkundige werken ter plaatse waar deze vereischt worden. Wie de theoretische kennis in waterloop- en waterbouwkunde verkregen heeft, kan zich voor de praktijk in deze wetenschappen naar ons inzien op geene andere wijze bekwaam maken dan door zich als *élève* op de eene of andere wijze aan een der inspecteurs-generaal, of één der ingenieurs en chef bij den waterstaat, te verbinden, met wie hij al hetgeen er onder de directie van denzelven betreffende den waterstaat [a]an dijken en sluizen of rivieren verrigt wordt bijwoont, en van wien hij de praktische aanmerkingen en onderrigtingen aanhoort en zich ten nutte maakt, terwijl hetgeen er onder die directie op onderscheidene plaatsen verrigt wordt daartoe veelvuldige aanleiding kan geven, waarom wij dan ook bij dit concept-besluit in art. 419 hebben voorgedragen om bij elken inspecteur-generaal of ingenieur en chef bij den waterstaat een of meer *élèves* te plaatsen die, na theoretisch wel onderwezen te zijn, zich onder hunne leiding tot de praktijk der waterbouwkunde kunnen bekwaam maken.

Artikel 421-427

Voor het onderwijs tot vorming van officieren voor de marine bestond er sedert 1803 een school, eerst op het fregat *Euridice* ter reede van

Hellevoetsluis. Dezelve is vervolgens in 1806 naar het eiland Fijenoord bij Rotterdam overgebracht en in 1809 naar Enkhuizen, alwaar zij met veel vrucht heeft blijven bestaan tot dat zij in februarij 1812 door het Fransch gouvernement is vernietigd geworden. Daar het ons wel bekend is dat deze school, vooral in de laatste jaren gedurende derzelver bestaan, te Enkhuizen op eene voortreffelijke wijze is ingerigt geweest, hebben wij gemeend verplicht te zijn ten aanzien van het onderwijs op deze school gegeven van den gewezen directeur derzelven den heer Schröder, onder wiens directie dezelve was opgerigt, een volledig verslag te vragen hoe deze school was georganiseerd en hoe dezelve is bestuurd geworden.

Wij hebben, na dit verslag naauwkeurig te hebben nagegaan, geene redenen kunnen vinden omtrent de inrigting van deze school of derzelver bestuur eenige verandering of verbetering voor te stellen. Wij bieden daarom aan Uwe Koninklijke Hoogheid dit verslag aan zooals wij het ontvangen hebben, en achten ons tevens verplicht ook ten opzigt van deze school Uwe Koninklijke Hoogheid in bedenking te geven of het niet raadzaam zij dezelve te doen herstellen te Enkhuizen zooals zij aldaar bestond en bestuurd werd toen dezelve door het Fransch gouvernement is verschuldigd geworden. Wij hebben diensvolgens bij dit ons rapport ten aanzien van het onderwijs voor de officieren der marine een concept-reglement ter herstelling van deze school gevoegd, waarin slechts eenige hoofdpunten uit het gemelde verslag zijn overgenomen.

Artikel 428

Nu zouden wij nog, om geen vak van wiskundig onderwijs over te slaan, laatstelijk moeten spreken over het onderwijs tot vorming van officieren voor de artillerie en genie, indien hierin niet reeds voorzien ware door de oprigting van de artillerie- en genieschool te Delft bij het besluit van Uwe Koninklijke Hoogheid van 24 februarij laatstleden, waarna wij ons in ons concept-besluit gedragen hebben.

En hiermede gelooven wij dan ook over de bijzondere hoofdstukken der tweede afdeeling genoeg gezegd te hebben. Andere vakken toch van bijzonder wetenschappelijk onderwijs zijn ons niet voor den geest gekomen en daar op deze wijze dus ook het geheel onderwijs zoowel algemeen als bijzonder afgehandelt is, komen wij nu tot datgeene waardoor de wetenschappen meer bijzonder gezegd kunnen worden ondersteuning te vinden, en onder deze klasse meenden wij dan ook hier de kunsten te kunnen opnemen van welke wij vroeger geene gelegenheid gevonden hadden te spreken.

Als middelen nu tot bereiking van het zoeven genoemde doel konden slechts twee zaken in aanmerking komen: algemeene opwekking van smaak voor de wetenschappen door maatschappijen en ondersteuning door pensioenen voor geleerden of kunstenaars welke geluk niet aan hunne bekwaamheden beantwoordt.

Artikel 429-433

Voor het eerste was er gewis in geen land meer gedaan dan in het onze, daar er zeker niet dan zeer weinige steden en vakken van wetenschap zijn, welke niet hunne of algemeene of bijzondere maatschappijen hebben, zoo zelfs dat men zich wel eens heeft begonnen te vragen of overdrijving dan hier volstrekt geene nadeelige gevolgen zoude kunnen hebben. Dan hoedanig het hiermede ook zijn moge, het was in onze oogen boven allen twijfel dat in dit stuk elke bemoeijng van het gouvernement ter besnoeiing of betere leiding niet alleen geheel tegen den geest der natie zoude zijn, maar ook strijden met het waar belang der wetenschappen en kunsten, welker bloei of verval naar ons inzien van niets zoozeer dan van de vrijheid in derzelver beoefening afhangt.

De erkenning echter van dit beginsel zelve, welke de bepalingen in art. 429, 430 en 431 ten gevolge had, maakte onder het bestaan van zoo vele bijzondere maatschappijen ten minste *éene* zoodanige wenschelijk, welke door hare instelling en inrigting meer van het gouvernement afhankelijk was, en aan den eenen kant de gelegenheid aanbiedende om een blijk van onderscheiding aan mannen van letteren te geven, ook aan de andere zijde de vereenigde pogingen dier geleerden aan de oogenblikkelijke of plaatselijke belangen van den staat meer bijzonder dienstbaar maakte.

Het besluit Uwer Koninklijke Hoogheid waarbij Hoogst Dezelve het instituut te Amsterdam bevestigde, voorkwam onze wenschen op dit punt, en de geringe wijzigingen welke wij op de reglementen en inrigtingen van dat instituut gemeend hebben te moeten voorstellen, bewijzen genoegzaam hoezeer wij overigens van oordeel zijn, dat bereids door het genoemde besluit van Uwe Koninklijke Hoogheid aan de zoo evengenoemde behoefte volkomen voldaan was.

Artikel 434-441

Ten aanzien van het tweede middel van bevordering waarmede wij nu ook de kunsten vereenigd hebben, gelooven wij hier zeer kort te kunnen zijn, daar het over dit onderwerp door ons voorgedragene of zoo onmiddellijk uit den aard der zaak zelve voortvloeit, of zoo algemeen door ons is voorgesteld, dat de omstandigheden van 's lands geldmiddelen daarop gedurig dien invloed kunnen behouden welke de zorg voor de kunsten, de geleerden en kunstenaars noch te groot voor de krachten des lands, noch te gering voor den roem en het belang van kunsten en wetenschappen deed zijn.

Artikel 442-458

Het eenige dus wat ons nu nog overblijft is de opgave der gronden welke ons in het derde en laatste deel van het concept-besluit tot het voorstel van een algemeen bestuur voor het Departement van wetenschap-

pen en kunsten geleid hebben. En hier was dan wel niets natuurlijker dan de aanvang dezer behandeling met de vraag of er in het algemeen na de herstelling van plaatselijke toezigten nog een algemeen bestuur over deze onderwerpen noodig was. Het bevestigend antwoord op deze vraag was spoedig gemaakt. Eene onaangename ondervinding toch had genoegzaam bewezen, hoe weinig vermogend ook de beste wetten en bepalingen op zichzelf zijn, en hoe gemakkelijk zij, vooral bij vroegere andere, plaatselijke gebruiken verlopen wanneer de eenvormigheid door volstrekt geen toezigt ter wereld gewaarborgd wordt, of de verschillende inrigtingen door volstrekt geenen band vereenigd worden, al waren er dan ook niet sommige algemeene onderwerpen van kunst en wetenschap tot welke deze plaatselijke toezigten zich niet uitstrekten en zich uit haren aard niet uitstrekken konden, om nu niet te spreken van de ongelijkmatigheid welke door het ontkennend antwoord tusschen het onderwijs ten behoeve der algemeene beschaving en het geleerd onderwijs werd veroorzaakt.

Een algemeen punt derhalve waarin zich alles wat tot de wetenschappen en kunsten betrekking had, vereenigde, kwam ons niet alleen nuttig en met de tegenwoordige beginselen van het bestuur overeenkomstig, maar zelfs voor de wetenschappen volstrekt noodzakelijk voor, en de tweede vraag bleef alleen wat wij omtrent de *wijze* van dit bestuur aan Uwe Koninklijke Hoogheid zouden voorstellen.

Er was op dit punt slechts ééne keus, deze namelijk van óf dit algemeen beheer en toezigt aan denzelfden persoon op te dragen welke met het lager en middelbaar onderwijs belast was, ófwel hiertoe het aanstellen eener bijzondere persoon aan Uwe Koninklijke Hoogheid voor te dragen, daar ja wel dit alles tot het algemeen Departement van Binnenlandsche Zaken behoorde en uit den aard der zaak administratief moest blijven behooren, maar ook tevens nimmer de Secretaris van Staat met dit onderwerp belast over de wetenschappelijke bijzonderheden van dit alles bij zijne menigvuldige en verschillende werkzaamheden zoo afzonderlijk en naauwkeurig de oogen kan laten gaan als het belang der zaak dit vordert, gelijk dan ook dit bijzonder en gedeeltelijk toezigt zeker niet tot de werkzaamheden van het hoofd eens taks van burgerlijk bestuur kan behooren.

Maar hoe zouden wij nu bij deze vraag lang in twijfel hebben kunnen staan. Wij kennen en waarden de onvermoeide vlijt van den man aan wien het lager onderwijs reeds zooveel verplicht is, wij weten hoeveel hij voor inlandsche inrigtingen gedurende Frankrijks overheersching gedaan heeft, doch wij kenden ook den omvang van de werkzaamheden bij dit lager onderwijs te wel, wij gevoelden te levendig hoe alleen de onvermoeide werkzaamheid van den heer Van den Ende er voor kon berekend zijn met het toezigt over het lager ook dat over het middelbare onderwijs te vereenigen, om bij dit alles nog datgeene te voegen hetwelk ons concept-besluit tot de werkzaamheden van den door ons voorgestelden Directeur-

generaal gebragt heeft, daar het toch zeker niemand ontgaan kan hoezeer de aard der werkzaamheden in beide bestemming verschilt en verschillen moet.

Een afzonderlijk toezigt over de wetenschappen en kunsten was dus naar onze overtuiging noodzakelijk, en de eenige zwaarigheid die wij nu nog moesten opheffen bestond daarin, de botsingen te voorkomen welke uit niet geheel ongelijksoortige bestemming tusschen curatoren der bijzondere stichtingen en dezen Directeur immer ontstaan konden.

Wij gelooven de middelen daartoe in de bepalingen gevonden te hebben welke wij de eer hebben in het derde en laatste deel van het concept-besluit aan Uwe Koninklijke Hoogheid voor de dragen en welker bedoeling al te duidelijk is om een bredere ontvouwing noodig te hebben.

En hier meede gelooven wij dan ook genoeg te hebben gezegd om Uwe Koninklijke Hoogheid de beginselen en strekking van het bijgaand concept-besluit te doen kennen. Wij hopen daarbij niets uit het oog verloren te hebben, waarbij Uwe Koninklijke Hoogheid gewild heeft dat wij ons bepalen zouden, en eindigen dit rapport met den hartelijken wensch dat wij niet geheel het vereerend vertrouwen van Hoogstdezelve teleur mogen gesteld hebben, terwijl wij ons in bescheidene afwachting van de beslissing Uwer Koninklijke Hoogheid met den diepsten eerbied noemen, Doorluchtigste Vorst en Heer, van Uwe Koninklijke Hoogheid de getrouwe en onderdanige dienaren, geteekend:

F. van der Duijn van Maasdam

F. W. Boers

M. van Marum

Herm. Tollius

J. M. Kemper

H. Collot d'Escury van Heinenoord

D. J. van Lennep

J. L. W. de Geer, secretaris.

HILDE DE RIDDER-SYMOENS & JACQUES PAQUET

BIBLIOGRAFISCH OVERZICHT
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN
1991-1993

Om de inventarisatie van het lopend onderzoek up to date te houden doen we een beroep op uw medewerking. Alle bibliografische referenties zijn welkom bij H. de Ridder-Symoens op volgende adressen: Blandijnberg 2 – B 9000 Gent of VU, De Boelelaan 1105 – 1081 HV Amsterdam of bij C. M. Ridderikhoff, Prinses Marijkestraat 79 – 1111 EJ Diemen.

ALGEMEEN

1. *A History of the University in Europe*. Volume 1: *Universities in the Middle Ages*, ed. by H. de Ridder-Symoens, general ed. W. Rüegg (Cambridge 1992).
Via de index kunnen gegevens over Nederlandse univ. teruggevonden worden.
2. *Andreas Vesalius. Experiment en onderwijs in de anatomie tijdens de 16de eeuw*, catalogus van de tento in de KB te Brussel van 5 nov. tot 5 dec. 1993, samengesteld door H. Elkhadem, J.-P. Heerbrant, L. Wellens-De Donder, N. Walch (Brussel 1993). Verscheen ook in het Frans: *André Vésale. Expérimentation et enseignement de l'anatomie au XVIe siècle* (Bruxelles 1993).
Betreft vooral Parijs, Leuven en Padua.
3. M. Asztalos, 'The Faculty of Theology', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 409-441.
4. J. A. H. Bots, 'De vooruitgang van de natuurwetenschappen en de universiteiten in de zeventiende en de achttiende eeuw', in: *Universiteit en samenleving* (nr 21) 47-64.
5. B. R. Clark & G. R. Neave (eds.), *The Encyclopedia of Higher Education*, 4 vol. (Oxford 1992).
6. A. B. Cobban, 'Universities: 1200-1500', in: *The Encyclopedia of Higher Education* (nr 5), vol.II, 1245-1251.
7. W. Th. M. Frijhoff, 'Universities: 1500-1900', in: *The Encyclopedia of Higher Education* (nr 5), vol.II, 1251-1259.
8. A. García y García, 'The Faculties of Law', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 388-408.
9. A. Gieysztor, 'Management and Resources', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 108-143.
10. A. H. Huussen, 'Geschiedenis van de universiteit', in: *Van retort tot rector. Symposium ter gelegenheid van het afscheid van Prof.Dr. M. J. Janssen op vrijdag 12 juni 1992* (Groningen 1993) 45-59.

Bespreekt vooral de opvattingen van Huizinga m.b.t. de universiteit.

11. G. Leff, 'The Faculty of Arts. 1. The *Trivium* and the Three Philosophies', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 307-336.
12. P. Moraw, 'Careers of Graduates', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 244-279.
13. P. Nardi, 'Relations with Authority', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 77-107.
14. J. North, 'The Faculty of Arts. 2. The *Quadrivium*', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 337-359.
15. J. Paquet, *Les matricules universitaires* (Typologie des sources du Moyen Age occidental, Fasc. 65, A-IV.1; Turnhout 1992).
16. H. de Ridder-Symoens, 'Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis : een onmogelijke mogelijkheid?', *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 45 (1991) 95-117.
Over univ. pp. 113-114.
17. H. de Ridder-Symoens, 'Studium, regnum, sacerdotium. De relatie tussen universiteit, wereldlijke overheid en kerk in de middeleeuwen', in: *Universiteit en samenleving* (nr 21) 12-27.
18. J. Roegiers, 'Oppositie en integratie: de universiteiten en het humanisme', in: *Universiteit en samenleving* (nr 21) 28-46.
19. W. Rüegg, 'Epilogue: The Rise of Humanism', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 442-468.
20. W. Rüegg, 'Themes', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 3-34.
21. G. M. Schermer & M. E. Stuart (red.), *Universiteit en samenleving: confrontatie of interactie?*, ANNO Historische reeks 7 (Nijmegen 1993).
22. O. Schreuder, 'Universiteit en wereldbeschouwing', in: *Universiteit en samenleving* (nr 21) 100-116.
23. R. Schwinges, 'Admission', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 171-194.
24. R. Schwinges, 'Student education, student life', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 195-243.
25. E. Shils, 'Universities: since 1900', in: *The Encyclopedia of Higher Education* (nr 5), vol.II, 1259-1275.
26. N. Siraisi, 'The Faculty of Medicine', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 360-387.
27. *Een verbond van gestudeerde vrouwen. 75 jaar Nederlandse Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding 1918-1993* (Hilversum 1993).
28. J. Verger, 'Patterns', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 35-74.
29. J. Verger, 'Teachers', in: *A History of the University in Europe* (nr 1) 144-168.
30. O. Weijers (red.), *Le vocabulaire des collèges universitaires (XIIIe-XVIe siècles). Actes du colloque de Leuven 9-11 avril 1992, Etudes sur le vocabulaire intellectuel au moyen âge 6* (Turnhout 1993).
31. *Wetenschapsgeschiedenis van de pedagogiek*, spec.nr. van *Pedagogisch Tijdschrift*, 17.5/6 (1992).

ALGEMEEN NEDERLANDEN

32. *Het altaar als einddoel. De priesteropleiding ten dienste van de kerk in Brabant tussen 1425 en 1967*, Tentocatalogus Tilburg 3-12-1992/7-2-1993 (Tilburg 1992).
O.m. over de universitaire studies.
33. M. Ashmann, 'Collegia publica et privata: eine Erscheinung deutscher Herkunft an den niederländischen juristischen Fakultäten um 1600?' in: *Die rechtswissenschaftli-*

- chen Beziehungen zwischen den Niederlanden und Deutschland in historischer Sicht.* Vorträge gehalten auf dem 28. Deutschen Rechtshistorikertag in Nimwegen am 25. September 1990, hg. v. R. Feenstra und C. Coppens (Nijmegen 1991) 1-20.
34. *De beoefening van de rechtsgeschiedenis in België en Nederland 1918-1993.* Twaalf bijdragen aangeboden ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 61.3 (1993) 311-470.
 35. G. C. J. J. van den Bergh, 'Die holländische Schule und die historische Schule: weiteres zur Geschichte eines Misverständnisses' in: *Die rechtswissenschaftlichen Beziehungen* (nr 33) 59-70.
 36. K. van Berkel, 'De amerikanisering van de Europese universiteit: het begin van de discussie in Nederland (1900-1940)', in: K. van Berkel (red.), *Amerika in Europese ogen: facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika* ('s-Gravenhage 1990).
 37. G. Biesta & S. Miedema, 'Feiten en waarden in de ontwikkeling van de Nederlandse academische pedagogiek. Een opmaat voor pedagogisch wetenschapsonderzoek' in: *Wetenschapsgeschiedenis van de pedagogiek* (zie nr 31), 398-413.
 38. A. J. Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570*, Diss. VU Amsterdam, 1 dl. tekst, 2 dln bijlagen (Amsterdam 1992).
Hfst. 5 over de universitaire vorming.
 39. W. W. Brickman, 'The socio-cultural context of education in the seventeenth-century Netherlands', *Paedagogica Historica*, 24.2 (1984) 379-417.
 40. G. Th. A. Calkoen, 'Steden in stelling', *Arts en Auto*, 57.1 (1991) 11-13.
O.a. over de univ. Nijmegen, Groningen en Utrecht.
 41. G. Th. A. Calkoen, 'Hollandse hospitaal-historie herleeft', *Arts en Auto*, 57.3 (1991) 238-242.
O.a. over klinisch onderwijs te Leiden en Amsterdam.
 42. G. Th. A. Calkoen, 'Studenten in actie', *Arts en Auto*, 57.5 (1991) 390-395.
O.a. over 'studententypen' te Leiden en Amsterdam.
 43. M. Campfens, 'De Nederlandse archieven van het IISG. Negende aanvulling: Archieven verworven in 1992', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 19.3 (1993) 339-353.
p.345: Stichting Studenten Gezondheidszorg (SSGZ), periode 1954-1992.
 44. C. A. David, 'Ondernemers in kennis. Het zeevaartkundig onderwijs in de Republiek gedurende de zeventiende eeuw', *De zeventiende eeuw*, 7.1 (1991) 37-48.
 45. R. E. O. Ekkart e.a., *Knappe koppen. Vier eeuwen Nederlands professorenportret* (Utrecht, Universiteitsmuseum; Zutphen 1991).
 46. L. J. Engels, 'Universiteit en samenleving: Terugblik, Nederland anno 1993', in: *Universiteit en samenleving* (nr 21) 117-126.
 47. M. C. Engelsman-Postma, *Niet uit nostalgie, maar om de democratie. 20 jaar universiteitsraden in Nederland* (Leiden 1991).
 48. R. Feenstra, 'Canon Law at Dutch Universities from 1575 to 1811', in: *Canon Law in Protestant Lands*, ed. R. H. Helmholz (Berlijn 1992) 123-134.
 49. Zie nr 129.
 50. R. Feenstra, 'Remarques sur les origines de la science juridique européenne et son essor dans les anciens Pays-Bas', *Sartonia*, 4 (1991) 13-26.
 51. W. Th. M. Frijhoff, 'The Netherlands', in: *The Encyclopedia of Higher Education* (nr 5), Vol. I, 491-504.
 52. P. van Hees, 'Status quo of vernieuwing? Het onderwijs in Nederland tijdens het interbellum', *Spiegel Historiael*, 26.9 (1991) 376-380.

53. H. L. Houtzager, 'Het extra-universitair onderzoek in de geneeskunde in de tweede helft van de 17de eeuw in Nederland', *Acta Belgica Historiae Medicinae*, 5.3 (1992) 108-116.
54. H. Knippenberg & W. van der Ham, *Een bron van aanhoudende zorg: 75 jaar Ministerie van Onderwijs (Kunsten) en Wetenschappen, 1918-1993* (Assen 1993).
55. C. J. H. & C. J. Loonstra, 'Het eerste onderwijs in "Het Sociaal Recht" aan de nederlandse universiteiten en hogescholen 1885-1940', *Sociaal maandblad Arbeid*, 46.11 (1991) 630-644.
56. O. J. de Jong, 'De universiteiten en hun historisch recht', in: *Wijsbegeerte, universiteit en maatschappij: liber amicorum voor Jan Sperna Weiland*, o. red. v. D. Tiemersma (Baarn 1990) 152-159.
57. K. Meerhoff, zie nr 64.
58. E. L. Noach, *Pharmacology in the Netherlands* (z.p. 1990).
59. H. de Ridder-Symoens, 'Conseils juridiques et monde universitaire au XVe siècle. Une étude prosopographique', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 60 (1992) 393-424.
Betreft hoofdzakelijk de Nederlanden.
60. J. Roelevink, "'Een eik, die hondert jaren behoefde, om groot te worden". Koning Willem I en de Universiteiten van het Verenigd Koninkrijk', in: *Staats- en Natievorming in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)*, o. red. v. C. A. Tamse & E. Witte (VUBPress, Brussel 1992) 286-309.
61. J. C. C. Rupp, 'Theatra anatomica. Culturele centra in de Nederlanden van de zeventiende eeuw' in: *Productie, distributie en consumptie van cultuur*, o. red. v. J. S. Kloek & W. W. Mijnhardt, *Balans en perspectief van de Ned. Cultuurgeschiedenis* (Amsterdam 1991) 13-36.
62. B. Rang, 'Citizenship and Education in the Netherlands. Bottom-Up Traditions', *Paedagogica Historica*, 29.3 (1993) 755-766.
Speciaal nummer van PH over 'Education and Citizenship'.
63. J. C. C. Rupp, 'Citizenship, Education and Nation-State. The Inclusiveness of the Educational Systems in the United States and the Netherlands', *Paedagogica Historica*, 29.3 (1993) 735-754.
Speciaal nummer van PH over 'Education and Citizenship'.
64. M. Spies, K. Meerhoff, *Rhetorica: strategie en creativiteit* (Inaugurale rede; Amsterdam 1993).
Beide oraties (Spies: strategie en Meerhoff: creativiteit) bespreken ondermeer de functie van de rhetorica in het onderwijs en aan de universiteiten.
65. J. C. Sturm, 'Voorgeschiedenis van de Nederlandse orthopedagogiek in verband met de ontplooiing van het speciaal onderwijs, gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw' in: *Wetenschapsgeschiedenis van de pedagogiek* (zie nr 31) 370-387.
Betreft de universitaire orthopedagogiek.
66. J. Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990).
67. R. P. W. Visser, 'Het "Nederlandsch Natuur- en geneeskundig Congres". Over de relatie natuurwetenschap en samenleving, 1887-1900' in: *Productie* (nr 61) 37-48.
68. J. C. M. Wachelder, *Universiteit tussen vorming en opleiding. De modernisering van de Nederlandse universiteiten in de negentiende eeuw* (Hilversum 1992).
69. M. F. M. Wingens, 'Zur Vermeidung der Schande: Organisation und strafrechtliche Tätigkeit der Universitätsgerichte in der Republik der Niederlande (1575-1811)', in:

Vorträge zur Justizforschung. *Geschichte und Theorie*, Bd 1, herausgeg. v. H. Mohnhaupt und D. Simon (Frankfurt am Main 1992) 79-100.

70. M. Woitrin, 'Belgium' in: *The Encyclopedia of Higher Education* (nr 5) vol. I, 61-70.

AMSTERDAM

71. N. P. van den Berg, 'Van Amsterdamse stads-bibliotheek tot universiteitsbibliotheek van Amsterdam, de geschiedenis van haar verzameling', *Amstelodanum*, 80.6 (1993) 121-127.
72. J. C. H. Blom, P. H. D. Leupen, P. de Rooy, T. J. Veen, L. Kooymans, *Een brandpunt van geleerdheid in de hoofdstad; de Universiteit van Amsterdam rond 1900 in vijftien portretten* (Hilversum/Amsterdam 1992).
73. G. Th. A. Calkoen, 'Historia medicinae in Nederland. Geschiedenis van de geneeskunde aan de Amsterdamse academie. IIIB. Universiteit en faculteit (1945-heden)', *Arts en Auto*, 57.21 (1991) 1606-1620.
74. M. van Doorninck & Erika Kuijpers, *De geschoolde stad. Onderwijs in Amsterdam in de Gouden Eeuw*, *Amsterdams Historische Reeks* 27 (Amsterdam 1993), pp. 70-82: het Athenaeum Illustre.
75. S. de Groote, 'Josué De Decker (1878-1953) : activist en hoogleraar', *Het Land van Nevele*, 23.1 (1992) 3-55.
Classicus, hoogleraar te Gent 1916-18, te Amsterdam 1941-45.
76. H. de Haan, I. Haagsma & J. Keesom, *De Universiteit van Amsterdam. Dertig jaar bouwen voor Minerva*, Architext (Haarlem 1991).
77. H. Heeren, *Van sociografie tot sociologie. De Amsterdamse sociografische school en haar betekenis voor de Nederlandse sociologie* (Utrecht 1993).
78. H. Israël e.a. (red.), *Over Elias. Herinneringen en anekdotes* (Amsterdam 1993).
Hoogleraar
79. K. Kleijn, *Schutters en studenten. De geschiedenis van de Universiteitsbibliotheek* (Amsterdam 1992).
80. C. Jansen & R. Klomp, *Hoogleraren aan het werk: impressies van het juridisch onderwijs aan de Universiteit van Amsterdam tussn 1876 en 1915*, *Ars Aequi Libri* (Nijmegen 1993).
81. W. Jansen e.a., *Inventaris van het archief van het UvA-orkest JPzn Sweelinck, 1878-1988* (Amsterdam 1992).
82. A. Kox, *Physics in Amsterdam: a brief history* (Amsterdam 1990).
83. G. A. C. van der Lem & C. S. M. Rademaker SS.CC., *Inventory of the correspondence of Gerardus Vossius (1577-1649)* (Assen/Maastricht 1993).
Hoogleraar te Leiden en Amsterdam.
84. E. Meier, *Inventaris van het archief College van Curatoren der Universiteit van Amsterdam (1912-1959) 1960-1972 (1973)* (Amsterdam 1992).
85. M. van Roon, E. van Scheepen, M. Schilder, *Selectie uit de 17e-eeuwse collectie van de Universiteit van Amsterdam* (Universiteitsmuseum De Agnietenkapel, Amsterdam 1990).
86. E. van Scheepen, *Universiteit op de penning. Penningen van Athenaeum Illustre en Universiteit van Amsterdam 1632-1992* (Amsterdam 1992).
87. J. W. Schilt, *Inventaris van het Archief van de Contactcommissie, 1937-1942 en van de Centrale Faculteitencommissie, 1942-1943* (Amsterdam 1992).
88. O. Steens, *Rooms en studentikoos. Vriendschap, geloof en wetenschap in de Rooms-Katholieke Studentenvereniging "Sanctus Thomas Aquinas" te Amsterdam, 1896-1980* (Amsterdam 1993).

89. J. C. Sturm (ed.), *Leven en werk van prof.dr. Jan Waterink, een Nederlandse pedagoog, psycholoog en theoloog (1890-1966)* (Kampen 1991).
90. E. van Veen & E. Keijer, *Inventaris van het Archief van Litteris Orientalibus Sacrum (LOS), 1806-1969* (Amsterdam 1993).
Hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam.
91. A. Wagenaar, *Inventaris van het Archief van Studentiosi Iuvare Delectamur (SID), 1928-1941* (Amsterdam 1993).
92. N. Wickenden, *G. J. Vossius and the humanist concept of history* (Assen 1993).
Hoogleraar te Leiden en Amsterdam.

BRUSSEL - BRUXELLES

93. G. Braive, 'Portraits d'anciens. En marge d'une élection à l'Académie: Henry Bauchau, *Faculté Saint-Louis. Bulletin d'information*, 34 (1992) 5-8.

DELFT

94. H. Baudet, *De lange weg naar de Technische Universiteit Delft. I. De Delftse ingenieursschool en haar voorgeschiedenis. II. Verantwoording, registers, tabellen, namenlijsten, bijlagen* (Den Haag 1992).
95. D. van Lente, K. Mandemakers, R. Rottier, 'De sociale achtergronden van studenten aan de hogere technische opleidingen in Delft 1842-1940', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 19.4 (1993) 432-462.

DEVENTER

96. H. W. Blom, H. A. Krop & M. R. Wielema (red.), *Deventer denkers. De geschiedenis van het wijsgerig onderwijs te Deventer* (Hilversum 1993).
Met een bibliografie van de Deventer hoogleraren in de wijsbegeerte (pp. 227-232).
97. W. Th. M. Frijhoff, 'Het Athenaeum van Deventer: een stedelijke hogeschool en haar studenten', in: *Deventer denkers* (noot 96) 9-27.
98. A. A. M. de Haan, 'Geschiedenis van het wijsgerig onderwijs te Deventer', in: *Deventer denkers* (noot 96) 29-122.
99. N. Heineken, 'Inaugurale rede over de band tussen wijsbegeerte en politiek', in: *Deventer denkers* (noot 96) 187-212.
100. M. J. van den Hoven en H. A. Krop, 'Nicolaus en Diderik Heineken: proefondervindelijke wijsbegeerte en natuurlijke theologie in de Verlichting', in: *Deventer denkers* (noot 96) 149-166.
101. D. Scanderus, 'Inaugurale rede over de juiste weg naar de ware wijsheid', in: *Deventer denkers* (noot 96) 167-186.
102. J. van Sluis, 'Bibliografie van Deventer disputaties 1630-1811', in: *Deventer denkers* (noot 96) 213-226.
103. J. van Sluis, '"Wijsbegeert" van God geleerd: Dionysius Andreas Röell', in: *Deventer denkers* (noot 96) 135-148.
104. Th. H. M. Verbeek, 'Henricus Renner (1593-1639)', in: *Deventer denkers* (noot 96) 123-134.

FRANEKER

105. M. H. H. Engels, 'Saeckma: van student tot curator van de Franeker Academie', in: C. Berkvens-Stevelinck & A. Th. Bouwman (red.), *Micellanea Gentiana: een bundel opstellen aangeboden aan J. J. M. van Gent bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit Leiden* (Leiden 1993) 87-106.
Johannes Saeckma (1572-1636), raadsheer bij het Hof van Friesland.

106. J. van Sluis & F. Postma, *Herman Alexander Röell (1653-1718) und seine ungarischen Studenten. [Mit einer Zusammenfassung in ungarischer Sprache]*, Peregrinatio Hungarorum, Nr.5 (Szeged 1990, gepubl. 1992).

GENT

107. *8 eeuwen Gentse ziekenhuizen*, catalogus bij de tentoonstelling te Gent, 13 febr.-13 mrt 1993 (Gent 1993).
Behandelt ook het univ. ziekenhuis.
108. M. Demoor (ed.), *De kracht van het woord: 100 jaar Germaanse filologie aan de RUG (1890-1990)*, Studia Germanica Gandensia 24 (Gent 1991).
109. E. Langendries & A.-M. Simon-Van der Meersch, *175 jaar Universiteit Gent - Ghent University 1817-1992. Een verhaal in beeld - A story in pictures* (Gent 1992).
110. H. Maes, 'Deinse studenten aan de Rijksuniversiteit te Gent', *Bijdragen tot de Geschiedenis der Stad Deinze en van het Land aan Leie en Schelde*, 60 (1993) 139-239.
Behandelt 19de en 20ste eeuw.
111. *Tussen Kunst en Kennis. Een keuze uit de Gentse universitaire verzamelingen*, Uit het verleden van de RUG 31; Tentocatalogus (Gent 1992).
112. D. Vanacker, *Het aktivistisch avontuur* (Gent 1991).
O.a. over de univ. tijdens WO I.
113. V. L. K. Vlaamse Landbouwkundige Kring, *Lustrumboek 1921-1991* (Gent 1991).
114. Zie nr 75.

GRONINGEN

115. Y. Botke, *Theodorus van Swinderen (1784-1851) hoogleraar en schoolopziener* (Universiteitsmuseum Groningen 1990).
116. J. Bosch, L. van der Horst & T. Schoonenberg, *Heden geen college; studentenverzet 1940-1945* (Universiteitsmuseum Groningen 1990).
117. P. van Drunen & P. J. van Strien, *Op de proef gesteld. Geschiedenis van de psychologische test* (Universiteitsmuseum Groningen 1991).

HARDERWIJK

118. M. J. Mulder, 'Hebraïci van eertijds. De "Gelderse Universiteit" te Harderwijk', *Alef Beet*, 2.1 (1992) 21-29.
Overzicht van de hoogleraren die te H. in't Oostersch hebben gedoceerd, met speciale aandacht voor Everardus Scheidius; zie ook 127.

LEIDEN

119. J. Bosmans, *Vondel in Leiden. De benoeming van Anton van Duinkerken tot Vondelhoogleraar in Leiden, 1940: een geval van anti-papisme of de stroomaanbidder contra de keisteenvereerder*, Inaugurale rede Nijmegen (Assen 1991).
120. A. T. Grafton & H. J. de Jonge, *Joseph Scaliger. A Bibliography 1850-1993*, Supplement to *The Scaliger Collection*, Smitskamp Oriental Antiquarium Catalogue N° 595 (Leiden 1993).
J. S. (1540-1609) was professor te L. 1593-1609.
121. O. P. Grell, 'The Attraction of Leiden University for English Students of Medicine and Theology, 1590-1642' in: C. C. Barfoot and R. Todd (eds.), *The Great Emporium. The Low Countries as a cultural crossroads in the Renaissance and the eighteenth century*, Studies in Literature 10 (Amsterdam 1992) 83-104.

122. H. L. Houtzager, 'De Leidse Vesalius-uitgave uit de 18de eeuw, een co-productie van Boerhaave en Albinus', *Acta Belgica Historiae Medicinae*, 6.4 (1993) 203-209.
Uitgave in 1725. Herman Boerhaave (1668-1738) en Bernhard Albinus (1697-1770), professoren te L.
123. Th. H. Lunsingh Scheurleer e.a., *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht. Deel VIa en VIb Het Rijk van Pallas*, Afdeling Geschiedenis van de Kunstnijverheid, Rijksuniversiteit Leiden (3dln; Leiden 1992).
124. W. Otterspeer, 'De dood van de Leidse student Samuel van Schaak: een antiquarische exercitie inzake de patriottentijd', in: *Micellanea Gentiana* (nr 105) 247-262.
125. W. Otterspeer, *De wiekslag van hun geest - De Leidse universiteit in de negentiende eeuw*, Diss. Leiden. Hollandse Historische Reeks (Hilversum 1992).
126. W. Otterspeer, 'Het liberaal tekort. Opvattingen van het Leids professoraat over onderwijs, universiteit en maatschappij in de negentiende eeuw', in: *Universiteit en samenleving* (nr 21) 65-80.
127. F. Postma, 'Hebraïci van eertijds. De boekerij van Everardus Scheidius (1742-1794)', *Alef Beet*, 2.1 (1992) 29-36.
De bibliotheek van E. S. werd geveild te L. in 1806; zie ook nr 118.
128. S. E. van Veldhuijzen, "'Dierbaar Leiden! 'k blijf gedenken aan uw wijdberoemde school". Een studenten reünie in 1828' in: *Uit Leidse bron geleverd. Studies over Leiden en de Leidenaren in het Verleden aangeboden aan drs. B. N. Leverland bij zijn afscheid als adjunct-archivaris*, o. red. v. J. W. Marsilje e.a (Leiden 1989) 543-550.
129. Zie ook nrs 83 en 92.
- LEUVEN - LOUVAIN-LA-NEUVE
130. W. L. Braekman, 'Liederen uit Leuvense studentenmiddens van de late zeventiende eeuw', *Volkskunde*, 93.3 (1992) 167-188.
131. L. Courtois, 'Vers l'admission des étudiantes à Louvain (oct. 1920): jalons pour une histoire des mentalités catholiques en matière de condition féminine', *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 86 (1991) 324-346.
132. J. de Clercq & P. Swiggers, 'Het Sint-Antoniuscollege van Leuven: een historisch perspectief op de culturele betekenis van een Iers Franciscanerklooster', *Franciscana*, 46.1/2 (1991) 67-80.
133. J. Depuydt, 'The List of *Leges Peregrinationis* by Nicolaus Vernauleus (1583-1649)', *Lias* 19 (1992) 21-33.
N. V. was professor te Leuven.
134. M. Evers & P. A. M. Geurts, 'Bijzonderheden aangaande de betrekkingen van Erycius Puteanus (1574-1646) met zijn vaderstad Venlo', *De Maasgouw*, 111.1 (1992) 31-46. Hoogleraar te Leuven 1606-46.
135. A. d'Haenens (ed.), *L'Université catholique de Louvain. Vie et mémoire d'une institution* (Louvain-la-Neuve 1992).
Overzicht van de geschiedenis van de ME tot nu.
136. A. L. Gabriel, *The Paris Studium. Robert of Sorbonne and his Legacy. Interuniversity Exchange between the German, Cracow and Louvain Universities and that of Paris in the Late medieval and Humanistic Period. Selected Studies*, Texts and Studies in the History of Mediaeval Education XIX (Notre Dame, Ind./Frankfurt am Main 1992).
137. P. Godaert, *Matthieu Verlat, 1743-1821, prêtre, professeur à "Loven", chanoine...malheureux, conseiller et ami de la famille Artois* (Beauvechain 1991).

138. Ph. Godding, 'La motivation d'un commerçant sexagénaire inscrit en 1540 à l'université de Louvain', *Louvain. Mensuel de l'Université catholique de Louvain et de l'Association des anciens et des amis de l'Université catholique de Louvain*, 37 (1993) 39-40.
139. L. Kenis, 'The Louvain Faculty of Theology and its Professors: 1834-1889', *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 67 (1991) 398-414.
140. E. Lamberts, 'Vijfentwintig jaar K.U.Leuven (1968-1997)', *Onze Alma Mater*, 47.3 (1993) 316-342.
141. P. Lenders, 'De Alma Mater', in: *Mozart in België. Een wonderlijk kind op reis in de Zuidelijke Nederlanden, 1763-1766* o.red.v. F. Haas & I. Smets (Antwerpen 1990) 81-87.
142. K. Meerts, 'De personalistische traditie aan de K.U.Leuven rond de eeuwwisseling' in: L. Bouckaert en G. Bouckaert (red.), *Metafysiek en Engagement. Een personalistische visie op gemeenschap en economie* (Leuven 1992) 65-86. [Ook als nr 245 van *Historica Lovaniensia*].
143. M. Nelissen, 'De pedellen van de oude Universiteit Leuven tijdens de eerste vijftig jaar van haar bestaan (1426-1474)', *Standen en Landen. Nieuwsbrief – Anciens Pays et Assemblées d'Etats. Bulletin d'information*, sept. 1992/2 (Brussel 1992) 34-51.
144. E. G. R. Ossieur, 'Primus Hubertus Raellen en zijn inhaling te Gent in 1677', *Vlaamse Stam*, 27.11/12 (1991) 489-495; 28.9 (1992) 443-452.
De pronkbeker bevindt zich in het museum van Nijmegen.
145. A. Ramaekers (†) & R. Jansse, 'De Kruisheren en de Leuvense Universiteit na de Franse Revolutie', *Clairlieu*, 50 (1992) 13-135.
Vervolg op analoge prosopografische lijsten die verschenen zijn in *Clairlieu* 40 (1982) 25-135 en 41 (1983) 13-138.
146. J. Roegiers, 'De bijdrage van de Leuvense Universiteit tot de kerkgeschiedenis der Nederlanden', in: *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlandse Katholicisme. Voor Mathieu Spiertz bij gelegenheid van zijn afscheid als gewoon hoogleraar in de Geschiedenis van het Nederlandse Katholicisme 2 juli 1993*, o. red. v. M. Monteiro, G. Rooijackers, J. Rosendaal (Kampen 1993) 321-330.
147. J. Roegiers, 'Was de oude Universiteit Leuven een Rijksuniversiteit' in: *Miscellanea Roger Petit*, speciaal nr. van *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 61.3-4 (1990) 545-564.
148. J. Roegiers, 'De Leuvense Professoren corporsen van 1780 tot 1830: Universiteit en Politiek', in: *La Transition politique dans la transition de l'ancien régime au nouveau régime en Belgique*, Standen en Landen (Heule 1993) 71-83.
149. L. Vos, 'Van Vlaamse Leeuw tot rode vaan...en verder: de naoorlogse Leuvense studentenbeweging', *Onze Alma Mater*, 47.3 (1993) 241-259.
150. K. Wils, 'Het verbond tussen geloof en wetenschap bedreigd. Het Leuven Hoger Instituut voor Wijsbegeerte en het positivisme (1889-1914)', *Trajecta*, 1.4 (1992) 388-408.
151. Zie ook nrs 2, 178.

LUIK – LIÈGE

152. 1890-1990. *Cent ans de philologie germanique, Université de Liège*, Univ. de Liège, Dép. de langues et littératures germaniques (Luik 1990).
153. A.-C. Bernès (éd.), *Regards sur 175 ans de science à l'Université de Liège, 1817-1992*, Pour étudier l'histoire des sciences n° 5 (Luik 1992).

154. A. Bodson, P. Wathélet & M. Dubuisson, '175 ans de philologie classique à Liège', in: *Serta Leodiensis secunda. Mélanges publiés par les Classiques de Liège à l'occasion du 175e anniversaire de l'Université*, Univ. de Liège, Dép. des Sciences de l'Antiquité (Luik 1992) pp. vii-xviii.
155. P. Gérin (ed.), *Université de Liège. Liber Memorialis 1967-1992* (Luik 1993).
156. M. Tyssens, F. Tilkin & P. Delbouille, *Les romanistes liégeois: deux chroniques pour un centenaire*, Bibliothèque de la Fac. de phil. et lettres de l'Univ. de Liège (Luik 1990).

MAASTRICHT

157. I. M. H. Evers, 'Op- en neergang van een geleerd genootschap te Maastricht. De Société des Amis des sciences, lettres et arts, 1822-ca 1855', *Publications de la Soc. hist. et archéol. du Limbourg – Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap*, 127 (1991) 183-222.

NIJMEGEN

158. J. Bosmans, 'De academie in bezettingstijd', in: *Tot hier en niet verder! De R.K. Universiteit in oorlogstijd. Uitgave ter gelegenheid van het 14e lustrum van de Katholieke Universiteit Nijmegen* (Nijmegen, K.U.N. 1993) 8-22.
159. J. Brabers, 'Het R.KUN beleid in bezettingstijd', in: *Tot hier en niet verder!* (nr 158) 23-42.
160. G. van den Brink, 'Als een donderslag...? Achtergrond en ontwikkeling van de Nijmeegse studentenbeweging in enkele lijnen geschetst', in: *Universiteit en samenleving* (nr 21) 81-99.
161. M. van der Burgt, R. Slangen et al., 'De Nijmeegse studenten in bezettingstijd', in: *Tot hier en niet verder!* (nr 158) 43-65.

UTRECHT

162. M. Ahsmann, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Utrechtse Universiteit tot 1811*, Reeks geschiedenis der Nederlandse Rechtswetenschap, deel VII, 2 (Amsterdam 1993).
163. M. J. van Lieburg, 'Een nuttig en ten sterkste verlangd wordend hospitaal'. *De geschiedenis van het Academisch Ziekenhuis Utrecht (1817-1992)*. Rede gehouden bij de viering van het 175-jarig bestaan van het Academisch Ziekenhuis Utrecht op 15 mei 1992 (Rotterdam 1992).
164. J. Teeuwisse, *Utrechtse universiteitsportretten. De portretverzamelingen van de Rijksuniversiteit te Utrecht en de nauw verbonden instellingen*, Utrecht Universiteitsmuseum (Zutphen 1991).
165. Zie ook nr 106.

WAGENINGEN

166. *De geschiedenis van de Landbouwwuniversiteit Wageningen* (3 dln; Landbouwwuniversiteit Wageningen 1993). Dln 1 & 2 door J. van der Haar, dl 3 door J. A. Faber.

INTERNATIONAAL

167. F. Aubert, 'Apprentissage des langues étrangères et préparation au voyage. À propos d'un manuel plurilingue attribué à Berlaumont', *Documents pour l'histoire du Français langue étrangère ou seconde*, 11 (juin 1993) 14-20.
Noël de Berlaumont uit het Doornikse, sterft 1531.

168. C. M. Brölmann, 'Alle soglie del Grand Tour: il viaggio di Marcello Sacchetti nelle Province Unite', in: *L'immagine* (nr 176) 85-104.
169. P. Davidson, 'Leo Scotiae Irritatus: Herman Boerhaave and John Clerk of Penicuik' in: *The Great Emporium* (nr 121) 155-194.
170. M. Depaepe, F. Debaere & L. van Rompaey, 'Opvoeding en onderwijs in de katholieke missies van Belgisch Kongo (1908-1960): een overzicht', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 22.3-4 (1991) 691-719.
Behandelt ook het hoger onderwijs.
171. R. Feenstra, 'Die an niederländische Universitäten berufenen steinfurter Professoren der Rechte, insbesondere Alexander Arnold Pagenstecher', in: *Die rechtswissenschaftlichen Beziehungen* (nr 33) 39-58.
172. W. Th. M. Frijhoff, 'Le recrutement étranger de l'Académie Royale de chirurgie de Paris (1752-1791): la place des Allemands', in: *Les échanges universitaires franco-allemands du moyen âge au XXe siècle*, textes réunis par M. Parisse, Actes du colloque de Göttingen - Mission Historique Française en Allemagne 3-5 novembre 1988 (Parijs 1991) 73-106.
Belangrijk ook voor de Nederlanden.
173. W. Th. M. Frijhoff, 'Les voyageurs néerlandais en France du XVIIe au début du XIXe siècle', in W. Frijhoff & O. Moorman van Kappen (éd.), *Les Pays-Bas et la France des guerres de religion à la création de la République Batave*, Uitgaven Gerard Noodt Instituut 29 (Nijmegen 1993) 87-104.
174. Zie nr 136.
175. M. Gosman, 'Viaggiatori olandesi in Italia (1500-1700)', in: *L'immagine* (nr 176) 37-58.
176. *L'immagine dell'Olanda e delle Fiandre nella letteratura italiana. L'immagine dell'Italia nelle letterature dell'Olanda e delle Fiandre - Het beeld van Nederland en Vlaanderen in de Italiaanse literatuur. Het beeld van Italië in de literatuur van Nederland en Vlaanderen*, speciaal nr. van *Bulletin van het Belgisch Instituut te Rome*, 61 (1991) 7-160.
177. C. J. H. Jansen, 'Der Briefwechsel zwischen H. W. Tydeman (1788-1863) und F. C. von Savigny (1779-1861): Streiflicher auf die niederländische Rechtswissenschaft am Anfang des 19. Jahrhunderts' in: *Die rechtswissenschaftlichen Beziehungen* (nr 33) 71-89.
178. G. Janssens, 'Españoles y Portugueses en los Medios Universitarios de Lovaina (siglos XV y XVI)', in: J. Lechner (ed.), *Contactos entre Los Países Bajos y El Mundo Ibérico*, spec. nr. van *Foro Hispánico* (Amsterdam 1992) 13-29.
179. P. C. Kop, 'Bemerkungen zum Einfluß der deutschen Rechtswissenschaft auf die niederländische Privatrechtswissenschaft des 19. Jahrhunderts' in: *Die rechtswissenschaftlichen Beziehungen* (nr 33) 91-107.
180. J. van Laere, 'Dries van Wezel, alias Andreas Vesalius', *Handelingen Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 57-58 (1991-92) 15-32.
Professor te Padua 1537-1542.
181. J. E. A. M. Lelyveld, '...waarlijk geen overdaad, doch een dringende eisch...'. *Koloniaal onderwijs en onderwijsbeleid in Nederlands Indië 1893-1942* (Diss. Utrecht 1992).
182. H. Lück, 'Ein Niederländer in Wittenberg: Der Jurist Matthäus Wesenbeck (1531-1586)', *Zentrum für Niederlande-Studien. Jahrbuch*, 2 (1991) 199-209.
183. L. Milis, 'Travellers of the southern Low Countries and their views on Italy and the Italians', in: *L'immagine* (nr 176) 7-36.

184. P. Moraw, 'Reisen im europäischen Spätmittelalter im Licht der neueren historischen Forschung', in: X. von Erzdorff & D. Neukirch (eds.), *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit* (1993) 113-139.
185. H. de Ridder-Symoens, 'Mobility', in: *A History of the University in Europe*. Volume 1 (nr 1) 280-304.
186. H. de Ridder-Symoens, 'Tendances et méthodes de recherche sur la mobilité universitaire', in: *Dall'Università degli Studenti all'Università degli Studi*, a cura di A. Romano (Messina 1991) 27-42.
187. H. de Ridder-Symoens, 'Recrutement géographique des étudiants de la nation germanique de l'ancienne université d'Orléans, 1547-1567', in: *Les échanges universitaires* (nr 172) 55-71.
188. H. de Ridder-Symoens, 'Vlaamse studenten aan de rechtsuniversiteit van Orléans 1444-1546', in *Beleid en Bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof.dr. M. Baelde*, o.red.v. H. Soly en R. Vermeir (Gent 1993) 105-126.
189. C. M. Ridderikhoff, 'Orleans and the Dutch Revolt', in: *The Great Emporium* (nr 121) 59-82.
190. A. Sottili, 'Die Universität Pavia im Rahmen der Mailänder Außenpolitik: Der Italieneraufenthalt von Johann I. von Kleve und Jean de Croy und andere Anekdoten über die Universität Pavia', in: *Sozialgeschichtliche Fragestellungen in der Renaissanceforschung*, hg. von A. Buck & T. Klaniczay (Wiesbaden 1992) 49-81.
191. P. Spang, *Les Luxembourgeois à la Fondation Biermans-Lapôtre de la cité universitaire de Paris* (Luxemburg 1991).
192. M. Stolleis, 'Niederländisch-deutsche Beziehungen im öffentlichen Recht des 17. Jahrhunderts', in: *Die rechtswissenschaftlichen Beziehungen* (nr 33) 21-38.
193. P. Trio, 'Het testament van de Ieperling Pieter Paelding (1306). Een nieuw licht op de oorsprong van de Ieperse O. L. V. Broederschap van studenten te Parijs', in: *Wevend aan het verleden. Liber amicorum O. Mus*, o.red.v. J. van Acker (Veurne 1992) 233-246.
194. Zie ook nr 121.

AANVULLINGEN OP HET BIBLIOGRAFISCH OVERZICHT

195. G. Th. A. Calkoen, 'Historia medicinae in Nederland. De Amsterdamse academie. 4A en 4B. Klinisch onderwijs voor en na 1945', *Arts & Auto* 58.21 (1992) 1430-1450 en 59.21 (1993) 1453-1468.
196. G. Th. A. Calkoen, 'Universitaire kookkunst', *Arts & Auto* 58.8 (1992) 546-549.
O.a. over een eeuw gepromoveerde vrouwen en over de universiteiten van Amsterdam, Groningen en Leiden.
197. G. Th. A. Calkoen, 'Persoonlijke impressies (2)', *Arts & Auto* 58.15 (1992) 994-995.
O.a. over de hoogleraren Loe de Jong (historicus) en Andries Querido (internist).
198. G. Th. A. Calkoen, 'Hooggeleerde hoogtepunten', *Arts & Auto* 59.8 (1993) 568-571.
O.a. over universitaire verzamelingen van portretten en penningen.
199. G. Th. A. Calkoen, 'Academisch allerlei', *Arts & Auto* 59.9 (1993) 622-624.
O.a. over de modernisering der Nederlandse universiteiten in de negentiende eeuw en over de universiteitsroman.
200. G. Th. A. Calkoen, 'Ziekenhuizen in het zonnetje (1)', *Arts & Auto* 59.18 (1993) 1218-1221.
O.a. over het Academisch Ziekenhuis Utrecht (1817-1992).

201. G. H. de Graaf, Buitenlandse studenten aan de Universiteit van Franeker, *Groniek Studentenleven*, 25, afl. 118 (1992) 30-44.
202. J.-C. Margolin, J. Pendergrass & M. van der Poe, *Images et lieux de mémoire d'un étudiant néerlandais du 16e siècle: étude, transcription et commentaire d'un cahier de latin d'un étudiant néerlandais* (Paris 1991).
203. W. Otterspeer, De bakstenen van de droom: over het autonomiestreven van de Leidse universiteit op het breukvlak van de eeuw, in: Th. H. Lunsingh Scheurleer e.a., *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht. Delen VIa en VIb Het Rijck van Pallas*, Afdeling Geschiedenis van de Kunstnijverheid, Rijksuniversiteit Leiden (Leiden 1992) 40-57.
204. J. Roelevink, 'Alte Liebe, neue Initiativen. Deutsche und Niederländische Universitäten im 18. und frühen 19. Jahrhundert', *Jahrbuch. Zentrum für Niederland-Studien* 3 (1992) 53-66.
205. J. Soutendam, Conflict tussen het gerecht van Delft en rector en rechters van de Universiteit te Leiden, in het jaar 1759, *Delfia Batavorum*, j.b. 1992 (Delft 1993) 117-123.
206. S. Zijlstra, Universiteiten in de Middeleeuwen, *Groniek Studentenleven*, 25, afl. 118 (1992) 12-19.

INHOUD JAARGANG I (1983) – X (1992-93)

- Hans Bots & Willem Frijhoff, *Academiëis of educatiëis? Noordbrabantse studenten in het buitenland, 1550-1750* (met 3 kaarten, 4 tab.) I, 13
- Ph. H. Breuker, *Boekbezit in Friesland tot circa 1810*. Prolegomena bij een onderzoek aan de Fryske Akademy IX, 17
- C. A. Davids, *Universiteiten, illustre scholen en de verspreiding van technische kennis in Nederland, eind 16e tot begin 19e eeuw* VIII, 4
- Meindert Evers, *De Illustre School te Harderwijk, 1600-1647*. De geschiedenis van een moeizaam bestaan III, 25
- R. Feenstra, *Het juridisch onderwijs aan de universiteit van Leuven in de 15e eeuw* V, 50
- Willem Frijhoff, *In memoriam drs H. de Vries (1946-1989)* VIII, 1
- C. L. Heesakkers, *Het Nederlandse album amicorum in de periode 1556-1700* VIII, 37
- C. L. Heesakkers & Kees Thomassen, *Inventarisatie van alba amicorum uit de Nederlanden vóór 1800* IV, 38
- Nicoline Hooymans, *Johan Frederik Hennert (1733-1813) inzake de zeden* VI, 1
- G. Jensma, *Lof der onmacht*. Enkele opmerkingen over burgerlijke cultuur in Friesland rond het midden van de negentiende eeuw IX, 30
- G. Th. Jensma, *De Franeker hogeschool – een (buiten)gewestelijke universiteit?* III, 36
- E. Kegel-Brinkgreve, *De rol van de retorica in Boerhaaves Orationes* II, 25
- M. J. van Lieburg, *De medische promoties aan de Nederlandse universiteiten, 1815-1899* (met 6 tab.) V, 1
- E. W. A. Henssen, *Enige opmerkingen over het schrijven van een contemporaine universitaire geschiedenis* VII, 13
- J. van Keulen & H. Stienstra, *De archieven van de Groninger universiteit in het Rijksarchief* VII, 17
- H. K. Makkink, *Ontkiemd uit natuurkunde, geënt op werktuigbouwkunde*. Ontstaan en profilering van de opleiding tot elektrotechnisch ingenieur in Nederland VII, 25
- J. A. Mol, *Studie en carrières van Westerlauwerse Friezen, 1400-1550: het perspectief van de testamenten* IX, 25
- J. L. Oosterhof, *Enkele kanttekeningen bij de studie naar natuurkundige laboratoria in Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw* V, 44
- A. W. Reinink, *Universitaire onderkomens en hun bestudering* (met 5 afb.) III, 1
- Hilde de Ridder-Symoens, *Peregrinatio academica doorheen Europa (13e-18e eeuw) in vogelvucht* I, 3

- Hilde de Ridder-Symoens, *Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden, 1982-1983* II, 18
- Hilde de Ridder-Symoens & Jacques Paquet, *Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden, 1983-1993* III, 11; IV, 1; V, 18; VI, 52; VII, 44; VIII, 48; IX, 47; X, 62-63
- J. Roelevink, 'Gepromoveerde ezels'. Enkele kanttekeningen bij de origine en originaliteit van dissertaties en disputaties IV, 25
- J. Roelewink, *Het rapport van de Commissie Van der Duyn van Maasdam over het hoger onderwijs uit 1814* X, 1
- A. N. Ruuls, *Vier vragen omtrent de disputaties binnen het juridisch onderwijs aan de Nijmeegse kwartierlijke academie verdedigd onder Petrus de Greve, 1663-1676*, benevens een poging tot beantwoording VI, 31
- J. van Sluis, *Naar het Auditorium Academiae Franekerensis* IX, 13
- B. Tuin, *Het archief van curatoren, circa 1930-1960, als bron voor de geschiedenis* VII, 5
- A. J. Vanderjagt, *De intellectuele achtergrond van de stichting van de Groningse academie* VII, 1
- H. de Vries, *De transformatie van de Nederlandse universiteit van 1815 tot 1940: een onderzoeksproject* V, 31
- Olga Weijers, *De terminologie van de universiteiten in de 13e eeuw* II, 1
- A. Frank-van Westrienen, *Stelling onder vuur* II, 12
- Marc Wingens, *Deviant gedrag van studenten: verkrachters in de 17e en 18e eeuw* VI, 9
- S. Zijlstra, *Studie en carrière van de Friezen, 1200-1650: problemen en perspectieven* IX, 3

Redactioneel

- Aankondigingen, mededelingen, nieuws, verslagen, ledenlijst I, 1, 31; II, 15, 22, 33, 44; III, 20, 41, 50; IV, 14, 43; V, 28, 43, 52; VI, 27, 60; VII, 23, 53; VIII, 35, 56; IX, 64
- W. Bergsma, Inleiding (Friese intellectuelen) IX, 1
- The biannual conferences of historians of the universities of the Low Countries and the British Isles IX, 62
- A history of the university in Europe. The CRE project IX, 57
- The history of the European universities after World War II. International conference, Gent 28-30 September 1992 IX, 59
- Intellectuelen in Beieren IX, 38
- Inventarisatie van lopende onderzoek over de geschiedenis van het hoger onderwijs II, 38; III, 46
- Samenvattingen lezingen gehouden 13 november 1990 op de bijeenkomst van de Nederlandse Werkgroep Universiteitsgeschiedenis te Leiden IX, 41

PUBLISHED / VERSCHENEN / PARU / ERSCHIENEN

BOST, H.: **Un «intellectuel» avant la lettre: le journaliste Pierre Bayle (1647-1706)**. L'actualité religieuse dans les *Nouvelles de la République des Lettres, 1684-1687*.

Avec index complet des auteurs et des titres dans les *NRL*, une bibliographie et un index des noms. 1994. 595 pp, frontispiece, 2 tables.

Clothbound, 23x16. (ISBN 90 302 1033 8) {SIB 23}

From 1684 to 1687, Pierre Bayle edited a monthly journal composed for the most part of reviews of contemporary books. This journal, *Nouvelles de la République des Lettres (NRL)*, gives an invaluable testimony to the historical knowledge of books and reading, journalism and the spreading of ideas.

Hubert Bost gives an analysis of the nature of the books Bayle presented to his readers. He shows the extent to which Bayle favoured the distribution and study of religious questions – theology, Biblical criticism, church history, controversy –, both for his personal interests and because of external events, such as the causes and consequences of the Revocation of the Edict of Nantes. The relationship between the journalist and his public throws a new light on the nature of the crisis in the "European mind" which came into play at that time: the rôle of the Refuge in the birth of a new Protestantism, and the function of the "intellectual" assumed by Bayle in the diffusion and discussion of ideas.

To his historical investigation, the author adds an important bibliographical tool: the "Biblio- thèque des *NRL*", a complete inventory of authors and titles of books reviewed or quoted by Bayle in the *NRL* – a tool which will be of invaluable help to future researchers.

COMMERCIUM LITTERARIUM, 1600-1750. La communication dans la République des Lettres / Forms of communication in the Republic of Letters.

Conférences (11 en français, 6 in English) tenues à Paris 1992 et à Nimègue 1993 / Lectures held at the colloquia Paris 1992 and Nijmegen 1993.

Publié avec une préface par / Edited by HANS BOTS & FRANÇOISE WAQUET.

Avec index des noms / With index of names. 1994. 345 pp.

Softbound, 23x15. (ISBN 90 302 1035 4 {SIB 25})

Communication is one of the most fundamental aspects of intellectual life in early modern Europe. As defined by contemporaries, the citizens of the 'Commonwealth of Letters', communication implies an ideal of collaboration. The notion also lives up to an intellectual ethic and outlines a scholarly type, which is defined by his benevolence, his *humanitas*. Finally, it assumes a practice of exchange which aims at the diffusion of knowledge.

It is around this concept that seventeen scholars have advanced their different views. Although they come from different disciplines, all of them underline the vital and fertile role which communication had within the intellectual world. The collection of articles presented here, constituting a real unity, contains a indispensable store of information concerning the workings of the Republic of Letters in the early modern age.

MIRTO, A. & H. TH. VAN VEEN: **Pieter Blaeu (1637-1706): Lettere ai fiorentini / Letters to Florentines**: Antonio Magliabechi, Leopoldo e Cosimo III de' Medici, e altri, 1660-1705. Edited with notes and introductory essays in Italian and English. With index of names.

1993. 336 pp, 7 reprods, pls. Softbound, 23x15 (ISBN 90 302 1298 5)

Pieter Blaeu (1637-1706), a member of the famous Blaeu company of printers, publishers and booksellers of atlases, maps and scholarly books, travelled widely in Italy to promote his business and to establish connections with book collectors and scholars.

Antonio Magliabechi (1633-1714), well-known bibliophile and scholar, was appointed by the grand duke Cosimo III de' Medici of Florence to create a library. This collection, together with his own precious library, forms the basis of the most important library in Italy, the National Library of Florence.

This book is of great interest to the cultural and commercial history of the seventeenth century, and also to the history of printing, publishing, and the international book trade.

NELLEN, H. J. M.: **Ismaël Boulliau (1605-1694), astronome, épistolier, noveliste et intermédiaire scientifique.** Ses rapports avec les milieux du 'libertinage érudit'. Avec bibliographie et index des noms.

1994. 620 pp, frontispiece. Clothbound, 23x16. (ISBN 90 302 1034 6) {SIB 24}

The book opens with a description of the chequered life of the French priest, mathematician, astronomer and philologist Ismael Boulliau based on sources which, for the greater part, have not been published until now. Here, the scientific relations, publications and travels of Boulliau are dealt with at length.

An outspoken protagonist of Copernicus's controversial theory of the solar system and an impecunious representative of the non-institutionalized scientific life of the middle of the seventeenth century, Boulliau set up a wide network of correspondents – he exchanged letters with such celebrities as Galileo Galilei, Christiaan Huygens and Pierre Gassendi – thus managing to establish himself as a prominent exponent of the Republic of Letters.

The second part offers a detailed analysis of five of Boulliau's important correspondences, those with Jacques Dupuy, Nicolaas Heinsius, Johann Albrecht Portner, Stanislaw Lubieniecki and Johannes Hevelius. This analysis throws light on such interesting topics as the confidentiality of the correspondents, the services they rendered one another and the hierarchical structure of the Republic of Letters.

The third part gives a description of Boulliau's ideology. First and foremost, Boulliau must be considered a transitional figure, since he combined a humanist view of scholarship and extensive reading in classical literature with a passionate interest in mathematics, astronomy and modern physics.

THISSEN, P. G. B.: **Werk, netwerk en letterwerk van de familie Van Hoogstraten in de zeventiende eeuw.** Sociaal-economische en sociaal-culturele achtergronden van geletterden in de Republiek. Met auteursbibliografieën, geannoteerde fondslijst, stamboom, lijst van bronnen en literatuur.

With a summary in English. 1994. 347 pp, frontispiece, 5 ills, plates.

Softbound, 23x15. (ISBN 90 302 1036 2) {SIB 26}

Life and work of the Van Hoogstraten family in the seventeenth century. Socio-economic and socio-cultural backgrounds of *literati* in the Dutch Republic. With a summary in English, authors' bibliographies, an annotated publisher's bibliography, and other appendixes. Also published as a thesis Nijmegen, 1994.

Deals with the everyday life of seventeenth-century artists. The account of four generations of the Van Hoogstraten family describes how the Dordrecht brothers Samuel (1627-1678) and Frans (1632-1696) van Hoogstraten, descendants of Antwerp immigrants, came to publish poetry and (translated) prose, and how later they were to pragmatically combine their daily livelihoods with literature.

Their literary activities are analyzed against the background of their livelihood as ambitious painter and devout Catholic publisher respectively. Because the Van Hoogstratens unfolded their professional and literary talents in so many different fields, this book offers insight into equally diverse historical subjects: from the life of artisans in a Dutch town through arcadian novels and the income of painters to the publishing history of Jansenist treatises.

VELDT, P. TH. VAN DER: **Franz Neumayr SJ (1697-1765).** Leben und Werk eines spätbarocken geistlichen Autors ... *With summary in English.*

1992. 440 pp, 15 ills, pls. Softbound, 23x15. (ISBN 90 302 1352 3) {GLB S2}

This first extensive scholarly study on the life and literary works of the Jesuit Baroque preacher Franz Neumayr (1697-1765) offers much that is new and important for an adequate understanding of Catholic literature of the 17th and 18th centuries, containing many elements poorly understood so far. Neumayr can be considered the most prolific and perhaps the most important religious author in Bavaria in the 18th century. In addition, the book is a valuable contribution to the history of the Jesuits in Southern Germany of that period. The book contains a full descriptive bibliography of his publications and a summary in English.